

ศึกษาการดำรงชีวิตความเป็นสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
A STUDY ON THE LIVING OF SAMANERAS IN THE DHAMMAPADA
COMMENTARY

พระมหาทวีโชค พยุตโต (ธนภัทร์เกษมชัย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

ศึกษาการดำรงชีวิตความเป็นสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

พระมหาทวีโชค พุยโต (ธนภัทร์เกษมชัย)

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๐

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

A Study on the Living of Samaneras in the Dhammapada
Commentary

Phramaha Thaweechok Byatto (Thanaphatkasemchai)

A Thesis Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Master of Arts
(Buddhist studies)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University

C.E. 2017

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้บัณฑิตวิทยาลัย
เรื่อง “ศึกษาการดำรงชีวิตความเป็นสามเณรในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนา

(พระมหาสมบุรณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)

คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบวิทยานิพนธ์

ประธานกรรมการ

(พระเทพสุวรรณเมธี, ดร.)

กรรมการ

(พระมหาบุญไทย ปุณณมโน, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.สุวิญ รักษัตย์)

กรรมการ

(พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.)

กรรมการ

(รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล)

คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์

พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร.

ประธานกรรมการ

รศ.ดร.เวทย์ บรรณกรกุล

กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระมหาทวีโชค พยตโต)

ชื่อวิทยานิพนธ์	: ศึกษาการดำรงชีวิตความเป็นสามเณรในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา
ผู้วิจัย	: พระมหาทวีโชค พยตโต (ธนภัทร์เกษมชัย)
ปริญญา	: พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พระพุทธศาสนา)
คณะกรรมการควบคุมวิทยานิพนธ์	: พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร., ศน.บ. (ศาสนาและปรัชญา), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies)
	: รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล, ป.ธ.๙, พธ.บ. (ปรัชญา), ศษ.ม. (ประชากรศึกษา), พธ.ด. (บาลีพุทธศาสตร์)
วันสำเร็จการศึกษา	: ๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา ๑) เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสามเณรในพระพุทธศาสนา ๒) เพื่อศึกษาแนวทางการดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา ๓) เพื่อศึกษาแนวทางการบรรลุลหณะของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร จากการศึกษาพบว่า

คำว่า “สามเณร” ในพระพุทธศาสนาเป็นคำเรียกตามบาลี หมายถึง กุลบุตรผู้มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ โดยการรักษาศีล ๑๐ สามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา คือ สามเณรราหุล การบรรพชาอุปสมบทในพระพุทธศาสนามี ๘ รูปแบบ ได้แก่ เอหิภิกขุอุปสัมปทา เป็นต้น แต่ความเป็นสามเณรได้รับการบรรพชาด้วยติสรณคมนูปสัมปทา

จากการศึกษาแนวทางการดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถาพบว่าสามเณรแต่ละรูปได้บำเพ็ญเพียรบารมีแตกต่างกัน บางองค์เกิดในตระกูลสามัญชนทั่วไป บางองค์เกิดในตระกูลเศรษฐี เกิดความเลื่อมใสจึงบรรพชาในพระพุทธศาสนาโดยมีเหตุจูงใจแตกต่างกัน เช่น มหาปันถก ไปฟังธรรมพร้อมกับตาเสมอ เมื่อฟังเป็นประจำก็อยากบวช จึงขออนุญาตตา ตาก็อนุญาตให้บวช แล้วไปกราบทูลให้พระพุทธองค์ทรงทราบ พระพุทธเจ้าจึงทรงมอบให้ภิกษุถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่งเป็นผู้ให้บรรพชา มหาปันถกได้ตั้งใจเรียนพุทธวจนะจนแตกฉาน พออายุครบ ๒๐ ปี ก็อุปสมบทเป็นภิกษุ เมื่ออุปสมบทแล้วปฏิบัติจนบรรลุปาวจรฉาน ๔ ออกจากกองคัมภีร์แล้วได้เจริญวิปัสสนาจนบรรลุอรหัตตผล ภายหลังได้รับตำแหน่งเอตทัคคะจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายทางผู้เจริญวิปัสสนา

ด้านการศึกษาปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรมพบว่า แต่ละท่านได้เคยสั่งสมบารมีมาในอดีตชาติ แล้วระลึกชาติถึงพระพุทธเจ้าที่ตนเคยพบในอดีตและนี่ถึงบุญกรรมที่ตนเคยทำมาในอดีต ก็สามารถบรรลุธรรมก่อนออกบวช บางรูปมีอินทรีย์สมบูรณ์ถึงพร้อมด้วยอริยมุตติ เมื่อพิจารณาตามที่ พระอาจารย์สอน จึงได้บรรลุธรรมในขณะที่ปลงผม บางรูปมีปัญญาแก้กัณฑ์พิจารณาไตร่ตรองมาก จึงได้บรรลุธรรมในขณะที่บวชเป็นสามเณร บางรูปได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์หลังจากอุปสมบทเป็นภิกษุทุกรูปมีภาวะที่เป็นกำลังหนุนให้บรรลุธรรม

Thesis Title : A Study on the Living of Samaneras in the Dhammapada Commentary

Researcher : Phramaha Thaweechok Byatto (Thanaphatkasemchai)

Degree : Master of Arts (Buddhist Studies)

Thesis Supervisory Committee

: Phrakhru Pipithvarakijjanukarn, Dr.,B.A. (Religion and Philosophy), M.A. (Pali & Buddhist Studies), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies).

: Assoc. Prof. Dr. Wate Bunnakornkul, Pali IX, B.A. (Philosophy), M.A. (Population Education), Ph.D. (Pali & Buddhist Studies).

Date of Graduation : March 13, 2018

Abstract

This Thesis is aimed to; 1) studying history and background of Samaneras or novices in Buddhism, 2) studying the living of Samaneras in Dhammapada commentary, 3) studying the way of enlightenment of novices in Dhammapada commentary. It was a documentary research. From the study, the findings were that;

The word “Sāmaṇeras” in Buddhism came from Pali word referring to boys with age under 20 years old, ordained as a novice by taking 10 precepts. The first novice in Buddhism was Rahula. There are 8 types of Buddhist ordination, i.e. Ehibhikkhu-upasampadā or ordination granted by Buddha himself etc. Samaneras ordination was allowed by taking Tisaranagamanupasampadā or ordaining by taking three refuges only.

From study of living of Samaneras in Dhammpada Commentary, it found that each novice had performed perfections in different way, some was born in common family, some in rich family with the great reflections on the Buddha’s teaching then ordained as novice by different motivation, for example, Ven. Mahapanthaka had often listened Buddha’s teaching with his grandfather then desired to renunciation, asking permission from his grandfather. Having permitted, he

went to inform the Buddha, later the Buddha gave him the hand of one Bhikkhu who takes arm-giving practice to ordain him as Samaneras .After ordained as novice, he had studied hard and good memorize the teaching. When completed 20 years old, hewas ordained as a Bhikkhu, practicing and enable to enter 4 form trances, leaving the trance the attained Arahantaship. Buddha granted him an excellent Bhikkhu in insight meditation expert.

In practical way for enlightenment of novices, it found that some novice had attained enlightenment because of his perfection accumulating from previous lives, reminding his seeing the Buddha and his previous deeds in past, some had attained enlightenment with perfect faculties and great liberation, only considering the teaching taught by master, some got enlightenment just finishing his hair-shape, some with perfect wisdom and hard practice attained Arahantship while ordaining, some gained Arahantship after having ordained as a Bhikkhu. All novices had gained enlightenment due to their previous perfection accumulating, learning and practice Dhamma rightly.

กิตติกรรมประกาศ

เกล้า ๆ ขอประทานโอกาสกราบขอบพระคุณ พระเดชพระคุณเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธชินวงศ์ (อุปสมมหาเถระ) เจ้าคณะใหญ่หนกลาง กรรมการมหาเถรสมาคม ประธานกรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนาแห่งชาติ รองอธิการบดี มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นอย่างสูง ที่พระเดชพระคุณ ๆ ได้เมตตาเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาพระพุทธศาสนานี้ขึ้น เพื่อให้โอกาสในการศึกษา อันส่งผลให้เกล้า ๆ ได้เข้ามาศึกษาเป็นรุ่นที่ ๒

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาโกมล กมโล รักษาการผู้อำนวยการวิทยาลัยสงฆ์บาฬีศึกษาพุทธโฆส มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

ขอกราบขอบพระคุณพระเทพสุวรรณเมธี, ดร. (สุชาติ กิตติปัญญา ป.ธ.๘., พธ.บ., ศศ.ม., พธ.ด.) รองเจ้าคณะกรุงเทพมหานคร เจ้าอาวาสวัดสุวรรณารามราชวรวิหาร รักษาการผู้อำนวยการหลักสูตรบัณฑิตศึกษา มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จลุล่วงได้ด้วยดีนั้น ผู้ศึกษาวิจัยขอบพระคุณ พระครูพิพิธวรกิจจานุการ, ดร. ประธานที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ เป็นอย่างยิ่ง ที่กรุณาให้คำปรึกษา แนะนำ และแก้ไขข้อบกพร่องต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่ง รวมทั้งขอเจริญพรขอบคุณ รศ.ดร. เวทย์ บรรณกรกุล อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ที่ได้เมตตากรุณาให้คำแนะนำเพิ่มเติม เพื่อความสมบูรณ์ยิ่งขึ้นของวิทยานิพนธ์ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่หลักสูตรบัณฑิตศึกษา และเจ้าหน้าที่ห้องสมุดทุก ๆ ท่าน

ขอขอบคุณ อาจารย์ ผศ.ดร. วิโรจน์ คุ่มครอง และ อาจารย์ ดร.สุพิชฌาย์ พรพิชฌรงค์ อาจารย์ที่ช่วยให้ปรึกษาการทำวิทยานิพนธ์และตรวจงานการทำวิจัยจนสำเร็จลุล่วง ตลอดจนเอื้อเฟื้อข้อมูลในการทำวิจัย ตลอดถึงผู้เป็นเจ้าของผลงานทางวิชาการอันทรงคุณค่าทุกท่านที่ผู้วิจัยนำมาอ้างอิงประกอบในการทำวิจัยเรื่องนี้ นอกจากนี้ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณและขอเจริญพรขอบคุณคณาจารย์ทุกท่าน รวมทั้งเพื่อนนิสิต พระสมุห์นพดล ปิยะมโฆ ผู้ช่วยเจ้าอาวาสวัดค้ำคาว นนทบุรี ที่ได้กรุณาช่วยแนะนำในการค้นคว้าและวิธีการใช้คอมพิวเตอร์ สำหรับการทำวิจัยวิทยานิพนธ์ และประสาทความรู้ในด้านต่าง ๆ อันเป็นพื้นฐานสำคัญของวิทยานิพนธ์ คุณงามความดีในการศึกษาค้นคว้าและการจัดทำวิทยานิพนธ์นี้ ผู้วิจัยขอน้อมนำมาบูชาสักการะแด่พระรัตนตรัย และบูชาคุณบุพการี บิดา มารดา ญาติพี่น้อง ตลอดจนครูบาอาจารย์ และท่านผู้เป็นเจ้าของตำราที่ได้กรุณาประสิทธิ์ประสาทวิชาความรู้ ยังผลให้ผู้วิจัยได้ประสบความสำเร็จในการศึกษาด้วยดี

พระมหาทวิโชค พุฒโต

๑๓ มีนาคม ๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย	๓
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๔
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๔
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย	๔
๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๕
๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย	๘
๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ	๙
บทที่ ๒ ประวัติความเป็นมาของสามเณรในพระพุทธศาสนา	๑๐
๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของสามเณร	๑๐
๒.๑.๑ ความหมายของคำว่าสามเณร	๑๐
๒.๑.๒ ความเป็นมาของสามเณรในสมัยพุทธกาล	๑๒
๒.๒ ความสำคัญและประวัติของสามเณร	๑๔
๒.๒.๑ ความสำคัญของสามเณร	๑๔
๒.๒.๒ ประวัติของสามเณรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก	๑๔
๒.๓ การบรรพชาของสามเณร	๒๗
๒.๓.๑ ความหมายของการบรรพชา	๒๗
๒.๓.๒ คุณสมบัติของผู้บรรพชา	๒๙
๒.๓.๓ วัตถุประสงค์ของการบรรพชา	๓๒

๒.๓.๔	คุณประโยชน์ของการบรรพชา	๓๔
๒.๔	สถานภาพและบทบาทหน้าที่ของสามเณร	๓๕
๒.๔.๑	สถานภาพของสามเณร	๓๕
๒.๔.๒	การได้มาซึ่งสถานภาพ	๓๖
๒.๔.๓	วิธีอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ๘ วิธี	๓๗
๒.๔.๔	วิธีการบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์	๓๘
๒.๔.๕	ศีลของสามเณร ๑๐ ข้อ	๓๙
๒.๔.๖	การรักษาสถานภาพ	๓๙
๒.๔.๗	การสูญเสียสถานภาพหรือการสิ้นสุดลงแห่งความเป็นสามเณร	๔๐
๒.๔.๘	การเลื่อนสถานภาพ	๔๑
๒.๔.๙	บทบาทหน้าที่ของสามเณร	๔๑

บทที่ ๓ แนวทางดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ๔๖

๓.๑	ยุคการดำเนินชีวิตของสามเณรในอดีต	๔๖
๓.๑.๑	แนวคิดเกี่ยวกับการดำรงสมณเพศของสามเณรในพระพุทธศาสนา	๔๖
๓.๑.๒	ความหมายและลักษณะของการดำรงสมณเพศในพระพุทธศาสนา	๔๗
๓.๑.๓	การดำรงสมณเพศของสามเณรในระพุทธศาสนา	๔๘
๓.๒	ยุคการดำเนินชีวิตของสามเณรในปัจจุบัน	๖๒
๓.๒.๑	การดำรงสมณเพศของสามเณรในปัจจุบัน	๖๒
๓.๒.๒	สภาพปัจจุบันของเศรษฐกิจในสังคมไทย	๖๓
๓.๒.๓	สภาพปัจจุบันของสังคมที่เกี่ยวข้องกับสามเณร	๖๔
๓.๒.๔	สภาพปัจจุบันของการจัดการศึกษาของรัฐที่เกี่ยวข้องกับสามเณร	๖๕
๓.๒.๕	สภาพปัจจุบันของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับสามเณร	๖๗
๓.๒.๖	สภาพปัญหาของสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะในสังคมไทย	๖๘
๓.๒.๗	สภาพปัญหาของครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับสามเณร	๖๙
๓.๒.๘	สภาพปัญหาของเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับสามเณร	๗๐
๓.๒.๙	สภาพปัญหาของสังคมที่เกี่ยวข้องกับสามเณร	๗๑
๓.๒.๑๐	สภาพปัญหาของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับสามเณร	๗๔
๓.๓	บทสรุป	๗๔

บทที่ ๔ แนวทางการบรรลุลหกรรมของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา	๗๖
๔.๑ ความหมายของคำว่าบรรลุลหกรรม	๗๖
๔.๒ ระดับการบรรลุลหกรรม	๗๗
๔.๓ หลักการที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุลหกรรม	๗๙
๔.๓.๑ สติปัฏฐาน ๔	๗๙
๔.๓.๒ สัมมัปปธาน ๔	๘๐
๔.๓.๓ อิทธิบาท ๔	๘๑
๔.๓.๔ อินทรีย์ ๕	๘๒
๔.๓.๕ พละ ๕	๘๓
๔.๓.๖ โพชฌงค์ ๗	๘๓
๔.๓.๗ มรรค ๘	๘๕
๔.๔ การศึกษาไตรสิกขาเพื่อบรรลุลหกรรม	๘๘
๔.๔.๑ อธิศีลสิกขา	๘๘
๔.๔.๒ อธิจิตตสิกขา	๘๙
๔.๔.๓ อธิปัญญาสิกขา	๘๙
๔.๕ หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุลหกรรม	๘๙
๔.๕.๑ สมถภาวนา	๘๙
๔.๕.๒ วิปัสสนาภาวนา	๙๑
๔.๕.๓ ความแตกต่างระหว่างสมถยานิกะกับวิปัสสนายานิกะ	๙๓
๔.๕.๔ ประโยชน์ของการเจริญกรรมฐานตามแนวสมถยานิกะ	๙๔
๔.๕.๕ ประโยชน์ของการเจริญกรรมฐานตามแนววิปัสสนายานิกะ	๙๔
๔.๖ การบรรลุลหกรรม ๒ แบบ	๙๖
๔.๗ ลักษณะของบุคคลผู้บรรลุลหระดับผล ๒ ด้าน	๙๙
๔.๗.๑ ลักษณะด้านใน	๑๐๐
๔.๗.๒ ลักษณะด้านนอก	๑๐๐
๔.๘ สามเณรที่บรรลุลหกรรมในพระไตรปิฎกและอรรถกถา	๑๐๑
๔.๘.๑ สามเณรผู้บรรลุลหกรรมก่อนบวช	๑๐๒
๔.๘.๒ สามเณรที่บรรลุลหกรรมหลังบวช	๑๐๓
๔.๙ เหตุที่สามเณรบรรลุลหกรรมช้าหรือเร็ว	๑๐๘
๔.๑๐ กรณีการบรรลุลหกรรมของสามเณร	๑๐๙

บทที่ ๕ สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ	๑๑๒
๕.๑ สรุปผลการวิจัย	๑๑๒
๕.๒ ข้อเสนอแนะ	๑๑๕
๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย	๑๑๕
๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป	๑๑๖
บรรณานุกรม	๑๑๗
ประวัติผู้วิจัย	๑๒๑

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำย่อชื่อคัมภีร์พระไตรปิฎก

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎก พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาทศปิฎก ๒๕๐๐ และภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัยด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยเล่ม/ข้อ/หน้า ตัวอย่างเช่น ที.สี. (บาลี) ๙/๒๗๖/๙๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๘. หมายถึง ทีฆนิกาย สीलกขณธวคคปาติ ภาษาบาลี เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๗ ฉบับมหาจุฬาทศปิฎก ๒๕๐๐ และ ทีฆนิกาย สीलกขณธวคค ภาษาไทย เล่ม ๙ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๙๘ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๓๙

พระวินัยปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๒	วิ.มหา (บาลี)	= วินัยปิฎก มหาวิภังคปาติ	(ภาษาบาลี)
	วิ.มหา. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวิภังค์	(ภาษาไทย)
	วิ.ม. (ไทย)	= วินัยปิฎก มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๗	วิ.จ. (ไทย)	= วินัยปิฎก จุฬวรรค	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

เล่ม	คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
๙	ที.สี. (บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก ทีฆนิกาย สीलกขณธวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.สี. (ไทย)	= สุตตนต์ปิฎก ทีฆนิกาย สीलขณธวคค	(ภาษาไทย)
๑๐	ที.ม. (ไทย)	= สุตตนต์ปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค	(ภาษาไทย)
๑๑	ที.ปา. (บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ที.ปา. (ไทย)	= สุตตนต์ปิฎก ทีฆนิกาย ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
๑๒	ม.มู. (บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปนณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ม.มู. (ไทย)	= สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย มุลปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๓	ม.ม. (บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปนณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ม.ม. (ไทย)	= สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๔	ม.อุ. (บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสกปาติ	(ภาษาบาลี)
	ม.อุ. (ไทย)	= สุตตนต์ปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปณณาสก	(ภาษาไทย)
๑๕	ส.ส. (บาลี)	= สุตตนต์ปิฎก สยัตตนิกาเย สคาคคคคปาติ	(ภาษาบาลี)

	ส.ส.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สคาถวรรค	(ภาษาไทย)
๑๖	ส.นิ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
๑๘	ส.สพ.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ส.สพ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	สพายนวรรค	(ภาษาไทย)
๑๙	ส.ม.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวคคปาติ	(ภาษาบาลี)
	ส.ม.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	สังยุตตนิกาย	มหาวารวรรค	(ภาษาไทย)
๒๐	อง.เอกก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ทุก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ทุก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทุกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.ติก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ติก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ติกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๑	อง.จตุกก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๒	อง.ปณจก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปณจกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ปณจก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ปณจกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๓	อง.สตุตก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตุตกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.สตุตก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.อฏฐก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	อฏฐกนิบาต	(ภาษาไทย)
	อง.นวก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.นวก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	นวกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๔	อง.ทสก.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	อง.ทสก.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	อังกุตตรนิกาย	ทสกนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๕	ขุ.ขุ.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ขุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ขุททกปาฐะ	(ภาษาไทย)
	ขุ.ธ.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธมมปทปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
	ขุ.สุ.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิปาตปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.สุ.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	สุตตนิบาต	(ภาษาไทย)
๒๖	ขุ.เถร.	(บาลี)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถาปาติ	(ภาษาบาลี)
	ขุ.เถร.	(ไทย)	=	สุดตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	เถรคาถา	(ภาษาไทย)

๓๒	ช.อป. (บาลี)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทานปาติ	(ภาษาบาลี)
	ช.อป. (ไทย)	=	สุดตันตปิฎก ขุททกนิกาย อปทาน	(ภาษาไทย)

ปกรณ์วิเสส

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิสุทฺธิ. (บาลี)	= วิสุทฺธิมคคปกรณ์	(ภาษาบาลี)
วิสุทฺธิ. (ไทย)	= วิสุทฺธิมรรคปกรณ์	(ภาษาไทย)

ข. คำย่อชื่อคัมภีร์อรรถกถา

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้ ผู้วิจัยอ้างอิงจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีและภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ด้วยอักษรย่อชื่อคัมภีร์แล้วตามด้วยให้ระบุคำย่อคัมภีร์ลำดับ ภาค (ถ้ามี) /ข้อ /หน้า เช่น ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๗๖/๒๔๐ หมายถึง ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สीलขุททกคคอฎฐกถา ภาษาบาลี ภาค ๑ ข้อ ๒๗๖ หน้า ๒๔๐ เป็นต้น

อรรถกถาพระวินัยปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
วิ.อ. (บาลี)	= สมณฑปสาทิกา วินัยปิฎก อฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
วิ.อ. (ไทย)	= สมณฑปสาทิกา วินัยปิฎก อรรถกถา	(ภาษาไทย)

อรรถกถาพระสุตตันตปิฎก

คำย่อ	ชื่อคัมภีร์	ภาษา
ที.สี.อ. (บาลี)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สीलขุททกคคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.สี.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี สीलขุททกคคอฎฐกถา	(ภาษาไทย)
ที.ปา.อ. (บาลี)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกวคคอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ที.ปา.อ. (ไทย)	= ทีฆนิกาย สุมังคลวิลาสินี ปาฎีกวคคอฎฐกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี)	= มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสกอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
ม.ม.อ. (ไทย)	= มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มูลปณณาสก อรรถกถา	(ภาษาไทย)
ม.ม.อ. (บาลี)	= มัชฌิมนิกาย ปปัญจสุทนี มัชฌิมปณณาสกอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ. (บาลี)	= องคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี เอกกนิปาตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.เอกก.อ. (ไทย)	= องคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี เอกกนิปาตอรรถกถา	(ภาษาไทย)
อง.ติก.อ. (บาลี)	= องคุตตรนิกาย มโนรทปุรณี ติกนิปาตอฎฐกถา	(ภาษาบาลี)

อง.จตุกก.อ. (บาลี)	=	องคฺตุตฺตฺรณิกาย มโนรตฺตปฺรณํ จตฺกุกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจ.อ. (บาลี)	=	องคฺตุตฺตฺรณิกาย มโนรตฺตปฺรณํ ปญจกนิปาตอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อง.ปญจ.อ. (ไทย)	=	อังคฺตุตฺตฺรณิกาย มโนรตฺตปฺรณํ ปญจกนิปาตอรรตฺกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ธรรมปทอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.ธ.อ. (ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย ธรรมบท อรรตฺกถา	(ภาษาไทย)
ขุ.เถร.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรคาถา อฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.เถร.อ. (ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย ปรมตฺถทีปนี เถรคาถา อรรตฺกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ. (บาลี)	=	ขุทฺทกนิกาย วิสฺสุทฺตชนวิลาสิณี อปทานอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
ขุ.อป.อ. (ไทย)	=	ขุทฺทกนิกาย วิสฺสุทฺตชนวิลาสิณี อปทานอรรตฺกถา	(ภาษาไทย)

อรรตฺกถาพระอภิธรรมปิฎก

คำย่อ		ชื่อคัมภีร์	ภาษา
อภิ.ปญจ.อ. (บาลี)	=	อภิธมฺมปิฎก ปญจปกรณอฏฺฐกถา	(ภาษาบาลี)
อภิ.ปญจ.อ. (ไทย)	=	อภิธรรมปิฎก ปญจปกรณอรรตฺกถา	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เป็นเวลากว่าพันปีแล้วที่พระพุทธศาสนาได้เข้ามาผสมกลมกลืนกับวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของคนทั่วไป จนแยกกันไม่ออก ความเจริญหรือความเสื่อมของพระพุทธศาสนาย่อมมีผลกระทบต่อสังคมบทบาทของพระภิกษุในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พระภิกษุสงฆ์ซึ่งเป็นบรรพชิตในพระพุทธศาสนา มีหน้าที่ศึกษาปฏิบัติธรรม เผยแผ่คำสอน สืบต่อพระพุทธศาสนา มีคุณธรรมและหลักความประพฤติที่ต้องปฏิบัติมากตามหน้าที่ของพระภิกษุที่สัมพันธ์กับคฤหัสถ์ ได้แก่ การให้ความอนุเคราะห์ชาวบ้าน ตามหลักปฏิบัติในฐานะที่พระภิกษุเป็นเสมือนทิศเบื้องบน

แนะนำสั่งสอนให้ตั้งอยู่ในความดี งดเว้นอบายมุขอนุเคราะห์ด้วยความปรารถนาดีด้วยน้ำใจอันงามโดยยึดถือหลักสังคหวัตถุ ๔ ให้ได้พึงรู้สิ่งที่ยังไม่เคยรู้ไม่เคยฟัง คือ สอนให้รู้จักแยกแยะมิตรแท้ มิตรเทียม ให้คบบัณฑิตเพื่อประโยชน์ในการดำรงชีพการแสวงหาทรัพย์โดยวิธีสุจริต การรู้จักรักษาทรัพย์ และการดำรงชีวิตตามฐานะบอทางสวรรค์ให้ การเป็นผู้นำในการปฏิบัติธรรม เช่น ฝึกสมาธิเพื่อให้ประชาชนได้เข้าถึงพระพุทธศาสนาจากการปฏิบัติอย่างแท้จริง

การกล่าวสั่งสอนหลักธรรมคำสอนของพระพุทธเจ้า เพื่อให้พุทธศาสนิกชนสามารถนำเอาหลักธรรมคำสอนเหล่านี้ไปประพฤติ เพื่อการดำรงชีวิตอย่างมีความสุข พระภิกษุจึงมีหลักการและวิธีการ คือ ภิกษุผู้แสดงธรรมจะต้องเป็นผู้ประพฤติดีปฏิบัติชอบแสดงธรรมตามหลักธรรมที่พระพุทธองค์ได้ทรงตรัสไว้แสดงธรรมโดยเคารพต่อผู้ฟังธรรม ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะเป็นชนชั้นใด ไม่แบ่งแยกชั้นวรรณะ แสดงธรรมโดยยึดลักษณะการสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่า อากาโรที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ๕ ประการ^๑ คือ ๑ เราจักแสดงธรรมไปตามลำดับ ๒ เราจักแสดงธรรมอ้างเหตุและผล ๓ เราจักแสดงธรรมอาศัยความเอ็นดู ๔ เราจักเป็นผู้ไม่เพ่งอามิสแสดงธรรม ๕ เราจักไม่แสดงธรรมกระทบตนและผู้อื่น

โดยอธิบายขยายความ ยกเอียงไปต่าง ๆ ตามแนวเหตุผลแสดงธรรมด้วยอาศัยเมตตา คือ สอนเขาด้วยจิตเมตตา มุ่งจะให้ประโยชน์แก่เขาไม่แสดงธรรมด้วยเห็นแก่อามิส คือ สอนเขา

^๑ อภ.ปญจก. (ไทย) ๑๔/๑๕๙/๒๖๓.

มิใช่เพราะมุ่งที่ตนจะได้ลาภ หรือผลประโยชน์ตอบแทนแสดงธรรมไม่กระทบตนและผู้อื่น คือ สอนตามหลักตามเนื้อหามุ่งแสดงอรรถ แสดงธรรม ไม่ยกตน ไม่เสียดสีข่มขู่ผู้อื่นคุณสมบัติของผู้สอนหรือนักเผยแผ่ พุทธวิธีในการสอนนั้นต้องเริ่มต้นจากปรัชญาขั้นพื้นฐานอันได้แก่ กัลยาณมิตรและมีสติปัญญาไหวพริบที่ชาญฉลาดเป็นเบื้องต้น จากนั้นต้องประกอบด้วยหลักของนักเผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียน ที่มีความสัมพันธ์กันในฐานะเป็นกัลยาณมิตรเป็นอันดับต่อไปเพราะในทางพระพุทธศาสนาถือว่า ผู้เผยแผ่กับผู้ฟังหรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นต้องประสานสัมพันธ์กัน มีความกรุณาต่อกันโดยเฉพาะในด้านการอบรมสั่งสอนนั้น ย่อมเป็นส่วนประกอบที่สำคัญ ให้เกิดคุณลักษณะของผู้สอนซึ่งเรียกว่า องค์คุณของกัลยาณมิตร ดังนั้น พระพุทธศาสนา จะดำรงอยู่ได้ต้องประกอบด้วยพุทธบริษัท ๔ การเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าที่ว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงเที่ยวจาริกไปเพื่อประกาศพรหมจรรย์ อันงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลกความหมายของการเผยแผ่ คือ การนำแบบอย่างการดำรงชีวิตอันประเสริฐที่เรียกว่าพรหมจรรย์ ออกไปเผยแผ่แก่ประชาชนเป้าหมายของการเผยแผ่ พระพุทธเจ้าได้ประกาศนโยบายในการประกาศหรือเผยแผ่พระพุทธศาสนาไว้ว่า ให้ออกเผยแผ่พระพุทธศาสนา โดยมีเป้าหมาย คือ เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อความสุข ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เพื่ออนุเคราะห์แก่ชาวโลก เป็นที่น่าสังเกตว่า พระพุทธเจ้าตรัสว่า ให้ออกเผยแผ่ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ ไม่ใช่จะไปอ้อนวอนต่อเทวดาหรือไปขอพึ่งเทวดา เพราะเทวดาที่เป็นมิฉฉาภิภูริก็มี ดังนั้น พุทธศาสนาจึงเป็นศาสนาที่เป็นประโยชน์ทั้งแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย

กิจของพุทธบริษัทที่ดีมี ๔ ประการ คือ ศึกษาพระธรรมให้เข้าใจจริง ๆ นำไปประพฤติปฏิบัติ มีส่วนช่วยเผยแผ่เกื้อกูลให้บุคคลอื่นเข้าใจและนำไปประพฤติปฏิบัติสามารถปกป้องเมื่อมีผู้กล่าวให้คลาดเคลื่อน หรือกล่าวจ้วงจาบพระธรรมวินัย พุทธบริษัท ๔ ควรมีความเข้าใจธรรมที่ถูกต้องเมื่อมีความเข้าใจถูกต้องแล้ว ย่อมสามารถอธิบายให้ผู้อื่นฟังได้ และไม่กล่าวผิด และผู้ใดเข้าใจผิดในธรรมก็สามารถอธิบายได้จากพระสูตรที่พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสกับพระยามารว่า “ดูก่อนมารผู้มีบาป ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวก สาวิกา ของตถาคตยังไม่ฉลาด ไม่ได้รับคำแนะนำยังไม่แก่ล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ประพฤติชอบ ไม่ปฏิบัติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตน จักบอกจักแสดง จักบัญญัติ จักแต่งตั้ง จักเปิดเผย จักจำแนก จักทำให้ตื่น จักแสดงธรรม มีปาฏิหาริย์ข่มขู่ปรับปรามที่เกิดขึ้นให้เรียบร้อยโดยสธรรมไม่ได้ เพียงใด ดูก่อนมารผู้มีบาป ตถาคตจักยังไม่ปรินิพพาน เพียงนั้น”^๒

จากข้อความพุทธดำรัสดังกล่าวข้างต้นไม่ปรากฏคำว่าสามเณร จึงทำให้ผู้ศึกษาสนใจเรื่องความสำคัญของสามเณรในการปฏิบัติตนในฐานะบุคคลากรของพระพุทธศาสนาอีกกลุ่มหนึ่ง

^๒ ที.สี. (บาลี) ๙/๒๕๐/๘๕., ที.สี. (ไทย) ๙/๒๕๐/๘๕.

ในสมันตปาสาทิกา อรรถกถาพระวินัยปิฎก กล่าวถึงสามเณรนิโครธเทศน์แสดงคาถาในอัปมาทวรรค แก่พระเจ้าอโศกมหาราชว่า

“อุปมาโท อมตํ ปทํ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ

ความไม่ประมาทเป็นทางไม่ตาย ความประมาทเป็นทางแห่งความตาย”^๓

เป็นเหตุให้พระเจ้าอโศกมหาราชประกาศพระองค์เป็นพุทธมามกะ และทรงอุปถัมภ์ พระพุทธศาสนาอย่างจริงจังสืบไป โดยเป็นผู้ทรงอุปถัมภ์ในการสังคายนาพระพุทธศาสนาพร้อมทั้ง ทรงโปรดให้ก่อสร้างเจดีย์และวิหาร จำนวน ๘๔,๐๐๐ แห่ง ซึ่งเทียบเท่ากับจำนวนพระธรรมชั้น ๘๔,๐๐๐ และให้ความอุปถัมภ์ด้านปัจจัย ๔ แก่ภิกษุสามเณร เพื่อให้ได้รับความสะดวกในการบำเพ็ญ กิจทางพระพุทธศาสนา บทบาทดังกล่าวเป็นบทบาทของสามเณรที่เกี่ยวกับบุคคลทางศาสนา ได้แก่ พระภิกษุตลอดจนถึงพระอุปัชฌาย์แม้จะเสี่ยงภัยเข้าไปช่วยเหลือก็ตาม ในยุคหลังสามเณรได้แสดง ธรรมโปรดกษัตริย์ ทำให้พระองค์ประกาศเป็นพุทธมามกะและทรงอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่าง จริงจังแม้กระทั่งในประเทศไทยในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้เตือนสติพระภิกษุซึ่งประกอบอาชีพเยี่ยง ชาวบ้านให้กลับตัวกลับใจเสียใหม่ และที่มารดาบิดานำบุตรหลานที่เป็นชายอายุยังไม่ถึงเบญจเพศ คือ ๒๐ ปีบริบูรณ์ เข้าไปรับการบรรพชาเป็นสามเณร ซึ่งแต่โบราณกาลมานั้น การที่จะได้เล่าเรียน เขียนอ่านตำรับตำรา ต้องอาศัยวัดเป็นสถานที่เล่าเรียนให้กับกุลบุตร และจำเป็นต้องบรรพชาเป็น สามเณรก่อน จึงจะได้ฝากตัวเป็นศิษย์ของพระเถระ เพื่อที่จะได้เข้าไปอยู่ในวัดตามธรรมเนียม วัดจึง เป็นทั้งบ้าน โรงเรียน และศูนย์ฝึกหัดฝีมือ ทุกแขนงของสามเณร

จากความสำคัญของสามเณรดังกล่าวข้างต้นทำให้ผู้ศึกษาสนใจศึกษาการดำรงชีวิต ความเป็นสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา และแนวทางปฏิบัติเพื่อการบรรลุธรรม โดยเฉพาะในคัมภีร์ ธัมมปทัฏฐกถาซึ่งปรากฏเรื่องราวเกี่ยวกับสามเณรจำนวนหลายเรื่อง หากนำมาวิเคราะห์ในรูปแบบ การวิจัยแล้ว จะมีประโยชน์ประมวผลเป็นองค์ความรู้ในการวางแผนพัฒนาบุคคลากรการเผยแผ่ พระพุทธศาสนาโดยเฉพาะสามเณรที่เป็นเยาวชนของชาติ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสามเณรในพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๒. เพื่อศึกษาแนวทางการดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
- ๑.๒.๓. เพื่อศึกษาแนวทางการบรรลุธรรมของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

^๓ ชู.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๑/๓๑, ที.ปา.อ. (บาลี) ๓/๓๕๑/๒๕๗.

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑. เพื่อศึกษาประวัติความเป็นมาของสามเณรในพระพุทธศาสนาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒. สภาพแนวทางการดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาเป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓. สภาพแนวทางการบรรลุลุทธิธรรมของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถาเป็นอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

ในการวิจัยเรื่องการดำรงชีวิตความเป็นสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา ผู้วิจัยได้กำหนดขอบเขตดังนี้

๑.๔.๑. ขอบเขตด้านเนื้อหา มุ่งศึกษาตามกรอบวัตถุประสงค์ ได้แก่ (๑) ประวัติความเป็นมาของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา (๒) แนวทางการดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา (๓) แนวทางการบรรลุลุทธิธรรมของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

๑.๔.๒. ขอบเขตด้านเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาจากเอกสารดังนี้

๑.๔.๒.๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และอรรถกถา

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การดำรงชีวิต หมายถึง วิธีชีวิตของสามเณร โดยที่ลักษณะของการดำรงชีวิตเพื่อการบรรลุลุทธิธรรมจะเป็นตัวบ่งถึง

สามเณร หมายถึง นักบวชชายในพระพุทธศาสนาที่มีอายุน้อยยังมิได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ สามเณร แปลว่า เหล่ากอของสมณะหน่อเนื้อของสมณะ ผู้ที่จะบวชเป็นสามเณรต้องมีอายุไม่ต่ำกว่า ๗ ขวบซึ่งพอจะช่วยเหลือตัวเองได้

ธรรมบท หมายถึง บทแห่งธรรม คัมภีร์ธรรมจึงเป็นคัมภีร์รวบรวมธรรมต่าง ๆ ที่พระพุทธเจ้าตรัสเป็นพุทธภาษิตแก่บุคคลต่างๆ ต่างกรรม ต่างวาระ ต่างสถานที่ เป็นพรรณนาสั้น ๆ ในรูปคาถา ประพันธ์เป็นบทร้อยกรองหรือบทกวี ตามหลักฉันทลักษณ์ศาสตร์

อรรถกถา หมายถึง คัมภีร์ที่อธิบายความพระบาลี ที่ใช้ไขอรรถพระไตรปิฎกพระบาลี เรียกว่า คัมภีร์อรรถกถา ใช้เป็นแหล่งอ้างอิงในการศึกษาพระพุทธศาสนา

๑.๖ ทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องที่มีเนื้อหาใกล้เคียงเกี่ยวกับการศึกษา การดำรงชีวิตความเป็นสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาข้อมูลทางเอกสารชั้นตอนดังนี้

๑.๖.๑ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ คือ พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาทศปิฎก ๒๕๐๐. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๕, พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๙.

๑.๖.๒ ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ คือ วรรณคดี ตำราและหนังสือสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนศึกษาผลงานวิจัย และเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยนี้

เอกสารที่เกี่ยวข้อง

พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก) ได้สรุปไว้ว่า การปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ทำให้เราเข้าใจธรรมะได้ละเอียดขึ้น เช่น เข้าใจคำว่ารูปนาม และพระไตรลักษณ์ ทำให้มีสติระลึกรู้กับรูปนาม มีปัญญาในการดับทุกข์ทางกาย ทางใจ รู้จักวิธีดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง ไม่หลง ไม่มัวเมา และเป็นคนมีเมตตากรุณา ไม่เบียดเบียนหรือเอาไรต์เอาเปรียบกัน เป็นคนว่าง่ายสอนง่าย ไม่มีมานะทิฐิ ไม่ถือตัว มีกาย วาจา ใจบริสุทธิ์ และสามารถควบคุมตัวเองได้ในทุกสถานการณ์ ทำให้เราอยู่ในสังคมได้อย่างเป็นสุข ไม่ก่อเวรภัยให้เกิดโทษทุกข์ตามมาเป็นสายโซ่ ดังปฏิจจสมุปบาทที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงเปรียบไว้ สุดท้ายคือ ทำให้คนได้รับความสุข ๘ ประการ คือ สุขของมนุษย์ สุขทิพย์ สุขในฌาน สุขในวิปัสสนา สุขในมรรค สุขในผล และท้ายสุดคือ สุขในพระนิพพาน ตามเหตุปัจจัยหรือตามสมควรแก่การปฏิบัติธรรมของตน^๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต) ได้ให้ความหมายของโรงเรียนวิถีพุทธว่า คือ โรงเรียนระบบปกติทั่วไป ที่นำหลักธรรมทางพระพุทธศาสนามาใช้หรือประยุกต์ ใช้ในการบริหารและการพัฒนา ผู้เรียน โดยรวมของสถานศึกษาเน้นกรอบการพัฒนา ตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา ยังบูรณาการผู้เรียนได้เรียนรู้ ผ่านการพัฒนา “การกินอยู่ดูฟังเป็น” คือ มีปัญญารู้เข้าใจในทาง

^๔ พระธรรมธีรราชมหามุนี (โชดก ญาณสิทธิ), *ความเป็นมาของวิปัสสนากรรมฐาน*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๒.

คุณค่าแท้ใช้กระบวนการทางวัฒนธรรมแสวงหาปัญญาและมีวัฒนธรรม เมตตาเป็นฐานการดำเนินชีวิต โดยมีผู้บริหาร และคณะครู เป็นกัลยาณมิตร การพัฒนากระทรวงศึกษาธิการ^๕

พุทธทาสภิกขุ ได้กล่าวถึงอานาปานสติภาสรูปร่างได้ว่า อานาปานสติภาสว่า เมื่อบุคคลเจริญดีแล้ว จะทำให้มีอนามายตีทั้งทางกายและทางจิต จิตจะมีสมรรถนะมากขึ้น คือ คิดเก่ง จำเก่ง สามารถทำหน้าที่จิตได้อย่างดี เป็นจิตที่มั่นคงอ่อนโยนควรแก่การงานที่เรียกว่า กัมมณียะ จิตเช่นนี้จะคิด จะนึก จะตัดสินใจ หรือคิดการใดๆ จะจำก่ง แม้แต่เรื่องเล็กๆ น้อยๆ ก็จะเรียกความจำกลับมา^๖

พระศรีวรญาณ วิ. ได้กล่าวไว้ในบทความว่า การปฏิบัติวิปัสสนาธุระเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของพุทธศาสนิกชน ควบคู่กับคันถธุระ การศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา วิธีชีวิตของภิกษุสงฆ์ นอกจากจะมีความเป็นผู้นำด้านความรู้ในพระไตรปิฎกแล้ว ยังต้องพัฒนาตนให้เป็นพระสงฆ์ในอุดมคติ ด้วยการพัฒนาด้านนั้น จะต้องอาศัยหลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน เพื่อฝึกฝนอบรมโสฬสญาณหรือญาณ ๑๖ อันเป็นวิชาชั้นสูงให้เกิดขึ้นในสันดาน จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานนั้นก็เพื่อชำระจิตของผู้ปฏิบัติให้บริสุทธิ์สะอาดหมดจด จนกระทั่งถึงบรรลุมรรคผลนิพพาน อันเป็นจุดมุ่งหมายสูงสุดทางพระศาสนา^๗

เสถียรพงษ์ วรรณปก ได้ศึกษาและรวบรวมประวัติของสามเณรในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลไว้ในหนังสือ “สามเณร : เหล่ากอแห่งสมณะ” พบว่า การบวชเณร ปรากฏครั้งแรกเมื่อ ราชุทธราชกุมาร ติดตามทูตขอทรัพย์สมบัติตามคำสั่งของพระมารดา พระพุทธเจ้าทรงดำริว่า การให้ “อริยทรัพย์” ดีกว่าให้ทรัพย์ธรรมดา จึงรับสั่งให้พระสารีบุตรบวชให้ราชุทธราชกุมาร^๘

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

บรรจบ บรรณรุจิ ได้วิจัยเรื่อง อสติมหาสาวก ได้กล่าวถึงการบรรลุธรรมในชาติปัจจุบัน และพระสาวกทั้งหลายไว้ว่า การบรรลุธรรมในชาติปัจจุบันของพระสาวกทุกรูป ไม่ได้ขึ้นอยู่กับฐานะสถานะทางสังคม กำเนิดการศึกษา บางท่านมาจากวรรณะกษัตริย์ วรรณะพราหมณ์ วรรณะแพศย์

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตโต), **โรงเรียนวิถิปุทธ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗), หน้า ๘๒.

^๖ พุทธทาสภิกขุ, **คู่มือศึกษาและปฏิบัติธรรมแบบอานาปานสติ ฉบับสมบูรณ์**, (กรุงเทพมหานคร: บริษัทเวิลด์การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๓), หน้า. ๑๐.

^๗ พระศรีวรญาณ วิ., **“หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก” ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๑-๓๐๒.

^๘ เสถียรพงษ์ วรรณปก, **สามเณรเหล่ากอแห่งสมณะ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

วรรณศุทร วรรณะจันทาล และวรรณะหีนชาติ พระสาวกนั้นมีทั้งที่เคยเป็นกษัตริย์ เคยเป็นพราหมณ์ เคยเป็นคนรับใช้ ท่านเหล่านี้ได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าแล้ว ความแตกต่างทางวรรณะมิได้เป็นอุปสรรค เพราะทุกท่านมีอุปนิสัยที่บรรลुरुธรรมได้ อุปนิสัยเป็นคุณสมบัติส่วนตัวของพระสาวกแต่ละรูป^๙ จากงานเอกสารนี้ ทำให้ทราบว่า สามเณรที่บรรลुरुธรรมแต่ละรูปนั้น อายุของท่านแม้จะน้อยก็มีได้เป็นอุปสรรค เพราะทุกท่านมีอุปนิสัยที่สั่งสมมาแต่อดีตชาติ

ไพรัช ลาวัณยากุล ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลुरुธรรมของพระราหุลเถระ” พบว่า พระราหุลเป็นพระเถระในจำนวนพระอสีติมหาสาวก (พระมหาสาวก ๘๐ รูป) เป็นโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะ คราวที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้แล้วได้เสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ราหุลกุมารมีพระชนม์มายุ ๗ พรรษา ได้เข้าเฝ้าทูลขอสมบัติตามคำแนะนำของพระนางยโสธราพิมพาผู้เป็นมารดา พระองค์ได้ประทานอริยทรัพย์ให้ โดยพระสารีบุตรบวชราหุลกุมารเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา^{๑๐}

พระมหานราธิป แก้วประสิทธิ์ ได้วิจัยเรื่อง “ปัจจัยทางจิตวิทยาและสังคมที่มีอิทธิพลต่อความตั้งใจอุปสมบทเป็นภิกษุของสามเณร ในเขตภาคกลาง” จากผลการวิจัย พบว่า

๑. สามเณรที่มีอายุ ระยะเวลาบรรพชา ระดับการศึกษาแผนธรรม ระดับการศึกษาแผนกบาลี และระดับการศึกษาฝ่ายสามัญแตกต่างกันมีความตั้งใจอุปสมบทเป็นภิกษุแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑

๒. สามเณรที่มีสถานภาพครอบครัวแตกต่างกัน มีความตั้งใจอุปสมบทเป็นภิกษุแตกต่างกัน

๓. แรงสนับสนุนทางสังคมจากพระสงฆ์ ความศรัทธาในพระรัตนตรัย แรงสนับสนุนทางสังคมจากครอบครัว การปฏิบัติตนขณะเป็นสามเณร และแรงสนับสนุนทางสังคมจากเพื่อนสามเณร เป็นปัจจัยทางจิตวิทยา และสังคมที่สามารถทำนายความตั้งใจอุปสมบทเป็นภิกษุของสามเณร^{๑๑}

วิโรจน์ คุ่มครอง ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรกับการบรรลुरुธรรม” พบว่า บุคคลที่จะบรรลुरुธรรมนั้นต้องมีอินทรีย์สมบูรณ์ หรือมีความพร้อมในตัว จึงจะประพฤติปฏิบัติ

^๙ บรรจบ บรรณรุจิ, **อสีติมหาสาวก**, (กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖), หน้า ๓๐๐-๓๐๑.

^{๑๐} ไพรัช ลาวัณยากุล, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลुरुธรรมของพระราหุลเถระ”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๙), หน้า ๒.

^{๑๑} พระมหานราธิป แก้วประสิทธิ์. “ปัจจัยทางจิตวิทยาและสังคมที่มีอิทธิพลต่อความตั้งใจอุปสมบทเป็นภิกษุของสามเณร ในเขตภาคกลาง” **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๑), บทคัดย่อ.

จนถึงความหลุดพ้นได้ อินทรีย์ที่สมบูรณ์เท่านั้นจึงจะเป็นทางที่นำไปถึงมรรคผลได้ ผู้ที่มีอินทรีย์ดี มีอาการดี สอนให้รู้ง่าย เป็นบุคคลที่มีอธิมุตติประณีต เป็นภัพบุคคล ไม่มีกรรมกิเลสและวิบากมาขวางกั้นการบรรลุธรรม เป็นผู้มีศรัทธา มีฉันทะ มีปัญญาดี^{๑๒}

สุภัทร บริบูรณ์ ได้วิจัยเรื่อง “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรในพระพุทธศาสนา” ซึ่งเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของสามเณร ตั้งแต่แรกอุบัติจนถึงปัจจุบัน พบว่า “ราหุลกุมารเข้าไปทูลขอพระราชทรัพย์จากพระพุทธเจ้า มีผลให้พระพุทธองค์ทรงมีพุทธานุญาตให้พระสารีบุตรบรรพชา ราหุลกุมารเป็นสามเณร นับเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา”^{๑๓} สามเณรแม้จะมีอายุน้อย แต่ก็สามารถที่จะบรรลุธรรมและสั่งสอนผู้อื่นได้ เป็นกำลังสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การปฏิบัติธรรมทำให้เข้าใจลักษณะพระไตรลักษณ์ที่ทำให้มีสติระลึกรู้กับรูปนาม มีปัญญาในการดับทุกข์ทางกาย ทางใจ รู้จากดำเนินชีวิตที่ถูกต้องเป็นหน้าที่หลักอย่างหนึ่งของภิกษุสงฆ์ ในการศึกษาคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ปรากฏอยู่ในคัมภีร์พระไตรปิฎกและอรรถกถา การรวบรวมเรื่องสามเณรในหนังสือ “ชีวประวัติสามเณร” การให้บรรพชาเป็นสามเณรโดยวิธีให้รับไตรสรณคมน์ ซึ่งพระราหุลกุมารทรงบรรพชาเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนาที่ทรงใช้วิธีไตรสรณคมนุปสัมปทา และวิธีการการศึกษาเพื่อบรรลุธรรมของพระราหุลเถระและประวัติของสามเณรในสมัยพุทธกาลและหลังพุทธกาลศึกษาความเป็นมาของสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะในพระพุทธศาสนา เพื่อให้มีความชัดเจนและเกิดประโยชน์ในการศึกษาต่อไป

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยจะศึกษาค้นคว้า รวบรวมเอกสาร และการสัมภาษณ์ ซึ่งมีลำดับขั้นตอน ดังต่อไปนี้

๑.๗.๑. ศึกษาข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) ได้แก่ พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พ.ศ. ๒๕๓๙ และอรรถกถา

๑.๗.๒. จัดกระทำข้อมูลตามวัตถุประสงค์ของการวิจัย เพื่อตอบสิ่งที่ต้องการทราบ

๑.๗.๓. รวบรวมเรียบเรียงวิเคราะห์ข้อมูลจากเอกสาร

๑.๗.๔. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

^{๑๒} วิโรจน์ คุ้มครอง, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรกับการบรรลุธรรม”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘), หน้า ๒-๓.

^{๑๓} สุภัทร บริบูรณ์, “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรในพระพุทธศาสนา”, **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒), หน้า ก.

๑.๘ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑.๘.๑. ทำให้ทราบประวัติความเป็นมาของสามเณรในพระพุทธศาสนา
- ๑.๘.๒. ทำให้ทราบแนวทางการดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา
- ๑.๘.๓. ทำให้ทราบแนวทางการบรรลุลุทธิธรรมของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

บทที่ ๒

ประวัติความเป็นมาของสามเณรในพระพุทธศาสนา

สามเณร คือ กลุ่มเยาวชนที่มีความเลื่อมใสศรัทธา และประสงค์จะได้รับการบรรพชาในพระพุทธศาสนา แม้จะไม่มีปรากฏคำว่า สามเณรในพระพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก และอุบาสิกา แต่พบว่าในประวัติทางพระพุทธศาสนามีปรากฏคุณเป็นอเนก ประกอบของผู้บรรพชาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา ดังนั้น จึงได้กำหนดประเด็นการศึกษาตามลำดับดังนี้

บทนี้ ศึกษาเนื้อหาประวัติความสำคัญและความเป็นมาของสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะในพระพุทธศาสนาเถรวาทสมัยพุทธกาล ได้กำหนดกรอบการศึกษาไว้ ๔ ประการ คือ

๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของสามเณร

๒.๒ ความสำคัญและประวัติของสามเณร

๒.๓ การบรรพชาของสามเณร

๒.๔ สถานภาพและบทบาทหน้าที่ของสามเณร

๒.๑ ความหมายและความเป็นมาของสามเณร

๒.๑.๑ ความหมายของคำว่าสามเณร

คำว่า “สามเณร” เป็นคำไทยที่มาจากภาษาบาลี ตามหลักบาลีไวยากรณ์ ลง เณร ปัจจัยโคตตตัทธิตมีรูปวิเคราะหว่า “สมณสส อปัจจ สามเณโร” แปลว่า “เหล่ากอแห่งสมณะ ชื่อว่าสามเณร” หากถือเอาตามนี้ สามเณรก็คือ เหล่ากอของสมณะซึ่งเป็นผู้สืบเชื้อสายของพระภิกษุในกรณีพระภิกษุนั้นลาสิกขา หรือมรณภาพ สามเณรก็จะทำหน้าที่เป็นหลักสำคัญในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาต่อไป^๑ ในภาษาบาลีมีคำใช้เรียกสามเณรปรากฏอยู่ ๒ คำ คือ คำว่า “สามเณร” และคำว่า “สมณทุเทส” แต่ปรากฏในคัมภีร์เล่มอื่น ๆ เป็นส่วนน้อย^๒

^๑ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ สมุสาและตัทธิต, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๘.

^๒ กรมหลวงชินวราวุฒินันท์, สมเด็จพระสังฆราชเจ้า, สามเณรสิกขา, พิมพ์ครั้งที่ ๑๖, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๓.

สมเด็จพระสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสให้ความหมายของสามเณรว่า “คือ บรรพชิตในพระพุทธศาสนา ถ้อยสิกขาบท ๑๐ และกิจวัตรบางอย่าง”^๓

สมเด็จพระญาณสังวรฯ ได้ให้ความหมายว่า สามเณร แปลว่า เหล่ากอของสมณะ หมายถึง นักบวชชายในพระพุทธศาสนาที่มีอายุน้อย ยังไม่ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ แต่ถ้าเป็นทางโลกก็คือ เยาวชนซึ่งมีอายุน้อยอยู่เปรียบเสมือนฤดูใบไม้ผลิของมนุษยชาติ ชีวิตของมนุษย์เรานั้น ระยะเวลาเป็นเยาวชนเป็นชีวิตที่ล้ำค่ายิ่ง แต่ทว่าความเป็นเยาวชนก็ร่วงโรยง่ายที่สุด หากไม่ได้รับการอบรมบ่มเพาะที่ดี เยาวชนที่มีคุณภาพสูงส่งมีสติปัญญาเป็นเลิศ ย่อมจะเป็นผู้กำหนดอนาคตของชาติและความเจริญของเผ่าพันธุ์^๔

พระพรหมคุณาภรณ์ ได้ให้ความหมายของสามเณรว่า “คือ เหล่ากอของสมณะเป็น บรรพชิตในพระพุทธศาสนาผู้ยังมีได้อุปสมบท เพียงแต่รับการบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์ ถ้อยสิกขาบท ๑๐ และกิจวัตรบางอย่างตามปกติ มีอายุไม่ครบ ๒๐ บริบูรณ์”^๕

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช) ให้ความหมายไว้ว่า สามเณร และสามเณรี แปลว่า เหล่ากอของสมณะเหนือของสมณะ หมายถึง นักบวชชายในพระพุทธศาสนาที่มีอายุน้อย ยังมีได้ รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ถ้าเป็นนักบวชหญิงอายุน้อย เรียกว่า สามเณรี คำว่า สามเณร สามเณรี เป็นศัพท์เฉพาะในพระพุทธศาสนา เป็นศัพท์บัญญัติที่ใช้เรียกนักบวชในพระพุทธศาสนาโดยเฉพาะไม่ สาธารณะทั่วไป สำหรับผู้ที่จะมาบวชเป็นสามเณรสามเณรีได้นั้น ทางวินัยกำหนดอายุอย่างต่ำไว้ ประมาณ ๗ ขวบ ซึ่งพอช่วยเหลือตัวเองได้ พระวินัยระบุว่า พอจะไถ่กาไถ่ได้ ส่วนสูงไม่มีกำหนดไว้ ผู้ มีอายุไม่เกิน ๒๐ ปี จะบวชเป็นสามเณรตลอดไป ไม่บวชเป็นภิกษุก็ได้^๖

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า สามเณร ผู้ดำรงเพศอย่างภิกษุแต่ สมทานศีล ๑๐ เรียกสั้น ๆ ว่า เณร^๗

^๓ กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, วินัยมุขเล่ม ๓, พิมพ์ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๒.

^๔ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน), รายงานผลการดำเนินงาน กองทุนปลูกรากแก้วศาสนทายาท, (กรุงเทพมหานคร: รมธรรมการพิมพ์, ๒๕๔๗), หน้า ๗.

^๕ พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอสอาร์ปรีนติ้งแมสโปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๔๓๔-๔๓๕.

^๖ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช), ราชบัณฑิตพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด, (กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๑๑.

^๗ ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๒, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท นานมีบุ๊คพับลิเคชันส์, ๒๕๕๖), หน้า ๑๑๗๗ .

ความหมายของสามเณรจึงสรุปได้ว่า คือ วัยรุ่นชายที่เข้ามาบรรพชาในพระพุทธศาสนา มีอายุไม่เกิน ๒๐ ปี ซึ่งจะต้องศึกษาเล่าเรียนตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมทั้งต้องรักษาสิกขาบท (ศีล) ๑๐ ผูกมัดขัดเกลาข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อยังกิเลสอาสวะทิ้งปวงให้เบาบางลง ดำเนินชีวิตไปสู่ความบริสุทธิ์ผ่องใส เป็นอิสระ สงบ สุขทั้งภายในภายนอกอย่างแท้จริง และย่อมเห็นได้อย่างเด่นชัดจนถึงสถานภาพที่แตกต่างกันระหว่างสามเณรและเด็กโดยทั่วไป อย่างไรก็ตาม โดยวัยแล้วสามเณรก็คือ วัยรุ่นเช่นเดียวกับเด็กทั่วไปนั่นเอง เพราะมีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์ แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า การปฏิบัติเพื่อบรรลุลุทธิธรรมสำหรับสามเณรจะเป็นไปไม่ได้ หากประพฤติปฏิบัติเยี่ยงพระอรหันต์หรืออนุพุทธทั้งหลาย

๒.๑.๒ ความเป็นมาของสามเณรในสมัยพุทธกาล

หลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ และได้ออกเสด็จจาริกแสดงธรรมโปรดบุคคลต่าง ๆ ได้สาวกเป็นผู้ติดตามจำนวนมาก พระเจ้าสุทโธทนะพระราชบิดาของพระองค์ เมื่อทรงทราบข่าวว่า พระพุทธองค์ได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว และเสด็จมาประทับอยู่ ณ เวฬุวันมหาวิหาร ต่อจากนั้น จึงทรงจัดคณะทูตไปกราบทูลเชิญให้เสด็จกลับมาโปรดประยูรญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ ทรงพยายามอยู่ ๙ ครั้งแต่ไม่สำเร็จ ในครั้งที่ ๑๐ ทรงส่งกาฬุทายีอำมาตย์ไปพร้อมบริวาร ซึ่งทั้งหมดได้ออกบวชเป็นพระภิกษุเหมือนกับคณะทูตอื่นที่แล้วมา แต่ในที่สุดก็กราบทูลเชิญเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์ ได้สำเร็จ และในขณะที่ประทับอยู่ ณ กรุงกบิลพัสดุ์ ขณะที่พระพุทธองค์เสด็จรับบิณฑบาตที่พระราชนิเวศน์ พระนางยโสธรา ได้มีพระราชเสาวนีย์แก่ราหุลราชกุมารว่า “พระสมณนั้นเป็นพระราชบิดาของเจ้า เจ้าจงไปทูลขอทรัพย์มรดกจากพระองค์” พระราชกุมารจึงเข้าเฝ้าพระพุทธองค์แล้วกราบทูลด้วยความรักในพระบิดาว่า “ข้าแต่พระสมณะ พระฉายาของพระองค์เป็นสุข” แต่ยังมีได้กราบทูลขอพระราชทรัพย์ พระพุทธองค์ก็เสด็จกลับเสียก่อน พระราชกุมารจึงตามเสด็จไปเบื้องหลัง พลากราทูลว่า “ข้าแต่พระสมณะ ขอได้โปรดพระราชทานทรัพย์มรดกแก่หม่อมฉันด้วยเถิด” พระพุทธองค์ทรงเห็นว่าโลกีย์ทรัพย์เป็นไปเพื่อทุกข์ในวัฏฏะ คือ การเวียนว่ายตายเกิดด้วยอำนาจกิเลสกรรมและวิบาก แต่อริยทรัพย์ประเสริฐกว่ามาก เมื่อพระองค์เสด็จถึงที่ประทับ คือ นิโครธาราม จึงมีรับสั่งให้พระสารีบุตรเถระพระอัครสาวกเบื้องขวา บวชราหุลราชกุมารเป็นสามเณร โดยมีพระบรมพุทธบัญญัติว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตการบวชกุลบุตรเป็นสามเณรด้วยไตรสรณคมน์นี้”^๔

พระพุทธเจ้าทรงชี้ให้เห็นถึงขั้นตอนของการบรรพชา คือ ให้โกนผมและหนวด แล้วให้ห่มผ้าเฉวียงบ่า และกราบภิกษุทั้งหลาย จากนั้นก็นั่งกระหม่อม ประคองอัญชลี และให้กล่าวการเข้าถึง

^๔ ตูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๕.

ไตรสรณคมน์ เมื่อตรัสเสร็จแล้ว พระสารีบุตรจึงได้เป็นพระอุปัชฌาย์ ทำพิธีบรรพชาเป็นสามเณรให้แก่ราหุลกุมาร ตามนัยที่พระพุทธเจ้าทรงวางแนวปฏิบัติเอาไว้^๙

ฉะนั้น จึงนับได้ว่า สามเณรราหุลนั้น ได้กลายเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนาที่ได้ผ่านกระบวนการของการบรรพชาเป็นสามเณร ตามพิธีกรรมในทางพระพุทธศาสนา ที่พระพุทธเจ้าได้ทรงกำหนดกรอบเอาไว้

การบรรพชาเป็นสามเณรของราหุลราชกุมารเป็นสาเหตุให้พระเจ้าสุทโธทนะทรงเสียพระทัยเป็นอย่างมาก เพราะความหวังสุดท้ายที่จะมีผู้สืบราชสันตติวงศ์ได้สิ้นสุดลงแล้ว เนื่องจากนั้นนทรราชกุมาร ซึ่งเคยเป็นความหวังในการสืบราชสันตติวงศ์ต่อจากพระองค์ ก็ได้ออกบวชไปก่อนหน้านี้แล้ว ๔ วัน ดังนั้นในวันหนึ่ง จึงได้ทูลขอพรจากพระพุทธเจ้าว่า “หม่อมฉันขอประทานพระวโรกาสขอพระคุณเจ้าทั้งหลาย ไม่พึงบวชบุตรที่มารดาบิดายังไม่อนุญาต พระพุทธเจ้าข้า” พระพุทธเจ้าก็ทรงประทานพรนั้น และทรงรับสั่งให้ปรับอาบัติทุกกฎแก่ภิกษุที่ล่วงละเมิด รุ่งขึ้นได้เสด็จไปเสวยพระกระยาหารที่พระราชนิเวศน์ ทรงแสดงมหาธรรมปาสดกโปรดพระบิดาให้บรรลุอนาคามีผล จากนั้นจึงเสด็จเที่ยวจาริกไปโดยลำดับ^{๑๐} ซึ่งผลจากการบรรพชาเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนาของราหุลราชกุมาร เป็นเหตุก่อให้เกิดกฎเกณฑ์ประการหนึ่งในการรับกุลบุตรเข้าบวชในพระพุทธศาสนา คือ กุลบุตรนั้นต้องได้รับการอนุญาตจากบิดามารดาเสียก่อน หรือหากบิดามารดาเสียชีวิตแล้ว ต้องได้รับจากอนุญาตจากญาติพี่น้องเสียก่อน โดยมีพุทธบัญญัติให้ยึดถือปฏิบัติมาจนถึงทุกวันนี้^{๑๑}

สรุปความหมายของคำว่า “สามเณร” ว่า “คือ เหล่ากอลของสมณะที่เป็นวัยรุ่นชายที่เข้ามาบรรพชาในพระพุทธศาสนามีอายุไม่เกิน ๒๐ ปี ซึ่งจะต้องศึกษาเล่าเรียนตามหลักของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา พร้อมทั้งต้องรักษาสิกขาบท (ศีล) ๑๐ ฝึกหัดขัดเกลาข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ เพื่อยังกิเลสอาสวะทั้งปวงให้เบาบางลง ดำเนินชีวิตไปสู่ความบริสุทธิ์ผ่องใส เป็นอิสระ สงบ สุขทั้งภายในภายนอกอย่างแท้จริง และย่อมเห็นได้อย่างเด่นชัดจนถึงสถานภาพที่แตกต่างกันระหว่างสามเณรและเด็กโดยทั่วไป

^๙ ตูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๖.

^{๑๐} ตูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๗.

^{๑๑} พระสวัสดี ฉัตรฉิม, “ปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อการปรับตัวของสามเณร ในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษากรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๑-๒๒.

๒.๒. ความสำคัญและประวัติของสามเณร

๒.๒.๑ ความสำคัญของสามเณร

สามเณรเป็นพุทธบริษัทที่มีความสำคัญต่อพระพุทธศาสนา ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าพุทธบริษัทอื่น ๆ ในด้านของความหมาย สามเณรคือเหล่ากอของสมณะ หากกล่าวถึงปฐมกำเนิด ก็ยิ่งให้เห็นความสำคัญของสามเณร เพราะว่าพระพุทธองค์ทรงเป็นผู้ให้กำเนิดสามเณร โดยมีพระโอรสของพระองค์เอง ได้รับบรรพชาเป็นสามเณรรูปแรก นอกจากนี้พระพุทธองค์ยังทรงชี้แนะวัตถุประสงค์ที่แท้จริงของการบรรพชา ทรงกำหนดคุณสมบัติของผู้บรรพชาและทรงวางระเบียบวิธีการบรรพชาตลอดจนทรงได้บัญญัติสิกขาบทของสามเณร อีกทั้งในด้านการบริหารและการปกครองสามเณร ทรงมอบให้เป็นภาระหน้าที่ของพระอุปัชฌาย์ อาจารย์ และพระภิกษุทั้งหลาย เป็นฝ่ายรับผิดชอบดูแล ในขณะที่บพพุทธบัญญัติต่าง ๆ ที่ทรงอนุญาตให้บังคับใช้กับสามเณรก็ล้วนแต่มีความเหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะ ซึ่งแสดงให้เห็นพุทธมหากรุณาธิคุณที่ทรงมีต่อสามเณรทั้งหลาย

๒.๒.๒ ประวัติของสามเณรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎก

ประวัติสามเณรที่ปรากฏในพระไตรปิฎกเป็นเรื่องที่พระสังคีติกาจารย์ผู้รวบรวมพระธรรมวินัยยกขึ้นสู่การสังคายนาจัดเป็นพระไตรปิฎก ได้รวบรวมไว้ในฐานะเป็นสาวกที่ได้บรรลุธรรมด้วยกลุ่มหนึ่ง การนำเสนอสามเณรที่ปรากฏในพระไตรปิฎกในบทนี้ ผู้วิจัยขอนำเสนอในคัมภีร์อุปทาน ดังนี้

๑. ราหุลสามเณร เป็นพระราชโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางพิมพา หลังเจ้าชายสิทธัตถะพระบิดาออกผนวชจนได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เสด็จมาโปรดพระญาติที่กรุงกบิลพัสดุ์ แล้วได้โปรดให้พระสารีบุตรบวชท่านราหุลกุมารเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา^{๑๒} ท่านบวชเณรตั้งแต่อายุ ๗ ชันษา^{๑๓} ช่วงที่ท่านอายุยังน้อย พระพุทธองค์ทรงปรารถนาที่จะไม่ให้ท่านกล่าวเท็จ จึงทรงแสดงจุฬราหูโลวาทสูตรให้ฟัง^{๑๔} ช่วงที่ท่านอายุ ๑๘ ชันษา พระพุทธองค์ทรงปรารถนาที่จะไม่ให้ท่านตริกีนึกถึงความรักในครอบครัว จึงทรงแสดงมหาราหูโลวาท

ให้ฟัง^{๑๕} ทรงแสดงหลักธรรมที่เอื้อเพื่อวิปัสสนาให้ฟัง^{๑๖}

^{๑๒} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๖๘-๘๕/๘๕-๘๗, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๘-๘๕/๑๑๒-๑๑๔, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๖๘-๘๓/๑๗-๒๐, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๖๘-๘๓/๒๑-๒๔.

^{๑๓} ม.มุ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗/๙๓.

^{๑๔} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๘๔-๙๑. ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๗-๑๒๔.

^{๑๕} คุรายละเอียดยใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๑๓-๑๒๑/๙๑-๙๖. ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓-๑๒๑/๑๒๕-๑๓๓.

^{๑๖} อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๗/๑๘๘, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๗/๒๔๙.

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเห็นว่าท่านราหุลมีญาณแก่กล้าแล้ว จึงทรงแสดงราหุลโสภาทสูตร ให้ฟัง พอจบท่านก็ได้บรรลุพระอรหัตตผลพร้อมกับเทวดาจำนวน ๑ แสนโกฏิ เทวดาที่บรรลุโสภาปัตติผล สกทาคามิผล และอนาคามิผล นับจำนวนไม่ถ้วน^{๑๗} ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะเป็นผู้เลิศทางเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษา^{๑๘}

๒. จุนทสามเณร เป็นบุตรของวังคันตพราหมณ์กับนางสารีพราหมณี เป็นน้องชายของพระสารีบุตร ออกบวชเป็นสามเณรไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตตผล ท่านได้อุปัฏฐากบำรุงพระผู้มีพระภาคและปรนนิบัติพระสารีบุตรผู้เป็นพี่ชาย พอพระสารีบุตรนิพพาน ท่านนำอัฐิธาตุของพระสารีบุตรใส่ในบาตรนำไปถวายพระผู้มีพระภาค พระองค์ทรงรับอัฐิธาตุของพระสารีบุตรด้วยพระหัตถ์ทั้งสองแล้วประกาศว่า อัฐิธาตุของอัครสาวก^{๑๙}

๓. จันทมารทียสามเณร เป็นบุตรของพราหมณ์ เมื่ออายุ ๕ ปี ท่านออกบวชเป็นสามเณรบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตตผล^{๒๐}

๔. ชาติปุชกสามเณร เป็นบุตรของผู้มีชาติตระกูล เมื่ออายุได้ ๗ ปีท่านเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วได้บวชเป็นสามเณร ได้บำเพ็ญเพียรเจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตตผล^{๒๑}

๕. ญาณตถวิกสามเณร เมื่ออายุเพียง ๗ ปี ท่านออกบวชเป็นสามเณรบำเพ็ญเพียรจนบรรลุอรหัตตผล^{๒๒}

๖. ตินิถิกการปุพสามเณร เป็นของพราหมณ์ที่มั่งคั่งในกรุงสาวัตถี เมื่ออายุ ๗ ปี ก็ได้ออกบวชเป็นสามเณร บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลุอรหัตตผล พระพุทธองค์ทรงทราบว่าคุณสมบัติจึงทรงให้อุปสมบท^{๒๓}

๗. ติสรณคณิสยสามเณร เป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลในกรุงสาวัตถี เมื่อท่านมีอายุ ๗ ปี เย็นวันหนึ่ง ท่านได้ไปยังอาราม ได้ฟังภิกษุรูปหนึ่งแสดงธรรมและให้ท่านรับไตรสรณคมน์ ท่านระลึกถึงไตรสรณะที่เคยได้รับในอดีตชาติ จึงได้บรรลุอรหัตตผล พระพุทธองค์ทรงทราบว่าท่านบรรลุอรหัตตผล ทรงให้อุปสมบท^{๒๔}

^{๑๗} อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๓๑-๒๓๒. อัง.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๒๗๕, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๔๑๖/๔๗๐.

^{๑๘} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๙/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๙/๒๘.

^{๑๙} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๓๕-๑๔๓, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๕-๑๔๓/๑๘๔-๑๘๗.

^{๒๐} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๗๕-๑๐๕/๑๐๑-๑๐๕, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๗๕-๑๐๕/๑๔๕-๑๔๘.

^{๒๑} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๘๒-๙๐/๒๑๐-๒๑๑, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๒-๙๐/๒๗๔-๒๗๕, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๘๒-๘๔/๑๖๓-๑๖๔, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๘๒-๘๔/๑๘๖-๑๘๗.

^{๒๒} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๔๖-๗๔/๑๐๗-๑๑๐, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๔๖-๗๔/๑๔๑-๑๔๔.

^{๒๓} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑-๓๘/๑๔๓-๑๔๗, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑-๓๘/๑๘๔-๑๘๘.

^{๒๔} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๐๖-๑๓๓/๑๐๕-๑๐๘, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๖-๑๓๓/๑๓๕-๑๓๘.

๘. ทักษิณบุตร เป็นบุตรของตระกูลมัลลกะษัตริย์ในกรุงกุสินารา มารดาของท่าน สิ้นชีวิตตั้งแต่ท่านอยู่ในครรภ์ เมื่อศพมารดาของท่านถูกยกขึ้นจิตกาธานทำการเผา ท่านได้ตกจาก จิตกาธาน ลงไปอยู่ที่กองไม้ พวกญาติได้นำท่านมาเลี้ยงดูจนอายุได้ ๗ ปี ท่านจึงออกบวชเป็นสามเณร บำเพ็ญเพียรไม่นานก็ได้บรรลอรหัตตผล^{๒๕} ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะเป็นผู้เลิศทางเป็นผู้จัดแจง เสนาสนะ^{๒๖}

๙. อัมมรุจิสามเณร เป็นบุตรของพราหมณ์ในกรุงสาวัตถี เมื่ออายุได้ ๗ ปี ท่านได้พบ พระพุทธเจ้า ได้ไปยังพระเชตวัน ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้า แล้วบวชเป็นสามเณร บำเพ็ญเพียรจน บรรลอรหัตตผล ท่านเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าวันละ ๓ ครั้ง พระพุทธเจ้าตรัสให้ท่านระลึกถึงอดีตชาติ ท่านได้กล่าวชมเชยพระพุทธองค์เป็นอันมาก^{๒๗}

๑๐. อัมมัสสวนิยสามเณร เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมาที่บ้านของท่าน ทรงแสดงธรรม เรื่องอนิจจตาโปรดบิดาของท่าน ทำให้ท่านระลึกถึงเรื่องที่ตนได้ฟังมาในสมัย พระพุทธเจ้าปฐมุตระ มีอายุเพียง ๘ ปี พิจารณาตามแล้วได้บรรลอรหัตตผล พระพุทธเจ้าโปรดให้ท่านอุปสมบท^{๒๘}

๑๑. นาคเสนสามเณร (พระนาคเสน) เกิดในบ้านพราหมณ์ตำบลหนึ่งชื่อว่ากชังคะ อยู่ข้างป่าหิมพานต์ บิดาชื่อว่าโสณุตตระ ขณะที่นางพราหมณ์ผู้เป็นมารดาตั้งท้องนาคเสนก็มี เหตุการณ์น่าอัศจรรย์เกิดขึ้น ๓ ประการ คือ อารูททั้งหลายลุกเป็นไฟ ๑ ฝนตกใหญ่่นอกฤดูกาล ๑ มี เมฆใหญ่ ๑ พระโรหนเถระเดินทางไปบิณฑบาตที่บ้านของโสณุตตระพราหมณ์เพื่อนำนาคเสนกุมารมา บวช เมื่อนาคเสนกุมารอายุได้ ๗ ปี มารดาบิดาให้ไปศึกษาไตรเพททั้ง ๓ กับศิลาปะอื่น ๆ จนสำเร็จ เพราะเป็นคนฉลาด นาคเสนเห็นพระโรหนเถระ เกิดความเลื่อมใสอยากจะบวชจึงไปขออนุญาตจาก บิดา แต่ถูกห้ามไว้จึงทำการอดอาหารเพื่อประท้วง ในที่สุดมารดาบิดาจึงยอมให้ท่านบวช หลังจากนั้น ก็ได้บวชอยู่ที่ถ้ำรักขิตะ พระโรหนเถระจึงได้เริ่มสอนอภิธรรม ๗ คัมภีร์ คือ กุสะลา อัมมา อุกุสะลา อัมมา อัพพะยากะตา อัมมา เป็นต้น หลังจากนั้น ท่านจึงได้ไปศึกษาพุทธวจนะ คือ พระไตรปิฎกกับ พระธรรมรักขิตะที่โอศการาม เรียนอยู่ถึง ๓ เดือนก็จบ ต่อมาท่านได้เร่งเจริญสมณธรรมทั้งกลางวัน และกลางคืน ไม่นานก็สำเร็จพระอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

๑๒. นิคคณทิปปุณณิยสามเณร เป็นบุตรของชาวกรุงสาวัตถี เมื่ออายุได้ ๗ ปี ได้ไปพบเห็น พระพุทธเจ้า เห็นสาวกทั้งหลาย ได้พบพระเจ้าปเสนทิโกศล แล้วระลึกชาติได้ ออกบวชเป็นสามเณร

^{๒๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๐๘-๑๔๙/๑๔๔-๑๔๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๐๘-๑๔๙/๒๕๒-๒๕๗.

^{๒๖} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๑๔/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๔/๒๘.

^{๒๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๖๔-๑๘๙/๑๒๑-๑๒๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๔-๑๘๙/๑๕๗-๑๘๐, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๗๑-๑๘๕/๒๖๐-๒๖๒, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑๗๑-๑๘๖/๓๑๙-๓๒๑.

^{๒๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๑๑-๑๒๕/๓๗๙-๓๘๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๑-๑๒๕/๕๑๖-๕๑๗.

ติดตามพระอานนท์ซึ่งไปแสดงธรรมโปรดพระเจ้าปเสนทิโกศล สามเณรพึงธรรมนั้นด้วยแล้ว
บรรลอรหัตตผล^{๒๙}

๑๓. นิโครธสามเณร เป็นพระโอรสของสุมนกุมารและสุมนาเทวี ผู้เป็นพระราชโอรส
องค์โตของพระเจ้าพินทุสาร หลานชายของพระเจ้าอโศกมหาราช เพราะเหตุที่ประสูติได้ต้นนิโครธ จึง
มีพระนามว่า นิโครธ เมื่อมีพระชนมายุ ๗ ปี ก็บวชในสำนักของพระมหาวรรณเถระ บรรลอรหัตตผลใน
เวลาปลงผมเสร็จนั่นเอง ท่านออกบิณฑบาตไปถึงพระลานหลวงด้วยอาการอันสงบ พระเจ้า
อโศกมหาราชทรงทอดพระเนตรเห็นสามเณรแล้วมีพระหฤทัยเลื่อมใส จึงนิมนต์สามเณรมาฉันใน
พระบรมมหาราชวัง แล้วตรัสว่า จะถวายภัตตาหารแก่สามเณรทุกวัน เมื่อพระเจ้าอโศกมหาราชทรง
เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วให้อุปถัมภ์บำรุงทุกอย่าง สร้างวิหารถวาย ๘๔,๐๐๐ หลัง ให้
พระราชโอรสและพระธิดาผนวชเพื่อเป็นทายาทแห่งพระพุทธศาสนา ทรงอุปถัมภ์ในการทำสังคายนา
ครั้งที่ ๓ และได้ทรงส่งพระเถระไปประกาศพระศาสนา จำนวน ๙ สาย ทำให้พระพุทธศาสนามั่นคง
ตราบเท่าทุกวันนี้ ก็เพราะความเลื่อมใสในนิโครธสามเณรเป็นเหตุ^{๓๐}

๑๔. ปทุมสามเณร เป็นบุตรของตระกูลที่มีศรัทธา เมื่ออายุได้ ๕ ปีก็เกิดศรัทธาได้บวช
เป็นสามเณร ท่านบำเพ็ญเพียรไม่นานก็ได้บรรลอรหัตตผล^{๓๑}

๑๕. ปัญจสีลสมาทานิยสามเณร เป็นบุตรของพราหมณ์มหาศาลในกรุงเวสาลี มารดา
บิดาของท่านรักาศิล ๕ เมื่อท่านมีอายุ ๕ ปี ในวันเข้าพรรษาท่านได้ไปรับศีล ๕ กับมารดาบิดาระลึก
ถึงศีลที่เคยรับในอดีตชาติ จึงได้บรรลอรหัตตผล พระพุทธองค์ทรงทราบที่ท่านบรรลอรหัตตผล จึง
ทรงให้อุปสมบท^{๓๒}

๑๖. ปุฬินฎปิยสามเณร เป็นบุตรของพราหมณ์ที่มั่งคั่งในกรุงสาวัตถี บิดามารดาของ
ท่านมีศรัทธาในพระรัตนตรัยได้ดวงตาเห็นธรรม ท่านทั้ง ๒ ได้นำสะเก็ดไม้โพธิ์มาสร้างสถูปทองคำ
นมัสการในที่เฉพาะพระพักตร์พระพุทธองค์ทุกเช้าเย็น เมื่อท่านอายุ ๗ ปีได้เห็นสถูปทองคำเสมอทำ
ให้ระลึกถึงเจดีย์ทรายที่ท่านก่อในอดีตชาติ นั่งอยู่บนอาสนะได้บรรลอรหัตตผล ท่านเที่ยวหา
พระพุทธเจ้าได้พบพระสารีบุตร จึงได้บวชเป็นสามเณร พระพุทธองค์ทรงทราบว่าท่านบรรล
อรหัตตผล จึงทรงให้อุปสมบท^{๓๓}

^{๒๙} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๓๙-๖๓/๓๖๐-๓๖๒, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๙-๖๓/๔๘๙-๔๙๒.

^{๓๐} วิ.อ. (บาลี) ๑/๔๑-๙๕, วิ.อ. (ไทย) ๑/๕๘-๖๓.

^{๓๑} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๖๗-๗๖/๑๕๗-๑๕๘, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๗-๗๖/๑๕๘-๑๕๙, ชุ.อป.อ. (บาลี)
๒/๖๗-๖๘/๑๐๑-๑๐๒, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๖๗๒๖๘/๑๒๐-๑๒๑.

^{๓๒} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๓๔-๑๕๔/๑๐๘-๑๑๐, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๓๔-๑๕๔/๑๓๙-๑๔๑.

^{๓๓} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๕๗-๙๒/๑๓๕-๑๓๙, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๗-๙๒/๑๓๕-๑๘๐.

๑๗. พลทายกสามเณร เป็นบุตรของตระกูลหนึ่ง เมื่ออายุได้ ๗ ปี ท่านออกบวชเป็นสามเณรบำเพ็ญเพียรจนได้บรรลอรหัตตผล^{๓๔}

๑๘. มัคคัสัญญกสามเณร เป็นบุตรของผู้มีชาติตระกูล เมื่ออายุ ๗ ปี ได้บวชเป็นสามเณร ท่านบำเพ็ญเพียรไม่นานก็ได้บรรลอรหัตตผล^{๓๕}

๑๙. โมคคลีบุตรตีสสามเณร เคยเกิดเป็นตีสสมหาพรหม มีอายุเหลือน้อยได้อบรมมรรคเพื่อบังเกิดในพรหมโลกชั้นสูงขึ้นไป ถูกอัญเชิญให้มาเกิดในมนุษยโลก เพื่อชำระเสนียดที่จะเกิดขึ้นในพระพุทธศาสนาและเชิดชูพระพุทธศาสนาให้เจริญรุ่งเรืองต่อไป ท่านได้มาเกิดเป็นบุตรของโมคคลีพราหมณ์ เมื่ออายุได้ ๑๖ ปี ก็เรียนจบไตรเพทได้สนทนธรรมกับพระสิคคะเถระ แล้วเลื่อมใสขอบวชเป็นสามเณร เพื่อเรียนพระพุทธรมณต์ พระเถระบอกกัมมัฏฐาน ต่อมาไม่นานก็ได้ดำรงอยู่ในโสดาปัตติผล ท่านถูกส่งไปเรียนพระพุทธรพจน์พร้อมด้วยอรรคถายังสำนักพระจันทวัชชีเถระ ในเวลาอุปสมบทได้เป็นผู้ทรงพระไตรปิฎกมีนามว่า พระโมคคลีบุตรตีสเถระ ต่อมาได้เจริญกัมมัฏฐานแล้วบรรลอรหัตตผล บอกลอนพระธรรมและวินัยแก่ภิกษุเป็นอันมาก เป็นประธานในการทำตติยสังคายนา^{๓๖}

๒๐. รโหัสัญญิกสามเณร เป็นบุตรของผู้มีชาติตระกูล เมื่ออายุได้ ๗ ปี ได้ออกบวชเป็นสามเณรได้บรรลอรหัตตผลในขณะที่ปลงผมเสร็จ^{๓๗}

๒๑. วนวาสีตีสสามเณร เป็นบุตรของโยมอุปัฏฐากของพระสารีบุตร พวกญาติ ๆ เรียกท่านว่า ตีสสะ พอท่านอายุได้ ๗ ปี ก็ได้บวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระ เรียนกัมมัฏฐานในสำนักของพระพุทธเจ้าแล้วเข้าไปสู่ป่า พักอยู่ในป่าแล้วเจริญกัมมัฏฐานที่ป่านั้น จนถึงเดือนที่ ๓ จึงบรรลอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภทา^{๓๘}

๒๒-๒๓. วาเสฏฐสามเณรและภารทวาชสามเณร เป็นบุตรของตระกูลพราหมณ์มหาศาล เป็นพี่น้องกัน เรียนจบไตรเพทพร้อมกัน แต่เรียนมาจากอาจารย์ต่างกัน คือวาเสฏฐสามเณร เคยเป็นหัวหน้าศิษย์เรียนในสำนักของโปกขรชาติพราหมณ์ ซึ่งเป็นปุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศล อยู่เมืองอุกกัฏฐะ ภารทวาชสามเณรเคยเป็นหัวหน้าศิษย์เรียนในสำนักของตารุกขพราหมณ์ ซึ่งเป็น

^{๓๔} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๗๕-๘๓/๒๑๙-๒๒๐, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๕-๘๓/๒๘๗-๒๘๘, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๗๕/๑๗๑-๑๗๒, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๓๙/๑๕๙.

^{๓๕} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๖๖-๗๑/๒๐๙, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๖-๗๑/๒๗๑-๒๗๒, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๑๖๒, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๖๖/๑๙๔.

^{๓๖} วิ.อ. (บาลี) /๑๓๐-๓๘, วิ.อ. (ไทย) ๑/๔๙-๘๑.

^{๓๗} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๓๔-๔๐/๒๒๗-๒๒๘, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๔-๔๐/๒๙๘-๒๙๙, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๓๔/๑๗๙-๑๘๐, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๓๔/๒๑๕.

^{๓๘} ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๔๙๐/๕๐๘.

บุโรหิตของพระเจ้าปเสนทิโกศลอยู่หมู่บ้านอิจฉานังคละ^{๓๙} ครั้งหนึ่ง ท่านทั้งสองติดตามพราหมณ์ อาจารย์ไปพักสหายและตรวจสอบพระเวทให้บริสุทธิ์ที่หมู่บ้านอิจฉานังคละ ท่านทั้งสองเถียงกัน เรื่องพระพรหมที่แท้จริงตกลงกันไม่ได้ จึงไปทูลขอให้พระพุทธรูปเจ้าทรงตัดสิน พระองค์ทรงแสดง วิชาเสฏฐสูตร^{๔๐} ให้ฟังจบแล้ว ทั้งสองท่านได้ขอลงพระรัตนตรัยเป็นครั้งแรก อีกครั้งหนึ่ง ท่านทั้งสอง ติดตามพราหมณ์อาจารย์ไปพักที่หมู่บ้านมนสาฎกะ^{๔๑} ช่วงเวลาเย็นต้องการจะอาบน้ำได้พากันไปยัง ทำน้ำ ก่อนอาบน้ำได้เดินพักผ่อนเพื่อบรรเทาความเมื่อยขบ เพราะนั่งสหายพระเวทตลอดวันเถียงกัน เรื่องทางไปสู่พรหม ตกลงกันไม่ได้จึงไปทูลขอให้พระพุทธรูปเจ้าทรงตัดสิน พระองค์ทรงแสดงเทววิชสูตร ให้ฟัง^{๔๒} ทั้งสองฟังจบแล้วได้ทูลขอลงพระรัตนตรัยเป็นครั้งที่สอง ท่านทั้งสองเกิดความเลื่อมใส ล่วงไป ๒-๓ วัน ได้ทูลขอบวช พระพุทธรูปองค์ทรงอนุญาตให้บวชเป็นสามเณรเนื่องจากอายุยังไม่ครบ ช่วงที่ สามเณรทั้งสองรอกการอุปสมบทเป็นภิกษุได้ถูกพวกพราหมณ์ที่ถือพวกตนเป็นผู้บริสุทธิ์ พวกที่โกน ศีรษะเป็นพวกไม่บริสุทธิ์ด่าว่า จึงไปเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องที่ถูกรังแกพราหมณ์ด่าว่า เป็นพราหมณ์แล้วมาบวชโกนศีรษะไล่ให้ทรงทราบ พระพุทธรูปองค์ได้ทรงแสดงอัคคัญสูตรให้ฟัง ทั้งสองใคร่ครวญพิจารณาแล้วได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมทั้งปฏิสัมภิทา^{๔๓}

๒๔. วิรูปนทายกสามเณร เป็นบุตรของตระกูลหนึ่ง เมื่ออายุ ๗ ปี ท่านเห็นโทษในการ อยู่ครองเรือน เห็นอนิสงส์ในการบวช จึงออกบวชเป็นสามเณร บวชแล้วเจริญวิปัสสนาไม่นานก็ได้ บรรลุอรหัตตผล^{๔๔}

๒๕. วักลีสสามเณร เป็นบุตรของครอบครัวผู้มีชาติตระกูลในกรุงสาวัตถี มารดาของท่าน ได้นำท่านซึ่งมีร่างกายนุ่มนวลเหมือนเนยข้น เหมือนใบไม้อ่อนไปถวายพระพุทธรูปเจ้า พระองค์ทรงรับ ด้วยพระหัตถ์แล้วทรงคืนแก่มารดา พอท่านอยู่ห่างจากพระพุทธรูปก็รู้สึกกระวนกระวาย เมื่ออายุได้ ๗ ปี ท่านบวชเป็นสามเณร เฝ้าตามดูพระวรกายของพระพุทธรูปเจ้า จนถูกพระพุทธรูปองค์ทรงตำหนิ ภายหลังได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธรูปองค์ จนได้บรรลุอรหัตตผล^{๔๕} ท่านได้รับยกย่องใน เอตทัคคะเป็นผู้เลิศทางเป็นผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา^{๔๖}

^{๓๙} ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๒๕๔/๓๐๙.

^{๔๐} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๔๕๔-๔๘๖/๔๔๖-๔๘๐, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๔๕๔-๔๘๖/๕๗๒-๖๑๔.

^{๔๑} ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๕๑๙/๓๓๒, ที.สี.อ. (ไทย) ๑/๕๑๘/๔๘๑.

^{๔๒} ที.สี. (บาลี) ๙/๕๑๘-๕๕๙/๒๓๓-๒๔๗, ที.สี. (ไทย) ๙/๕๑๘-๕๕๙/๒๓๐-๒๔๗.

^{๔๓} ที.ปา.อ. (บาลี) ๑๔๐/๕๘, ที.ปา.อ. (ไทย) ๑๑๑-๑๔๐/๖๗-๙๐.

^{๔๔} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑-๕/๑๔๘-๑๔๙, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๕/๑๘๘, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑/๙๓, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๐๙-๑๑๐.

^{๔๕} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๘-๖๕/๑๘๖-๑๘๙, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๘-๖๕/๒๔๑-๒๔๖.

^{๔๖} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๘/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๘/๒๗.

๒๖. สตรีสังขยสามเณร เป็นบุตรของตระกูลหนึ่ง เมื่ออายุได้ ๗ ปีได้บวชเป็นสามเณรแล้ว บรรลุอรหัตตผล^{๔๗}

๒๗. สปริวารฉัตตทายกสามเณร เมื่ออายุได้ ๗ ปีออกบวชเป็นสามเณรได้ย่นประนมมือ ฟังคำอนุโมทนาที่พระสารีบุตรกล่าวอนุโมทนาแก่พราหมณ์ที่ถวายฉัตรสีแก้วผลึก มีจิตเลื่อมใสระลึกถึง บุญกรรมของตนได้แล้วบรรลุอรหัตตผล^{๔๘}

๒๘. สุมนสามเณร เป็นโอรสของพระนางสังขมิตตา ได้อภิญญา ๖ มีฤทธิ์มาก บรรลุอรหัตตผล เดินทางไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป พร้อมด้วยพระเถระทั้งหลาย คือ (๑) พระมหินทเถระ (๒) พระอิฎฐิฎฐิเถระ (๓) พระอุตตยเถระ (๔) พระภัททสาธเถระ (๕) พระสัมผลเถระ ท่านได้ประกาศเวลาฟังธรรมทั่วเกาะลังกา อัญเชิญพระธาตุและต้นมหาโพธิ์จาก พระเจ้าอโศกมหาราชผู้เป็นพระเจ้าตา ในชมพูทวีปมาสู่ลังกาทวีป ตามคำบัญชาของพระมหินทเถระ ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญมั่นคงในเกาะลังกาทวีปตราบเท่าทุกวันนี้^{๔๙}

๒๙. โสณกุฎิกัณณสามเณร เกิดเป็นบุตรของเศรษฐีในเมืองกุลมะระ แคว้นวันตีชนบท ท่านเป็นอุบาสกได้ติดตามบิดามารดาซึ่งเป็นโยมอุปัฏฐากของพระมหากัจจายนะ ไปอยู่วัดอยู่สมอ ซึ่งมีความคุ้นเคยใกล้ชิดกับพระเถระ แล้วอยากจะบวช ท่านได้ขอบวชกับพระเถระถึง ๒ ครั้ง แต่พระเถระก็คัดค้าน จนครั้งที่ ๓ พระเถระได้ให้บวชเป็นสามเณร ท่านต้องรอนานถึง ๓ ปี จึงได้อุปสมบท เนื่องจากอวันตีชนบทอยู่ในพื้นที่กันดาร มีความลำบากในการรวบรวมภิกษุสงฆ์ให้ครบ ๑๐ รูป เพื่อทำการอุปสมบทตามวินัยบัญญัติ ท่านปรารถนาจะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า จึงได้กราบลา พระอุปัชฌาย์เดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าที่พระเชตวันเมืองสาวัตถี ท่านได้พักภายในคันธกุฎีกับ พระพุทธองค์ เมื่อจวนใกล้รุ่ง พระพุทธองค์ทรงมีพระบัญชาให้สวดพระธรรมที่ได้เรียนและทรงจำมา ตามแต่ถนัด ท่านจึงได้สวดพระสูตรทั้งหมดในอัฐกวรรค^{๕๐} โดยทำนองสรภัญญะด้วยเสียงอันไพเราะ ยิ่ง จากนั้นได้กราบทูลขอพร ๕ ประการ ซึ่งพระพุทธองค์ก็ทรงประทานอนุญาตตามที่ท่านกราบทูลขอ^{๕๑} ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะเป็นผู้เลิศทางด้านกล่าวถ้อยคำไพเราะ^{๕๒}

^{๔๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๘-๑๙/๑๔๙-๑๕๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘-๑๙/๑๘๙-๑๙๐, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๘-๑๒/๙๔-๙๕, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๘-๑๒/๑๑๑-๑๑๒.

^{๔๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๘๒-๑๐๕/๓๖๔-๓๖๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๒-๑๐๕/๔๙๕-๔๙๙.

^{๔๙} วิ.อ. (บาลี) ๑/๖๓-๙๕, วิ.อ. (ไทย) ๑/๑๐๑-๑๓๑.

^{๕๐} ขุ.สุ. (บาลี) ๒๕/๗๗๓-๙๘๒/๔๘๖-๕๒๔, ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๗๗๓-๙๘๒/๖๘๗-๗๓๔.

^{๕๑} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๕๗-๒๕๘/๒๐-๒๔, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗-๒๕๘/๓๔-๓๘.

^{๕๒} วิ.ม. (บาลี) ๕/๒๕๗-๒๕๙/๒๐-๒๖, วิ.ม. (ไทย) ๕/๒๕๗-๒๕๙/๓๒-๓๙, ขุ.อุ. (บาลี) ๒๕/๔๖/๑๗๑-๑๗๕, ขุ.อุ. (ไทย) ๒๕/๔๖/๒๖๘-๒๗๓, ขุ.เถร. (บาลี) ๒๖/๓๖๕-๓๖๙/๓๒๗, ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๖๕-๓๖๙/๔๐๑, ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๒๖-๓๔/๔๙-๕๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๖-๓๔/๖๒-๖๔, อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๒๑๒-๒๑๗, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๖๖-๖๗, อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๖/๒๔, อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๖/๒๗.

๓๐. โสปากสามเณร เป็นบุตรของหญิงยากจนในตระกูลทำครัว เมื่อถึงกำหนดคลอด มารดาของท่านไม่อาจคลอดท่านออกถึงกับสลบ พวกญาติเข้าใจว่าเสียชีวิต จึงช่วยกันนำไปทิ้งที่ป่าช้า ยกขึ้นเชิงตะกอน พวกเทวดาบันดาลให้ลมฝนเกิดขึ้น พวกญาติไม่ทันได้จุดไฟเผาต่างพากันกลับ ทารกน้อยได้คลอดจากครรภ์ แต่มารดาถึงกรรม พวกเทวดาได้แปลงเป็นมนุษย์นำกุมารไปให้คนเฝ้าป่าช้า ได้รับตั้งชื่อว่า โสปาก เพราะเจริญเติบโตในป่าช้านับแต่วันที่เกิด ได้รับการเลี้ยงดูจากคนเฝ้าป่าช้า จนเจริญวัยอายุ ๗ ปี พระพุทธเจ้าทรงเห็นอุปนิสัย ได้เสด็จไปโปรดมอบหมายให้ภิกษุทั้งหลายบวช เป็นสามเณร ท่านบำเพ็ญเพียรไม่นานก็ได้บรรลอรหัตตผล^{๕๓}

๓๑. โสภิตสามเณร เป็นบุตรของผู้มีชาติตระกูล เมื่ออายุได้ ๗ ปี ออกบวชเป็นสามเณร บำเพ็ญเพียรไม่นานก็ได้บรรลอรหัตตผล^{๕๔}

๓๒. อสนโพนียสามเณร เป็นบุตรของผู้มีชาติตระกูล เพราะบุญกุศลที่สร้างมาแก้กล้า เต็มที่ เมื่ออายุได้ ๗ ปีก็ได้บวชเป็นสามเณร ได้บรรลอรหัตตผลในขณะที่ปลงผมเสร็จ^{๕๕}

๓๓. อุตตรสามเณร เป็นบุตรของตระกูลมหาศาลที่มั่งคั่งในกรุงสาวัตถี เมื่ออายุ ๗ ปีก็ได้ออกบวชเป็นสามเณร บำเพ็ญเพียรจนได้บรรลอรหัตตผล พระพุทธองค์ทรงทราบที่ท่านบรรลอรหัตตผล จึงทรงให้อุปสมบท^{๕๖} สามเณรอุตตรมีประวัติคล้ายกับตติถิกนิการอุปสมบท

๓๔. เอกทปิยสามเณร เมื่ออยู่ในครรภ์มารดาไม่หลับตา คลอดออกมา เมื่ออายุได้ ๔ ปี ได้ออกบวชเป็นสามเณร บำเพ็ญเพียรไม่ถึงเดือนก็ได้บรรลุพระอรหัตตผล^{๕๗}

๓๕. เอกธัมมัสสวนนียสามเณร เมื่อพระพุทธเจ้าได้เสด็จมาที่บ้านของท่านทรงแสดงธรรมเรื่องอนิจจตาโปรดบิดาของท่าน ทำให้ท่านระลึกถึงเรื่องที่ตนได้ฟังในสมัยพระพุทธเจ้าปฐมุตตระ ท่านมีอายุเพียง ๗ ปี พิจารณาตามแล้วได้บรรลอรหัตตผลพระพุทธเจ้าโปรดให้ท่านอุปสมบท^{๕๘} ประวัติสามเณรรูปนี้คล้ายกับประวัติของธัมมัสสวนนียสามเณร

๓๖. กุมารกัสสปสามเณร เป็นบุตรธิดาของเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์ซึ่งออกบวชเป็นภิกษุณี โดยไม่ทราบว่าตนตั้งครรภ์ พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทรงขอรับท่านไปทรงชุบเลี้ยงเป็นโอรสบุญธรรม ได้ทราบเรื่องของตนที่เป็นบุตรของภิกษุณี จึงทูลขอพระเจ้าปเสนทิโกศลบวชเป็นสามเณร

^{๕๓} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๑๒-๑๒๓/๙๐-๙๒, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๒-๑๒๓/๑๑๘-๑๑๙, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๑๒-๑๑๘/๓๐-๓๓, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑๑๒-๑๑๘/๓๕-๓๙.

^{๕๔} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑-๙/๒๒๔-๒๒๕, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๙/๒๙๓-๒๙๔, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑/๑๗๖, ชุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑/๒๑๐-๒๑๑.

^{๕๕} ชุ.อป. (บาลี) ๓๒/๗๘-๙๒/๑๕๙-๑๖๐, ชุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๘-๙๒/๑๙๙-๒๐๑, ชุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๗๘-๘๑/๑๐๒-๑๐๓, ชุ.อป.อ. (ไทย) -๑๗๘-๘๑/๑๒๑-๑๒๓.

^{๕๖} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๕๕-๙๒/๒๖๖-๒๘๐, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๕-๙๒/๓๔๔-๓๔๙.

^{๕๗} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๒๔-๑๔๑/๑๕-๑๗, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๒๔-๑๔๑/๑๙-๒๑.

^{๕๘} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๘๘-๑๐๖/๓๕-๓๗, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘๘-๑๐๖/๔๔-๔๗.

ตั้งแต่บวชเป็นสามเณรท่านก็เริ่มเจริญวิปัสสนา และเรียนพระพุทธรพจน์ จนได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุ ได้ฟังธรรมวิมมิกสูตร จึงได้บรรลุอรหัตตผล^{๕๙} ท่านได้รับยกย่องในเขตทิศคະเป็นผู้เลิศทางเป็นผู้แสดงธรรมได้ไพเราะ^{๖๐}

๓๗. จูฬป็นถกสามเณร เป็นน้องชายของพระมหาปณิก ภิกษุพี่ชายได้พามาบวชเป็นสามเณรเมื่ออายุ ๑๘ ปี แล้วสอนให้ท่องคาถาเพียงคาถาเดียว ๔ เดือน ก็ยังท่องไม่ได้ เพราะอดีตชาติเคยหัวเราะเยาะภิกษุเขลารูปหนึ่งที่กำลังเรียนอุเทศอยู่ ด้วยกรรมนั้น พอบวชแล้ว จึงเป็นคนโง่ ต่อมาบำเพ็ญกัมมัฏฐาน โดยได้ลูบคลำผ้าสะอาดที่พระพุทธองค์ทรงประทานให้จนสกปรก จิตพิจารณาเห็นความไม่เที่ยงแล้วได้บรรลุอรหัตตผล^{๖๑} ท่านได้รับยกย่องในเขตทิศคະ ๒ ด้านคือ เป็นผู้เลิศทางเป็นผู้สามารถเนรมิตกายที่เกิดขึ้นด้วยใจ^{๖๒} และเป็นผู้ฉลาดในการปรับเปลี่ยนใจ^{๖๓}

๓๘. บัณชิตสามเณร เป็นบุตรของตระกูลโยมอุปัฏฐากของพระสารีบุตร เมื่ออายุได้ ๗ ปี ก็บวชในสำนักพระสารีบุตร วันรุ่งขึ้นเข้าไปบิณฑบาตกับพระเถระ เห็นคนไข่น้ำเข้าเหมือง คิดว่าน้ำที่ไม่มีจิต ตนยังนำไปสู่ที่ที่ตนปรารถนาได้ นับประสาอะไรกับจิตของเราที่จะฝึกฝนไม่ได้ พิจารณาจนได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมทั้งปฏิสัมภทา^{๖๔}

๓๙. ปีโลติกสามเณรในสมัยพุทธกาลมีเด็กขอทานคนหนึ่งชื่อว่า ปีโลติกะ นุ่งผ้าเก่า ๆ ขาดวิน ถือขามกระเบื้องเดินขอทานอยู่ไปมา พระอานนท์เห็นเข้า จึงเกิดเมตตาชวนให้เด็กขอทานได้บวชในพระพุทธศาสนา สามเณรจึงได้บวชกับพระอานนท์นับแต่บัดนั้น

แต่อยู่มาวันหนึ่ง สามเณรเกิดกิเลสกำเริบรู้สึกอยากสึก จึงเดินไปต้นไม้ต้นที่พาดผ้าที่ตนเคยนุ่งตอนยังเป็นขอทานไว้ พอสามเณรเห็นผ้าแกะนั้นเกิดสลดใจ คิดขึ้นมาได้ว่า “เรานี้ช่างไม่อายุญาติโยมที่ถวายผ้าอย่างดีให้ด้วยศรัทธา” พอเตือนตัวเองดังนั้น สติกลับมา ใจผ่องใสขึ้น แต่วันต่อมาก็คิดจะสึกอีก สามเณรปีโลติกเดินกลับไปกลับมาที่ต้นไม้นั้น เป็นเช่นนั้นอยู่หลายวัน ก็เตือนตนให้ได้สติทุกครั้ง จนกระทั่งวันหนึ่ง เกิดบรรลุอรหัตตผล จึงบอกกับพระทุรุฑว่า ตนเลิกเดินไปยังต้นไม้นั้นแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ฟังดังนั้น จึงกล่าวกับพระภิกษุทั้งหลายว่า ผู้ที่สามารถห้ามตัวเองจากความคิด

^{๕๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๕๐-๑๗๗/๑๙๙-๒๐๒, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๐-๑๗๗/๒๕๘-๒๖๑, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๕๐-๑๗๓/๒๘๓-๒๘๕, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑๕๐-๑๗๓/๓๔๙-๓๕๒.

^{๖๐} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๑๗/๒๕, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๑๗/๒๘.

^{๖๑} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๓๕-๕๒/๘๑-๘๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๕-๕๒/๑๐๗-๑๐๙, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๓๕-๕๒/๙-๑๒, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๓๕-๕๓/๑๑-๑๓.

^{๖๒} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๙๘/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๘/๒๖.

^{๖๓} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๑๙๙/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๙/๒๗, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒/๗๘, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑๕.

^{๖๔} ขุ.ขุ. (บาลี) ๒๕/๘๐/๓๑, ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๒๑-๓๙, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๓๔-๕๘.

อกุศลได้มีน้อยคนนัก ผู้มีศีลที่ต่างพร้อยก็เหมือนกับได้นุ่งผ้าสะอาดหมดจดไร้มลทิน จิตใจก็เข้มแข็ง บุคคลผู้กีดกันอกุศลวิตกได้ด้วยหิริ มีอยู่น้อยคนในโลก ภิกษุใดหลบหลีกนินทาได้ ตื่นตัวอยู่ เหมือนม้าชั้นดีหลบแส้ได้ ภิกษุเช่นนั้นมียุ่่น้อยรูป เธอทั้งหลายจงมีความเพียรและมีสังเวชธรรมเหมือนม้าดีที่ถูกลงแส้ เธอทั้งหลายมีศรัทธา ศีล วิริยะ และธัมมวินิจฉัยสมบูรณ์ด้วยวิชาและจรณะ มีสติมั่นคง จักละทุกข์ มีประมาณไม่น้อยนี้ได้^{๖๕}

๔๐. มหาปณิกสามเณร เป็นบุตรของธิดาเศรษฐีชาวกรุงพาราชคฤห์กับทาสของนาง เป็นพี่ชายของสามเณรจูฬปณิก ตอนที่ท่านยังไม่เกิด มารดาของท่านได้หนีตามไปกับบุรุษรับใช้ในบ้าน ภายหลังมารดากับบิดาของท่านได้ส่งท่านกับน้องชายไปให้ตาเลี้ยงดูโดยรับทรัพย์เป็นสิ่งแลกเปลี่ยน มหาปณิกไปฟังธรรมของพระพุทธองค์พร้อมกับตาเสมอ เมื่อเขาฟังธรรมเป็นประจำ ก็อยากบวช จึงขออนุญาตตา ตาก็อนุญาตให้บวชแล้วไปยังสำนักพระพุทธองค์กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ทรงมอบให้ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง เป็นผู้บวชให้ มหาปณิกบวชแล้วเรียน พระพุทธวจนะได้มาก พออายุครบ ๒๐ ปี ก็อุปสมบทเป็นภิกษุ อุปสมบทแล้วปฏิบัติจนบรรลุ รูปาวจรมาน ๔ ออกจากองค์ฌานแล้วได้บรรลุพระอรหัตตผล หลังจากท่านได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว ท่านได้ให้เวลาผ่านไปด้วยความสุขในการเข้าฌาน ท่านต้องการให้จูฬปณิกผู้เป็นน้องชายได้รับความสุขอย่างท่าน จึงไปหาเศรษฐีผู้เป็นตา ขออนุญาตนำจูฬปณิกมาบวช เมื่อเศรษฐีอนุญาต ท่านจึงได้นำจูฬปณิกมาบวช สอนให้เรียนคาถา แต่สามเณรจูฬปณิกเรียนจำไม่ได้ จึงให้สามเณรน้องชาย ออกจากวัด แต่ได้รับความอนุเคราะห์จากพระพุทธองค์ทรงสอนให้ปฏิบัติกัมมัฏฐานที่ถูกกับจริตจึงได้บรรลุอรหัตตผล^{๖๖} พระมหาปณิกเถระได้รับยกย่องในเอตทัคคะเป็นเลิศทางด้านเป็นผู้ฉลาดใน สัณฺญาวิวิฏฺฐ^{๖๗} หมายถึง ฉลาดในการปรับเปลี่ยนสัญญา คือได้รูปฌาน ๔ (อากาสนัญญายตนฌาน วิญญานัญญายตนฌาน อากิญจัญญายตนฌาน เนวสัญญานาสัญญายตนฌาน)

๔๑. เรวตสามเณร เป็นบุตรของวังคันทปราหมณ์กับนางสารีปราหมณี เป็นน้องชายของ พระสารีบุตร ท่านได้หลบหนีการมีคู่ครองไปบวชเป็นสามเณรในสำนักของภิกษุทั้งหลาย เมื่ออายุครบ ๒๐ ปี ก็อุปสมบทเป็นภิกษุ เรียนกัมมัฏฐานแล้วเข้าไปพักในป่าไม้ตะเคียน ท่านบำเพ็ญเพียรไม่นานนักก็บรรลุพระอรหัตตผล พอบรรลุพระอรหัตตผลแล้วท่านได้เดินทางไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าและพบ

^{๖๕} พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๓-๑๔๔/๗๖.

^{๖๖} อจ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘๙-๑๘๘, อจ.เอกก.อ. (ไทย) ๑/๑๙๘-๒๐๐/๑๘๙-๑๘๘.

^{๖๗} อจ.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๐, อจ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๐/๒๗.

พระสารีบุตรที่วัดพระเชตุวัน พักอยู่ ๒-๓ วัน ก็เดินทางกลับที่พัก^{๖๘} ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศทางเป็นผู้อยู่ป่าเป็นวัตร^{๖๙}

๔๒. สานุสามเณร เป็นบุตรของอุบาสิกาคณหนึ่ง บวชเป็นสามเณรตั้งแต่เล็ก เมื่อสามเณรเติบโตใหญ่ขึ้นมา เกิดความกระสันอยากสึก ไปหา มารดา ถูกตักเตือนห้ามไม่ให้สึก ขณะนั้น นางยักษิณีผู้เคยเป็นมารดาสามเณร ไม่อยากให้สึกจึงสั่งสามเณรปิดคอให้ล้มลงเหนือแผ่นดิน สามเณรลืมหัดขึ้นมาได้สติ โยมมารดาของสานุสามเณรผู้เป็นมนุษย์ก็พูดให้สติว่า การคิดสึกออกจากเพศพรหมจรรย์ ก็เปรียบเหมือนกับบออยากจะตกลงไปในกองเถ้าที่ร้อนอีก สานุสามเณรคิดได้และรู้สึกสลดใจ จึงบอกมารดาว่า ไม่ต้องการสึกแล้ว มารดาพอรู้ว่า สามเณรมีกาลฝนครบแล้ว จึงจัดแจงไตรจีวรให้อุปสมบท พะสาสดาทรงสั่งสอนจนท่านบรรลุอรหัตตผล ท่านเป็นพระธรรมกถึกที่เชี่ยวชาญ ดำรงชีพอยู่ ๑๒๐ ปี จึงปรินิพพาน^{๗๐}

๔๓. สีวลีสามเณร เป็นโอรสของพระนางสุปวาสาเจ้าหญิงฝ่ายโกถิยะ มเหสีของพระเจ้ามหาลิจฉวี ที่มาเกิดในตระกูลกษัตริย์ ก็เพราะสร้างบุญมาในอดีตชาติ แต่เพราะกรรมที่ให้ปิดประตูเมือง จึงอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดาเป็นเวลา ๗ ปี จึงประสูติจากครรภ์ของพระมารดา ท่านได้ออกบวชเป็นสามเณร พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาโมคคัลลานะปลงผมให้และได้สอนธรรมด้วย ท่านได้บรรลุอรหัตตผลในขณะที่ปลงผมเสร็จ^{๗๑} ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะเป็นผู้เลิศทางเป็นผู้มีลาภ^{๗๒}

๔๔. สุขสามเณร เป็นบุตรของผู้มีชาติตระกูลในกรุงสาวัตถี ซึ่งเป็นตระกูลโยมอุปัฏฐากของพระสารีบุตร เมื่ออายุ ๗ ปี ได้บวชเป็นสามเณรในสำนักของพระสารีบุตรเถระ ในวันที่ ๓ ไปบิณฑบาตกับพระสารีบุตรเถระ เห็นเหมืองน้ำในระหว่างทาง จึงถามพระเถระคล้ายบัณฑิตสามเณรกลับที่พักเริ่มปฏิบัติธรรมจิตมีอารมณ์เป็นหนึ่งเจริญวิปัสสนา บรรลุอมรรคและผล ๓ เมื่อพระศาสดาตรัสถามปัญหา ๔ ข้อ กับพระสารีบุตรเถระแล้ว ในที่สุดแห่งการวิสาขนาปัญหา สามเณรก็บรรลุอรหัตตผล^{๗๓}

^{๖๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๖๒๘-๖๔๓/๓๓-๓๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๒๘-๖๔๓/๙๖-๙๘, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๑/๑๖๘-๑๗๑, ขุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓/๑/๒๓๘-๒๔๒.

^{๖๙} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๓/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๓/๒๗.

^{๗๐} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๖/๓๓, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๖/๑๓๕, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔๘-๑๕๔, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๓๑-๒๓๘.

^{๗๑} ขุ.อป. (บาลี) ๓๓/๕๔-๘๖/๒๓๐-๒๓๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๔-๘๖/๒๙๖-๓๐๑.

^{๗๒} อัง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๗/๒๔, อัง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๗/๒๗.

^{๗๓} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๔๕/๔๒, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕/๗๖, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๗๙-๙๐, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๒๖-๑๔๑.

๔๕. สุมณสามเณร เป็นบุตรของมหาอุณทอุบาสกในมณฑลทมิฬ เมื่ออายุ ๗ ปี ออกบวช เป็นสามเณรในสำนักพระอนุรุทธเถระ บรรลุอรหัตตผลในเวลาปลงผมเสร็จ ในกาลต่อมา พระอนุรุทธเถระเกิดโรคลมในท้องขึ้นมา สามเณรเห็นพระเถระลำบากจึงอาสาไปเอาน้ำดื่มจาก สระอนินดาตที่นคราชนนกะซึ่งมีฤทธิ์มากดูแลรักษาอยู่ สุมณสามเณรสามารถเอาชนะนคราชนนกะได้ โดยไม่ยาก และนำน้ำจากสระอนินดาตมาถวายพระเถระจนหายจากโรค ต่อมาภิกษุบางพวกจับ สามเณรที่ศิโรษะบ้าง ที่หูทั้งสองบ้าง ที่แขนบ้างพาลงเขย่า พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงทรง ดำริว่า ภิกษุเหล่านี้หยาบจริง ไม่รู้อำนาจของสามเณร จึงทรงกระทำคุณของสามเณรให้ปรากฏ แล้ว ตรัสถามสามเณรว่า สุมณ เธอมีอายุเท่าไร สามเณรกราบทูลว่า มีอายุ ๗ ขวบ พระองค์ตรัสว่า สุมณ ถ้ากระนั้น เธอจึงเป็นภิกษุเกิด สุมณสามเณรได้รับการประทานทนายชชอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า^{๗๔}

๔๖. สังกิจจสามเณร เกิดในตระกูลพราหมณ์มหาศาล มารดาถึงแก่กรรมตั้งแต่ท่านยัง อยู่ในครรภ์ พวกญาตินำไปเผาที่ป่าช้า เมื่อมารดาถูกไฟเผาแต่ท่านไม่ไหม้ จึงใช้ปลายหลาวแทงแล้ว เห็นท่านอยู่ในครรภ์ยังมีชีวิตอยู่ จึงนำออกมาให้พวกญาติ ได้รับการตั้งชื่อว่า สังกิจจ เพราะหางตา ของท่านแตกด้วยขอเหล็ก เมื่ออายุ ๗ ปี ท่านได้บวชเป็นสามเณรในสำนักของพระสารีบุตร พระอุปัชฌาย์ให้ตบัจฉกัมมัฏฐาน ในเวลาปลงผมเสร็จ สามเณรก็ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมทั้ง ปฏิสัมภีทา ท่านไปป่าพร้อมกับภิกษุ ๓๐ รูปที่ไปบำเพ็ญสมณธรรม ถูกพวกโจรจับไปเป็นตัวประกัน หัวหน้าโจรได้ลงมือฆ่าสามเณรทุกวิถีทาง แต่ไม่สามารถฆ่าสามเณรได้ สุดท้ายเลื่อมใสสามเณรขอบวช ทั้ง ๕๐๐ คน ต่อมาได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภีทาทั้ง ๕๐๐ รูป^{๗๕}

๔๗. อธิมุตตกสามเณร หลานของสังกัจจเถระ เมื่ออายุครบที่จะอุปสมบทได้ พระสังกัจจเถระส่งไปขออนุญาตบวชกับมารดาบิดา ถูกพวกโจรป่าจับในระหว่างทาง แสดงธรรมจน พวกโจรเลื่อมใสแล้วปล่อยตัวไป เมื่อมารดาบิดาเดินทางสวนมาแต่ไม่บอกว่ามีโจรอยู่กลางป่า เพราะ รักชาติจึงจะให้แก่โจร เมื่อมารดาบิดาถูกพวกโจรจับได้ พอพวกโจรรู้ว่า สามเณรไม่บอกแก่ มารดาบิดาจึงมีจิตเลื่อมใสแล้วขอบวช สามเณรให้โจรเหล่านั้นบวช เหมือนหลวงลุงของตน แล้วนำ มายังสำนักของพระอุปัชฌาย์ ต่อมาไม่นานก็บรรลุอรหัตตผล^{๗๖}

๔๘. สามเณรผู้สอนกัมมัฏฐานแก่พระโกฎิลเถระ สามเณร ๔ รูปนี้ไม่ปรากฏนาม ทราบ เพียงว่าเป็นพระอรหันต์ มีอายุ ๗ ขวบ อาศัยอยู่ในวัดป่าแห่งหนึ่งกับภิกษุซึ่งเป็นพระอรหันต์จำนวน ๓๐ รูป พร้อมกับสามเณรอีกจำนวนหนึ่ง บทบาทที่เด่นมากของท่าน คือ ท่านได้รับอนุมัติจาก

^{๗๔} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๒/๘๓, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๒/๑๕๒, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๘๕-๑๐๐, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๗-๑๔๘.

^{๗๕} ขุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๑๐/๓๖, ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๐/๖๔, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๑๗-๑๒๘, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๘๒-๑๙๖, ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๗๙-๘๐, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๒๖-๑๔๑, ขุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๒๓๖.

^{๗๖} ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๒๗-๑๒๘, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๙๕-๑๙๖.

พระสังฆเถระให้เป็นอาจารย์สอนพระกัมมัฏฐานแก่พระโกฎิลเถระผู้ทรงพระไตรปิฎก เป็นอาจารย์สอนภิกษุ ๕๐๐ รูปใน ๑๘ คณะใหญ่ที่วัดพระเชตุวัน แต่ไม่ได้บรรลुरुทธรมพิเศษ พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์จะให้เกิดความสังเวช จึงตรัสเรียกท่านอยู่เสมอว่า “คุณโบลานเปล่า” ปัญญาเกิดเพราะการประกอบ และเสื่อมไปเพราะการไม่ประกอบ เมื่อรู้ทางเจริญและทางเสื่อมแห่งปัญญาทั้ง ๒ ทางนี้แล้ว บุคคลพึงตั้งตนโดยวิธีที่ปัญญาจะเจริญยิ่งขึ้น^{๗๗} ต่อมาท่านจึงได้เดินทางไปยังวัดป่าแห่งหนึ่ง ซึ่งเป็นที่อยู่ของพระภิกษุอรหันต์ ๓๐ รูป แล้วเข้าไปกราบพระเถระผู้เป็นใหญ่ในสงฆ์ ขอร้องให้สอนพระกัมมัฏฐาน พระสังฆเถระตลอดทั้งพระภิกษุทั้งหมดต้องการลดมานะของท่าน จึงได้ส่งท่านไปหาภิกษุรูปอื่นที่มีอายุพรรษาต่ำกว่าตามลำดับ จนในที่สุดพระอนุเถระซึ่งมีพรรษาน้อยที่สุดได้แนะนำให้เข้าไปหาสามเณรอรหันต์รูปหนึ่งมีอายุ ๗ ขวบ ซึ่งกำลังเย็บจีวรอยู่ในที่พักกลางวัน พระโกฎิลเถระซึ่งในขณะนั้นได้ละมานะความถือตัวจนหมดสิ้น จึงได้อ้อนวอนสามเณรให้เป็นอาจารย์โดยปฏิญาณว่าจะประพฤติตนอยู่ในโอวาททุกประการ สามเณรยอมรับท่านเป็นศิษย์แล้วได้แนะนำในการปฏิบัติสมณธรรม ในที่สุดพระเถระก็ได้บรรลुरुทธรมหัตผลในเวลาไม่นาน

จากการศึกษาพบว่า สามเณรย่อมมีคุณสมบัติที่มีความแตกต่างกันไป และมีสามเณรที่ได้รับผลสำเร็จตามที่ตนได้ปรารถนาไว้นั้นจะต้องมีองค์ประกอบที่เรียกว่า อภินิหาร ๘ อย่าง ได้แก่ ๑. ความเป็นมนุษย์ ๒. ความสมบูรณ์ด้วยเพศ ๓. มีเหตุ ๔. ได้พบพระพุทธเจ้า ๕. ได้บรรพชา (อุปสมบท) ๖. มีคุณสมบัติครบ ๗. มีสิทธิ์ได้ ๘. เป็นผู้มั่นทน

ชีวประวัติเรื่องนี้จะเห็นได้ว่า สามเณรแม้อายุน้อยแต่อานุภาพไม่ธรรมดา ฉะนั้น เราจึงไม่ควรจะไปดูหมิ่นดูแคลนสมณะว่ายังเยาว์ ว่าเป็นสามเณรน้อยๆ คงไม่มีความสามารถอะไร สามเณรนี้แหละเป็นเหล่ากอของสมณะที่จะเป็นผู้สืบต่ออายุของพระศาสนา เป็นผู้สืบทอดพระสัทธรรมคำสอนของพระบรมศาสดาให้ดำรงคงอยู่คู่โลกต่อไป พระพุทธองค์เคยตรัสสอนแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล ถึงภัยมีสิ่งอยู่ ๔ ประการที่ไม่ควรจะไปดูถูกดูแคลนได้แก่^{๗๘}

อันดับที่ ๑ ก็คือ งูตัวมันเล็กนิดเดียวก็อย่าไปประมาท มันฉกกัดเอา ก็ตายได้บุคคลเมื่อจะรักษาชีวิตของตน พึงหลีกเลี่ยงดูถูกดูหมิ่นงูนั้น

อันดับที่ ๒ ก็คือ ไฟก็เหมือนกันนิดเดียวก็อย่าไปประมาท ไม้ขีดก้านเดียวไหม้ทั้งเมืองมาแล้ววี่ง ป่าไผ่ที่ถูกไฟไหม้จนดำแล้ว เมื่อวันคืนล่องไป ๆ พันธุ์หญ้าหรือต้นไม้ยังงอกขึ้นที่ป่านั้นได้

อันดับที่ ๓ ก็คือ กษัตริย์ที่เป็นยุวกษัตริย์อย่าไปประมาท เป็นกษัตริย์เด็ก ๆ ยังไม่บรรลุนิติภาวะ ยังไม่มีอำนาจอะไร แต่เมื่อใดที่ถึงเวลาท่านบรรลุนิติภาวะเสวยราชสมบัติแล้ว เป็นกษัตริย์

^{๗๗} ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๘๒/๑๒๐.

^{๗๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๒/๑๒๗-๑๒๙.

จอมมนุษย์ทรงพิโรธแล้ว จะลงพระราชอาชญาอย่างหนักแก่เขาได้ ฉะนั้น บุคคลเมื่อจะรักษาชีวิตของตนพึงหลีกเลี่ยงดูถูกดูหมิ่นกษัตริย์นั้น

อันดับที่ ๔ ก็คือ พระแม่บัวใหม่พรรษาน้อยหรือ “สามเณรน้อย” มีความสำคัญมาก เพราะเราไม่รู้ว่าท่านสั่งสมบุญบารมีมาอย่างไร ชาวบ้านนี้ชอบใส่บาตรกับพระแก่ ๆ ไม่ยอมใส่บาตรกับพระหนุ่ม เณรน้อย บอกว่าได้บุญน้อย สู้ใส่บาตรกับพระแก่ๆ พรรษาเยอะ ๆ ไม่ได้ ใครจะไปรู้ละว่าเด็ก ๗ ขวบอาจจะเป็นพระอรหันต์ พระที่บวชใหม่เพียงวันเดียวอาจจะเป็นพระอรหันต์ก็ได้ เพราะแต่ละคนอบรมสั่งสมบุญบารมีกันมาไม่เหมือนกัน ฉะนั้นก็เป็นสิ่งที่ไม่ควรจะดูหมิ่นหรือดูถูกกัน โบราณท่านยังกล่าวว่า “ลูกคนจนตื่นตื่นแสนจะคิด อาจประริตกลายเป็นเศรษฐี ลูกคนโง่อาจโผล่เป็นเมธี เหตุฉะนี้ไม่ควรดูถูกดูหมิ่นกัน” ก็ปรากฏว่าเพื่อนรักทั้งสอง ทั้ง “ท่านพระอนุรุทธเถระ” และ “สามเณรสุมนะ” ก็ได้ทำหน้าที่เป็นกัลยาณมิตรธรรมเกื้อกูลต่อกันและกันอย่างสมบูรณ์และเข้าสู่นิพพานด้วยกัน

ดังนั้น จุดประสงค์หรือเป้าหมายในการบรรพชาเป็นสามเณรในสมัยพุทธกาล แม้จะมีลักษณะแตกต่างกันบ้าง แต่ส่วนใหญ่บวชด้วยศรัทธาเพื่อใคร่ศึกษาตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เริ่มต้นจากสามเณรหุลอันเป็นพระราชโอรสของพระพุทธเจ้า เป็นรูปแรกบวชด้วยวิธีติสรณคมนุปัสัมปะทา อันเป็นรูปแบบในการบรรพชาของสามเณรในเวลาต่อมา โดยมีพระสารีบุตรได้เป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกในการบรรพชาสามเณร แต่สามเณรที่ได้กล่าวมาข้างต้นก็ล้วนแต่ได้บรรลุมรรคผลนิพพานตั้งแต่ยังเยาว์วัย ต่อมาก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุช่วยเผยแผ่สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาเป็นลำดับมา

๒.๓ การบรรพชาของสามเณร

๒.๓.๑ ความหมายของการบรรพชา

“บรรพชา “ มีรากศัพท์มาจากภาษาบาลี กล่าวคือ มาจาก ป บทหน้า วช ธาตุ ญย ปัจจัย วิเคราะห์ตามรูปศัพท์ได้ว่า ปจฺมเมว วชิตพฺพนฺติ ปพฺพชชา แปลว่า อันชนพึงเว้นก่อนนั้นเที่ยวชื่อว่า ปพพชชา หรือ การเว้นทั่ว หมายถึง การเว้นจากสิ่งที่ไม่ดีไม่งามหรืออกุศลกรรมในด้านต่าง ๆ ที่ตนเองเคยกระทำก่อนบวช ซึ่งเป็นแนวทางในการฝึกตน เพื่อที่จะละหรือขจัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองทางด้านจิตใจให้หมดสิ้นไป ผู้ถือบรรพชา หรือการบวช เรียกว่า บรรพชิตมีรากศัพท์มาจากคำว่า ป บทหน้า วช ธาตุ ต ปัจจัย จากคำว่า เสฏฺฐตฺตํ วชิตฺติ ปพฺพชฺชิตฺโต บุคคลโดยย่อเข้าไปสู่ความประเสริฐ

เหตุ นั้น บุคคลนั้น ชื่อว่า บรรพชิต ผู้บวชเป็นสามเณรก็นับได้ว่าเป็นบรรพชิตเช่นกัน เพราะสามเณรนั้นกำลังดำเนินไปสู่แนวทางของการปฏิบัติที่ประเสริฐเช่นเดียวกับพระภิกษุ^{๗๙}

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสอธิบายว่า คำว่า บรรพชา มีความหมายหลายนัย กล่าวคือ หมายถึงการบวชทั่วไปรวมทั้งอุปสมบทด้วย หรือหมายถึงเฉพาะการบวชเป็นบุรพประโยคแห่งอุปสมบท รวมทั้งการบวชลำพังเป็นสามเณร โดยพระพุทธองค์ทรงทรงพระอนุญาตให้สาวกบวชกุลบุตรด้วยไตรสรณคมน์ ทั้งบรรพชาอุปสมบท ต่อมาในภายหลังได้ทรงยกเลิกการอุปสมบทด้วยไตรสรณคมน์ แต่ยังคงไว้ซึ่งการบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์^{๘๐}

กรมการศาสนา อธิบายว่า การละ การเว้น การงด (วชชน) การบรรพชาก็คือ การละด้วยการงดเว้นจากสิ่งที่เป็นโทษต่อกุศล คำว่า บวช ก็มาจากคำว่า บรรพชา หรือ ปพพชชา แปลว่า ออกไปจากตระกูล จากบ้าน จากเรือน ออกไปใช้ชีวิตเพื่อตัดกามและกิเลสทั้งหลาย แต่คำว่า บวชในปัจจุบัน หมายถึงบวชเป็นพระและบวชเป็นสามเณร ดังนั้น จึงมีข้อบัญญัติว่า บวชเป็นพระ เรียกว่าอุปสมบท บวชเป็นสามเณร เรียกว่า บรรพชา^{๘๑}

ท่านพุทธทาสภิกขุ ได้ให้ความหมายของการบวชไว้ว่า คำว่า “บวช” เป็นภาษาไทย ซึ่งถอดรูปมาจากคำในภาษาบาลีว่า ปพพชชา คำว่า “ปพพชชา” นี้มีรากศัพท์คือ ป+วช และ ป แปลว่าทั่ว หรือสิ้นเชิง วช แปลว่า ไป หรือเว้น คำ ป+วช จึงแปลไปโดยสิ้นเชิง ที่ว่า “ไปโดยสิ้นเชิง” นั้นหมายถึง ไปจากความเป็นฆราวาส คือ จากการครองเรือนไปสู่ความเป็นบรรพชิต คือ เป็นผู้ไม่ครองเรือนโดยสิ้นเชิง โวหารที่สูงไปกว่านั้น ท่านเรียกว่าไปจากโลกโดยสิ้นเชิง ซึ่งหมายความว่า ละเสียจากวิสัยที่ชาวโลกเขามีกันโดยสิ้นเชิงนั่นเอง^{๘๒}

พระราชมนู ได้อธิบายความหมายของคำว่า บรรพชา การบวชเว้นความชั่วทุกอย่าง หมายถึง การบวชทั่วไป การบวชอันเป็นบุรพประโยคแห่งการอุปสมบทคือการบวชเป็นสามเณร เดิมทีเดียวคำว่าบรรพชา หมายความว่า บวชเป็นภิกษุ เช่น เสด็จออกบรรพชา อัครสาวกบรรพชา

^{๗๙} พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) แปล, พระคัมภีร์กัจจายนมูล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕), หน้า ๔๑๐.

^{๘๐} กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, วินัยมุข เล่ม ๓, พิมพ์ ครั้งที่ ๒๕, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๘๖.

^{๘๑} กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๑.

^{๘๒} พุทธทาสภิกขุ, คำสอนผู้บวช ภาค ๑, (กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๗), หน้า ๔.

เป็นต้น สมัยต่อมาจนถึงปัจจุบันนี้ คำว่า บรรพชา หมายถึง การบวชเป็นสามเณร ถ้าบวชเป็นภิกษุ โดยเฉพาะใช้ควบกันว่า บรรพชาอุปสมบท ดังนั้น การบวชภิกษุและสามเณรจึงมีคำเรียกต่างกัน^{๘๓}

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตถาโณ) ได้ให้ความหมายของการบรรพชาไว้ดังนี้

๑. การบวชเป็นสามเณรของผู้มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี
๒. การบวชทั่วไป หมายรวมเอาการอุปสมบทด้วย
๓. วิธีการเบื้องต้นแห่งการอุปสมบทเป็นภิกษุในพระพุทธศาสนา^{๘๔}

ความว่า คำว่า “บรรพชา” จึงหมายถึง การออกจากการใช้ชีวิตแบบชาวโลกเข้ามาสู่ การใช้ชีวิตแบบนักบวชในพระพุทธศาสนา โดยการออกจากกามและกิเลสทั้งหลาย ดังนั้น การบรรพชาจึงมีความหมายครอบคลุมใน ๒ ลักษณะ คือ (๑) การบรรพชาเป็นสามเณรของเยาวชนที่มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี แต่มีศรัทธาต้องการใช้ชีวิตเดียวกับพระภิกษุในพระพุทธศาสนา โดยการปฏิบัติ ตามศีล ๑๐ ข้อ และเสขยวัตร ๗๕ ข้อและข้อปฏิบัติอื่น ๆ ที่อนุโลมตามกัน และ (๒) การบรรพชา สามเณรเป็นบุรพบทการอุปสมบทของผู้มีอายุครบ ๒๐ ปี คือ ก่อนที่จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุ อุปสัมปทาเปกขะ (นาค) ทุกคนจะต้องผ่านกระบวนการบรรพชาเป็นสามเณรก่อน แล้วจึงจะสามารถ บวชเป็นพระภิกษุในลำดับต่อไปได้

๒.๓.๒ คุณสมบัติของผู้บรรพชา

ในเบื้องต้น พระวินัยปิฎก มหาวรรคนั้น ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้สมควรได้รับการ บรรพชา (เป็นสามเณร) ต้องไม่เป็นบุคคลต้องห้าม ๓๒ จำพวก ซึ่งพระองค์ไม่ทรงอนุญาตให้มีการ บรรพชาไว้ ดังนี้

ภิกษุทั้งหลาย ไม่พึงให้คนมือด้วนบรรพชา...ไม่พึงให้คนเท้าด้วนบรรพชา...ไม่พึงให้คน หั้งมือหั้งเท้าด้วนบรรพชา...ไม่พึงให้คนหูฉุนบรรพชา...ไม่พึงให้คนจมูกแหวงบรรพชา...ไม่พึงให้คนหั้ง หูฉุนหั้งจมูกแหวงบรรพชา...ไม่พึงให้คนนิ้วมือนิ้วเท้าขาดบรรพชา...ไม่พึงให้คนง่ามมีง่ามเท้าขาด บรรพชา...ไม่พึงให้คนเอ็นขาดบรรพชา...ไม่พึงให้คนมือเป็นแผ่นบรรพชา...ไม่พึงให้คนค่อมบรรพชา... ไม่พึงให้คนเตี้ยบรรพชา...ไม่พึงให้คนคอกอกบรรพชา...ไม่พึงให้คนถูกสักหมายโทษบรรพชา...ไม่พึงให้ คนมีรอยเขี่ยนด้วยหวายบรรพชา...ไม่พึงให้คนมีหมายจับบรรพชา...ไม่พึงให้คนมีเท้าปุกบรรพชา...ไม่ พึงให้คนมีโรคเรื้อรังบรรพชา...ไม่พึงให้คนมีรูปร่างไม่สมประกอบบรรพชา...ไม่พึงให้คนตาบอด ข้างเดียวบรรพชา...ไม่พึงให้คนง่อยบรรพชา...ไม่พึงให้คนกระจอกบรรพชา...ไม่พึงให้คนเป็น

^{๘๓} พระราชวรมนี (ประยูร ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๓๒.

^{๘๔} พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จิตถาโณ), **พระพุทธศาสนาปริทรรศน์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๓๓๗.

โรคอัมพาตบรรพชา...ไม่พึงให้คนเคลื่อนไหวเองไม่ได้บรรพชา...ไม่พึงให้คนชราทุพพลภาพบรรพชา...
ไม่พึงให้คนตาบอดสองข้างบรรพชา...ไม่พึงให้คนใบ้บรรพชา...ไม่พึงให้คนหูหนวกบรรพชา...ไม่พึงให้
คนทั้งบอดทั้งใบ้บรรพชา...ไม่พึงให้คนทั้งบอดทั้งหูหนวกบรรพชา...ไม่พึงให้คนทั้งใบ้ทั้งหูหนวก
บรรพชา...ไม่พึงให้คนทั้งบอดใบ้ทั้งหูหนวกบรรพชา...รูปใดให้บรรพชา ต้องอาบัติทุกกฏ

ต่อมามีเหตุการณ์เกิดขึ้นในการที่ภิกษุทั้งหลายบวชให้แก่ผู้ไม่สมควรจึงทรงบัญญัติ
พระวินัย^{๘๕} ห้ามบวชให้แก่ผู้ไม่สมควรต่อไปนี้

๑. กระเทย	๒. คนที่ลักเพศ (คือ บวชเอาเองโดยไม่ถูกต้อง)
๓. ภิกษุที่ไปเข้ารีตเดิยรลีย์	๔. สัตว์ดิรัจฉาน
๕. ผู้ฆ่ามารดา	๖. ผู้ฆ่าบิดา
๗. ผู้ฆ่าพระอรหันต์	๘. ผู้ข่มขืนนางภิกษุณี
๙. ผู้ทำสงฆ์ให้แตกกัน	๑๐. ผู้ประทุษร้ายพระพุทธเจ้าถึงยังพระโลหิตให้ห้อ
๑๑. คนมีอวัยวะ ๒ เพศ (อุกโตพยัญชนก)	

ทั้ง ๑๑ ประเภทนี้ ถ้าบวชให้แล้วรู้เข้าภายหลัง ต้องให้สึกไป

การบรรพชานั้น จำเป็นจะต้องมีการกำหนดคุณสมบัติ เพื่อให้ผู้บวชสามารถปฏิบัติกิจ
ของสงฆ์ได้อย่างสมบูรณ์ และเป็นการป้องกันผู้ไม่ประสงค์ดีเข้าแฝงอาศัยพระพุทธศาสนา ซึ่งอาจนำ
ความเสื่อมเสียมาสู่พระศาสนาได้ ในกฎหมายอาญา (ฉบับที่ ๗ พ.ศ. ๒๕๐๖) ว่าด้วยการแต่งตั้ง
และการถอดถอนพระอุปัชฌาย์ ข้อที่ ๑๔ ได้ตราไว้ว่า พระอุปัชฌาย์ต้องงดเว้นการให้บรรพชา
อุปสมบทแก่บุคคลเหล่านี้ คือ

๑. คนทำผิดหลบหนีอาญาแผ่นดิน
๒. คนหลบหนีราชการ เช่น หนีทหาร เป็นต้น
๓. คนถูกตัดสินจำคุกโดยฐานเป็นผู้ร้ายสำคัญ
๔. คนถูกห้ามอุปสมบทเด็ดขาดทางพระศาสนา เช่น ต้องปาราชิก เป็นต้น
๕. คนที่มีโรคติดต่อเป็นที่น่ารังเกียจ เช่น วัณโรคในระยะอันตราย
๖. คนมีอวัยวะพิการไม่สามารถปฏิบัติกิจพระศาสนาได้

นอกจากนี้ ในด้านการปกครองของสงฆ์ได้กำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะบวชเพิ่มเติมไว้อีก
หลายประการ^{๘๖} คือ

๑. เป็นคนมีหลักฐาน มีอาชีพชอบธรรม ไม่ใช่คนจรจัด

^{๘๕} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๙-๑๑๖/๑๗๓-๑๘๐.

^{๘๖} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, แผนพัฒนาเศรษฐกิจและ
สังคมแห่งชาติฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น, ๒๕๓๐), หน้า ๕๔.

๒. เป็นสุภาพชน มีความประพฤติดี ไม่เป็นนักเลง
๓. มีร่างกายสมบูรณ์ สามารถบำเพ็ญสมณกิจได้
๔. ไม่เป็นคนชรา ไร้ความสามารถ
๕. ไม่เป็นคนทุพพลภาพ เช่น ตาบอด หูหนวกมาแต่กำเนิด
๖. มีความรู้อ่านเขียนหนังสือได้
๗. เป็นผู้มีความสามารถกล่าวคำขอบรรพชาอุปสมบทได้ด้วยตนเอง

กุลบุตรผู้ที่เข้าบรรพชาจะต้องมีบริวารสำหรับนักบวชครบถ้วนตามพุทธานุญาต กล่าวคือ ต้องมีบริวาร ๘ เช่นเดียวกับภิกษุ คือ

๑. บาตร
๒. อันตราสก (ผ้าสบง หรือ ฟ้านุ่ง)
๓. อุตตราสงค์ (ผ้าจีวร หรือ ผ้าห่ม)
๔. สังฆาฏิ (ผ้าห่มซ้อน ในปัจจุบันใช้เป็นผ้าพาดบ่า สามเณรไม่ต้องมี)
๕. กายพันธ (ผ้าประคตเอว หรือ ผ้าคาดเอว)
๖. ปริสสาวณะ (ผ้ากรองน้ำ)
๗. สูจิ (เข็มสำหรับเย็บผ้า)
๘. วาสี (มีดโกน)

แต่ในปัจจุบัน ได้อนุโลมให้มีบริวารเพิ่มเติมตามที่พระอุปัชฌาย์เห็นสมควรเพื่อความเหมาะสมกับยุคปัจจุบัน เช่น

๑. ไตรจีวร มีสบง อังสะ ประคตเอว จีวร ผ้ารัดอก และผ้ารองกราบ
๒. ไตรจีวรสำรอง และผ้าอาบน้ำฝน ๑ ผืน
๓. ย่าม ผ้าเช็ดหน้า และนาฬิกาพก
๔. บาตร ฝาบาตร เขิงรองบาตร และถลกบาตร
๕. ร่มและรองเท้า
๖. เสื้อ ผ้าห่ม ที่นอน หมอน มุ้ง
๗. งานข้าว ซ้อนส้ม แก้วน้ำ ปิ่นโต กระโถน ผ้าเช็ดมือ
๘. สบู่ ขันน้ำ ยาสีฟัน กล่องสบู่ ผ้าเช็ดตัว
๙. ดอกไม้ ฐูปเทียนสำหรับบูชาพระรัตนตรัย^{๘๗}

^{๘๗} พระครูอรุณธรรมรังสี (เอี่ยม สิริวัฒนโณ), มนต์พิธี, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๓๔), หน้า ๑๘๗-๑๘๙.

บริษัสดังกล่าวแล้วนี้ สามเณรจำเป็นต้องมี เนื่องจากความเป็นอยู่ของนักบวชนั้นขึ้นอยู่กับชีวิตคนอื่น สามเณรจะต้องอาศัยผู้อื่นในการดำรงชีพด้วย ปัจจัยสี่โดยใช้บริวารในการแสวงหาอาหารบิณฑบาตและเภสัชที่จำเป็นแก่สมณบริโภคแต่สิ่งที่อาศัยอันดับแรกที่สุดที่ผู้ขอบรรพชาเป็นสามเณรจะต้องปฏิบัติในเบื้องต้น คือ

๑. ให้บิดามารดาหรือผู้ปกครองพาตนไปฝากเจ้าอาวาสหรือพระอุปัชฌาย์
๒. เมื่อพระอุปัชฌาย์ยอมรับให้บวชแล้ว ผู้ประสงค์จะบวชต้องปลงผม คิ้ว หนวด
๓. ท่องจำคำขอบรรพชาสรณคมน์ คำอาราธนา คำสมาทานศีล ๑๐ ให้ได้ด้วยตนเอง
๔. หมั่นฝึกซ้อมพิธีกรรมการบรรพชา เช่น การเคาะพกราบไหว้ไปจนถึงการอุปฐาก การประเคนสิ่งของแก่พระภิกษุ เป็นต้น^{๘๘}

ดังนั้น คุณสมบัติของการบรรพชาเป็นสามเณรนั้น ต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่นและสิ่งอื่นด้วย ไม่เฉพาะแต่ความพร้อมในด้านวุฒิภาวะหรือด้านร่างกายเท่านั้น เช่น จะต้องได้รับการอนุญาตจากผู้ปกครอง มีบริวารสำหรับสมณะครบบริบูรณ์ มีความเป็นสุจริตชน และที่สำคัญ คือ มีศรัทธาในพระพุทธศาสนาเป็นพื้นฐานด้วย จึงจะทำให้การบรรพชาของบุคคลนั้นเกิดความสมบูรณ์ครบถ้วนทั้งในแง่ของเนื้อหาสาระและรูปแบบของการบรรพชาอย่างแท้จริง

๒.๓.๓ วัตถุประสงค์ของการบรรพชา

เดิมทีเดียววัตถุประสงค์ของการบวชในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการบรรพชาเป็นสามเณรหรือการอุปสมบทเป็นพระภิกษุ คือ การปฏิบัติตนเพื่อให้หลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงและทำให้แจ้งพระนิพพาน ดังนั้น เป้าหมายสูงสุดของการบวช คือ การบรรลुरुพระนิพพาน ในระยะแรกกุลบุตรส่วนใหญ่ออกบวชโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อความพ้นทุกข์ ในระยะต่อมา จึงมีการออกบวชด้วยวัตถุประสงค์อื่น ๆ เช่น การออกบวชเพื่อตามเสด็จสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าของบรรดาพระประยูรญาติ หรือแม้กระทั่งราชกุลราชกุมารที่ได้บรรพชาเป็นสามเณรรูปแรก ตามหลักฐานที่ปรากฏก็มีได้มีวัตถุประสงค์เพื่อความหลุดพ้นจากทุกข์ แต่ทรงหวังในพระราชทรัพย์มรดกและความใกล้ชิดในพระราชบิดาด้วยความไร้เดียงสา^{๘๙} แม้จะไม่ได้มีข้อบัญญัติชี้เฉพาะถึงวัตถุประสงค์ของการบวชในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าจะเป็นการบรรพชา หรือการอุปสมบทก็ตามที่ หากแต่มีพุทธพจน์ที่ตรัสทั่วไปแก่ผู้ครองเพศบรรพชิตผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ซึ่งหมายถึงสทรรณิก ๕ ดังที่ปรากฏในมหาสารโรปมสูตรว่า “ภิกษุทั้งหลาย ดังพรรณนามาฉะนี้ พรหมจรรย์นี้ จึงมิใช่ลาภสักการะและความสรรเสริญเป็นอันนิสงส์ (ผลที่มุ่งหมาย) มิใช่มีความถึงพร้อมแห่งศีลเป็นอันนิสงส์ มิใช่มีความถึงพร้อม

^{๘๘} ธรรมสภา, อุปสมบทวิธีและการรักษาอุโบสถศีล, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๕๔.

^{๘๙} ดูรายละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๕.

แห่งสมาธิเป็นอานิสงส์ มิใช่มีญาณทัสสนะเป็นอานิสงส์แต่พรหมจรรย์นี้มีเจโตวิมุตติอันไม่กำเริบเป็นเป้าหมาย เป็นแก่น เป็นที่สุด”^{๙๐}

จากพระพุทธรูปนี้ จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระประสงค์ให้ผู้ที่บรรพชาเป็นสามเณร หรือผู้อุปสมบทเป็นพระภิกษุเข้าสู่ร่มกาสาวพัสตร์ เพื่อประพฤติตนให้หลุดพ้นจากกิเลสและตักเตือนเหล่าพระสาวกด้วยว่า ไม่ควรมัวเมาในลาภสักการะและคำสรรเสริญอันมีผลมาจากการประพฤติพรหมจรรย์ในเพศบรรพชิตในพระศาสนา นี้ อยากรู้ก็ตาม วัตถุประสงค์ของการบวชในพระพุทธศาสนาระหว่างการบรรพชาเป็นสามเณรและอุปสมบทเป็นพระภิกษุ ตามพุทธประสงค์ที่ปรากฏแล้วไม่มีความแตกต่างเลย หากแต่ว่าการบรรพชาเป็นสามเณรนั้น เป็นบูรพประโยชน์แห่งการอุปสมบท^{๙๑} นั่นก็คือ ผู้ที่จะอุปสมบทเป็นพระภิกษุนั้น ต้องผ่านขั้นตอนการบรรพชาเป็นสามเณรเสียก่อน แม้ในปัจจุบันนี้ก็เช่นกัน เมื่อถึงยุคที่พระพุทธศาสนาได้แพร่เข้ามาเจริญรุ่งเรืองในประเทศไทย พระพุทธศาสนาดำรงอยู่โดยผ่านกาลเวลายาวนานท่ามกลางสภาพสังคมที่ผันแปรไป ในแต่ละยุคแต่ละสมัยเป็นเหตุให้วัตถุประสงค์ของการบวชได้เปลี่ยนแปลงไปจากอดีตมาก ทั้งนี้เพื่อตอบสนองความต้องการของผู้นับถือพระพุทธศาสนาในแต่ละยุคสมัย สำหรับในปัจจุบัน วัตถุประสงค์ดังกล่าวได้ปรับเปลี่ยนไปให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ตามที่ปรากฏในคู่มือการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน^{๙๒} ดังนี้

๑. เพื่อเป็นการป้องกันการถูกชักนำไปสู่ความเสียหายและเสื่อมเสียได้
๒. เพื่อเป็นการปลูกฝังศีลธรรมวัฒนธรรมและประเพณีอันดีงามไว้ให้คงอยู่ตลอดไป
๓. เพื่อเป็นการช่วยสืบต่ออายุพระศาสนาให้วัฒนาสภาพยิ่งขึ้น
๔. เพื่อเป็นการรักษาจารีตประเพณีอันดีงามของไทยไว้
๕. เพื่อเป็นการช่วยแก้ปัญหาสังคมเกี่ยวกับเยาวชนที่เหินห่างจากศีลธรรมและวัฒนธรรมอันดีงาม เพื่อเป็นการให้กุลบุตรได้มีโอกาสศึกษาธรรมและปฏิบัติธรรมอย่างแท้จริง

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้กล่าวถึงวัตถุประสงค์ของการบรรพชาสามเณรเอาไว้ถึง ๔ ประการ กล่าวคือ

๑. เป็นการทำหน้าที่ของพุทธศาสนิกชนที่จะได้สืบต่ออายุพระศาสนาให้ยืนยาว
๒. เป็นการตอบแทนบุญคุณของบิดามารดาด้วยการรักษาใจให้มีสุขและพัฒนาตนเอง

^{๙๐} คุรยละเอียดใน ม.ม. (ไทย) ๑๒/๓๑๑/๓๔๘.

^{๙๑} สุนทร บุญเลิศ, “สถานภาพ บทบาท และปัญหาของสามเณรในสังคมไทย”, **วิทยานพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๑๗.

^{๙๒} กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘), หน้า ๕.

๓. เป็นการทำหน้าที่ของประชาชนชาวไทยในฐานะพุทธศาสนิกชนเป็นมรดกของชาติ

๔. เป็นการศึกษาฝึกอบรมพัฒนาตนเองตามแนวไตรสิกขา

จะเห็นได้ว่า การบรรพชาสามเณรในปัจจุบัน ส่วนใหญ่มีวัตถุประสงค์เพื่อตอบสนองความต้องการและแก้ปัญหาของสังคมมากกว่าจะตอบสนองความต้องการของปัจเจกบุคคล ดังเช่น สมัยพุทธกาล แต่ปัจจุบันในสังคมชนบทของประเทศไทย ประชาชนมีความเป็นอยู่แร้นแค้นยากจนขาดแคลนทั้งทรัพยากรธรรมชาติอันเกิดจากปัญหาความแห้งแล้ง ด้อยโอกาสในทุกด้านถ้าเทียบกับประชาชนที่อยู่ในสังคมเมือง จึงทำให้ไม่สามารถส่งเสียบุตรหลานได้ศึกษาต่อ หรือเล่าเรียนในระดับที่สูงกว่าได้ ทางออกหนึ่งก็คือการส่งให้บุตรชายของครอบครัวบวชเรียนเป็นสามเณรเพื่อลดภาระการเลี้ยงดูของครอบครัว และยังเป็นโอกาสให้บุตรชายได้ศึกษาในระดับที่สูงขึ้นได้ กล่าวได้ว่าการบรรพชาเป็นสามเณรเป็นการสร้างโอกาสให้กับคนที่มีฐานะยากจนได้ศึกษาเล่าเรียนต่อในระดับที่สูงขึ้น และปัญหาอีกประการหนึ่งของสังคม ก็คือ ความเหลื่อมล้ำของสังคม การแบ่งชนชั้นของสังคม มีคนจน มีคนร่ำรวย เมื่อสามเณรเข้ามาบวชเรียนในพระพุทธศาสนา ทำให้ช่องว่างดังกล่าวลดลง เนื่องจากประชาชนที่มีฐานะทางสังคมสูงกว่า มีสถานะทางการเงินไม่ลำบาก เห็นว่าการช่วยเหลือสามเณรเหล่านี้เป็นการสร้างกุศล จึงสนับสนุนในด้านการศึกษาเล่าเรียนของสามเณรโดยมิได้นึกถึงเกียรติหรือเสียสละสิ่งที่ตนเสียสละไปแต่อย่างไร ทำให้ช่องว่างระหว่างคนจนกับคนรวยได้รับการเชื่อมต่อกันอย่างแนบสนิทและนิ่มนวล สังคมไทยส่วนหนึ่งได้อาศัยกระบวนการทางศาสนานี้ เป็นเครื่องมือในการลดภาวะความรุนแรง และการต่อต้านจากกลุ่มประชาชนผู้ยากไร้ที่สู้ทนกับสภาพความแร้นแค้นต่อไปไม่ไหว กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คือสถาบันวัดเป็นตัวเชื่อมโยงสัมพันธ์ไมตรีระหว่างคนจนกับคนรวยซึ่งเป็นเหตุให้ชาติไทยมีความมั่นคงและอยู่รอดปลอดภัยมาจนปัจจุบัน

๒.๓.๔ คุณประโยชน์ของการบรรพชา

การบรรพชาเป็นการเปลี่ยนจากสถานภาพของเด็กมาสู่ความเป็นบรรพชิตรุ่นเยาว์เว้นขาดจากการครองเรือน มุ่งแต่ประพฤติพรหมจรรย์ ศึกษาและปฏิบัติในหลักของไตรสิกขา ซึ่งได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา ดังนั้นการครองเพศบรรพชิตเป็นสามเณรจึงเป็นวิถีชีวิตที่สนับสนุนให้ประพฤติตนเพื่อความหลุดพ้นจากกิเลส เป็นทางปลอดภัยไปจากกิเลสอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ทั้งปวง ด้วยเหตุนี้เยาวชนที่ออกบวชในพระพุทธศาสนาหากศึกษาและปฏิบัติให้รู้แจ้งในไตรสิกขาอย่างถ่องแท้แล้ว ย่อมได้รับประโยชน์อย่างมากมาย

ครั้งหนึ่งพระพุทธเจ้าทรงแสดงผลของการบวชเป็นสมณะ ซึ่งรวมถึงการบรรพชาเป็นสามเณรแก่พระเจ้าอชาตศัตรู ซึ่งเสด็จเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาในกลางดึกที่ชิวกัมพวัน สนวนมะม่วงของหมอชิวโกมารักจัจ ดังมีปรากฏในสามัญญผลสูตร^{๙๓} ซึ่งพอสรุปได้ว่า การบวชมีประโยชน์ดังต่อไปนี้

๑. พ้นจากความเป็นทาส เป็นกรรมกร
๒. ไม่ต้องเสียภาษี
๓. พระเจ้าแผ่นดินทรงคุ้มครองและถวายความอุปถัมภ์
๔. เป็นผู้มั่งคั่งเว้นจากการเบียดเบียนผู้อื่น
๕. สำรวมในอินทรีย์
๖. มีสติและสัมปชัญญะ
๗. สันโดษด้วยปัจจัย ๔
๘. ละนิวรณ์ ๕
๙. ได้บรรลุฌาน ๔
๑๐. ได้บรรลุวิชชา ๘

๒.๔ สถานภาพและบทบาทหน้าที่ของสามเณร

๒.๔.๑ สถานภาพของสามเณร

แต่เดิมในช่วงพุทธกาล พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้มีการบรรพชาสามเณร เพราะการบวชเป็นบรรพชิตในสมัยนั้น จำเป็นจะต้องอดทนต่อความลำบากต่าง ๆ ในการบำเพ็ญเพียร โดยเฉพาะผู้มีร่างกายและจิตใจไม่เข้มแข็งที่ยังอยู่ในวัยเด็ก ไม่สามารถปฏิบัติตนตามกรอบธรรมเนียมและความยากลำบากในการปฏิบัติสมณกิจได้ อีกทั้งยังเป็นภาระแก่คนอื่นด้วย แต่ต่อมาทรงมีพุทธานุญาตให้บุคคลที่มีอายุต่ำกว่า ๒๐ ปี บรรพชาเป็นสามเณรได้ แต่จะต้องมีผู้ดูแลเพียงพอที่จะทนต่อความยากลำบากในการเป็นนักบวช สามารถช่วยเหลือตนเองและรักษาสมณสารูปได้ในที่สุดจึงมีสามเณรหลายรูปที่ได้พิสูจน์ตนเองว่าสามารถปฏิบัติตนและบรรลุเป้าหมายของการบวชได้ไม่แตกต่างจากพระภิกษุสาวกรูปอื่นที่เป็นผู้ใหญ่ เช่น ราหุลสามเณร สามเณรองค์แรกในพระพุทธศาสนา เป็นต้น^{๙๔}

แม้ว่า สถานภาพสามเณรจะเริ่มมีขึ้นมานานนับตั้งแต่สมัยต้นพุทธกาลก็ตาม แต่จากการศึกษาพบว่า สถานภาพสามเณรยังไม่สมบูรณ์ กล่าวคือ เป็นเพียงสถานภาพสำรองของภิกษุ

^{๙๓} คุรยลละเอียตใน ที.สี. (ไทย) ๙/๑๕๐-๒๕๓/๔๘-๘๖.

^{๙๔} พระมหาดรณรงค์ จิตตโสภโณ, “สามเณร : ศาสนทายาทรุ่นเยาว์”, วารสารสมาธิ, ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๔๐ (กรกฎาคม ๒๕๔๐), หน้า ๕๒-๕๗.

เท่านั้น เพราะในที่สุดสามเณรต้องก้าวไปสู่สถานภาพภิกษุ ในเมื่อตนเองนั้นมีคุณสมบัติพร้อมที่จะอุปสมบทเป็นภิกษุ จึงกล่าวได้ว่า สถานภาพสามเณรจัดเป็นสถานภาพที่ด้อยกว่าสถานภาพภิกษุตั้งแต่พุทธกาลเรื่อยมาจนถึงปัจจุบันนี้ แต่ถึงกระนั้น สถานภาพของสามเณรก็มีความสำคัญต่อภิกษุไม่น้อย เพราะผู้ที่อุปสมบทได้นั้น ต้องผ่านขั้นตอนการบรรพชาเป็นสามเณรก่อน ในฐานะที่การบรรพชาเป็นสามเณรเป็นบुरुพประโยชน์ของการอุปสมบทเป็นภิกษุ กล่าวคือ บุคคลจะอุปสมบทเป็นภิกษุเลยทีเดียวยังไม่ได้ ความสัมพันธ์ทางสถานภาพและการอยู่ร่วมกันของภิกษุและสามเณรเป็นเหตุให้ทั้งภิกษุและสามเณรต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างใกล้ชิด อีกทั้งยังได้ร่วมกันสร้างบทบาทที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งแก่พระศาสนาและสังคมส่วนรวมอย่างมากมาย^{๙๕}

๒.๔.๒ การได้มาซึ่งสถานภาพ

นอกจากคุณสมบัติของผู้บรรพชาที่กล่าวเอาไว้แล้วข้างต้น ทรงกำหนดเอาไว้เพิ่มเติมอีก โดยมีมูลเหตุว่าก็โดยสมัยนั้นแล ตระกูลหนึ่งได้ตายลง เพราะอหิวาตกโรค. ตระกูลนั้นเหลืออยู่แต่พ่อ กับลูก. คนทั้งสองนั้นบวชในสำนักภิกษุแล้ว เทียบบิดาตายด้วยกัน. ครั้นเมื่อเขาถวายภิกษาแก่ภิกษุ ผู้เป็นบิดา สามเณรน้อยก็ได้วิ่งเข้าไปพูดว่า พ่อจ๋า ขอจงให้แก่หนูบ้าง พ่อจ๋า ขอจงให้แก่หนูบ้าง ประชาชนจึงฟังโทษ ดีเตียน โพนทะนาว่า พระสมณะเชื้อสายพระศากยบุตรเหล่านี้มีใช้ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ สามเณรน้อยรูปนี้ชะรอยเกิดแต่ภิกษุณี ภิกษุทั้งหลายได้ยินประชาชนพวกนั้นฟังโทษ ดีเตียน โพนทะนาอยู่ จึงกราบทูลเรื่องนั้นแด่พระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์จึงทรงห้ามการบรรพชา (บวชเป็นสามเณร) ให้เด็กที่มีอายุหย่อน ๑๕ ปี ภายหลังมีเหตุจำเป็นที่ต้องสงเคราะห์บวชให้เด็กอื่น ๆ ที่พ่อแม่ตายหมด จึงทรงผ่อนผันให้บวชแก่เด็กอายุหย่อน ๑๕ ปี ซึ่งสามารถไล่กวดได้ (คือ พอจะรู้เดียงสา)^{๙๖}

ได้กล่าวเรื่องของพิธีบรรพชาเอาไว้ว่าพระผู้มีพระภาคเสด็จกรุงกบิลพัสดุ์พระราชทานการบวชของราชสมบัติ พระผู้มีพระภาคตรัสสั่งให้พระสารีบุตรบวชให้ ทรงกำหนดวิธีบรรพชาเป็นสามเณรด้วยการถึงสรณะ ๓ (คือ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์) พระเจ้าสุทโธทนะทรงขอรับรอง พระผู้มีพระภาคเจ้าอย่าให้บวชแก่บุตรที่มารดาบิดายังไม่อนุญาต พระผู้มีพระภาคจึงทรงบัญญัติสิกขาบท ห้ามบวชผู้ที่มารดาบิดายังมิได้อนุญาต ผู้บวชให้ต้องอาบัติทุกกฏ^{๙๗}

การได้มาซึ่งสถานภาพสามเณรในสมัยพุทธกาล จึงเกิดขึ้นด้วยเงื่อนไข ๒ ประการ คือ คุณสมบัติของพิธีกรรม ซึ่งเป็นผลดีต่อคณะสงฆ์โดยทางอ้อม เพราะการกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะ

^{๙๕} สุนทร บุญสถิต, “สถานภาพ บทบาท และปัญหาของสามเณรในสังคมไทย”, *วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓), หน้า ๙๓.

^{๙๖} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๐/๑๕๕-๑๕๖.

^{๙๗} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๕/๑๖๔-๑๖๘.

ได้รับการบรรพชา ทำให้ได้บุคคลที่มีความเหมาะสมและมีความพร้อมในขณะที่พิธีกรรมได้ก่อให้เกิดสัมพันธภาพที่ดีระหว่างอุปัชฌาย์กับสัทธิวิหาริก อาจารย์กับอันเตวาสิก ซึ่งส่งผลดีต่อการบริหารและการปกครองในสังฆมณฑล

๒.๔.๓ วิธีอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ๘ วิธี

พระพุทธศาสนาสื่อว่าการบวชเป็นความดี การบวช คือ ทางออกจากทุกข์ที่เกิดขึ้นและเป็นหนทางไม่ให้ความทุกข์ใหม่เกิดขึ้นอีก^{๙๘} การบวชเป็นสามเณร เริ่มขึ้นเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระพุทธบิดากับพระประยูรญาติ และพระนางพิมพาทรงส่งพระราชหุลกุมารไปเฝ้าพระพุทธองค์ เพื่อให้ขอการบวชลาสิกขาสมบัติ แล้วพระพุทธองค์ทรงพิจารณาเห็นว่า สมบัติที่พระราชหุลกุมารกราบบูทูลขอนั้นเป็นสมบัติที่ไม่ยั่งยืน เป็นสมบัติของบุคคลที่เวียนว่ายตายเกิด จึงทรงมอบสมบัติที่เป็นโลกุตตระ คือ ทรงมอบหมายให้พระสารีบุตรบวชพระราชหุลกุมารเป็นสามเณร ในยุคแรกที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระสัมมาสัมโพธิญาณนั้น การบวชในพระพุทธศาสนามีแต่การบวชเป็นภิกษุ ยังไม่มีการบวชเป็นสามเณร

เมื่อกล่าวถึงการบวชเป็นสามเณร ก็ควรทราบการบวชในพระพุทธศาสนาซึ่งมี ๘ วิธี พระสาวกทั้งหลายได้กำหนดตามที่ปรากฏแล้ว ประมวลมาแสดงไว้ในอรุทธกถา คือ

๑. เอหิภิกขุอุปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้ โดยพระองค์ทรงเปล่งพระวาจาว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด^{๙๙} เพียงเท่านั้นก็ถือว่าได้บวชแล้ว

๒. ติสรณคณูปสัมปทา วิธีทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระสาวกจัดทำครั้งต้นพุทธกาล ซึ่งเวลานั้นคณะสงฆ์ยังไม่มากนัก ให้พระสาวกต่างทำนต่างเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวช ต่อมาเปลี่ยนวิธีนี้ให้เป็นการบวชสามเณร

๓. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา วิธีนี้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้สงฆ์ คือภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ร่วมกันทำพิธีบวชให้กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวช และเป็นวิธีที่ใช้สืบมาจนถึงทุกวันนี้

๔. โอวาทปฏิคคหณูปสัมปทา วิธีนี้ทรงกระทำโดยการประทานให้กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวชรับไปปฏิบัติ วิธีนี้พระพุทธเจ้าประทานเป็นวิธีอุปสมบทแก่พระมหากัสสปะเพียงผู้เดียว

๕. ปัญหาพยากรณูปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงทำด้วยการให้กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวชตอบปัญหาที่พระองค์ตรัสถาม เมื่อตอบปัญหาได้ก็เป็นอันว่าบวชแล้ว วิธีนี้เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสฬสสามเณร

๖. ครุธรรมปฏิคคหณูปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงทำด้วยการให้ผู้ประสงค์จะบวชรับครุธรรม ๘ ประการ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้เป็นการอุปสมบทของพระนางปชาบดีโคตมี

^{๙๘} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๑๖๓.

^{๙๙} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๘-๑๙/๑๖-๑๗.

๗. อัญญาจิกขาอุปสัมปทา วิธีนี้เป็นวิธีบวชของอุบาสิกา หมายถึง อุปสัมปทาของภิกษุณี ด้วยกรรม ๒ อย่าง คือ ญัตติจตุตถกรรมจากภิกษุณีสงฆ์และญัตติจตุตถกรรมจากภิกษุสงฆ์^{๑๐๐}

๘. พุเตนอุปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธรเจ้าทรงทำด้วยการให้ผู้แทนพระองค์ไปบวชแก่ผู้ที่ ประสงค์จะบวช เป็นวิธีที่พระพุทธรเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นการอุปสมบทของนางคณิกาชื่ออัทธมาสี^{๑๐๑}

๒.๔.๔ วิธีการบรรพชาด้วยไตรสรณคมน์

เมื่อครั้งที่พระพุทธรเจ้าทรงประทับอยู่ในป่าหิกลีเรนอยู่ในที่สงบสงัด พวกภิกษุต่างพากัน กุลบุตรมาเพื่อทำการบรรพชาจากที่ต่าง ๆ จึงทำให้พระองค์วิตกถึงความยากลำบากของพวกภิกษุ เหล่านั้น พระองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุทั้งหลายให้ทำการบรรพชาได้

ในเบื้องต้นพึงให้กุลบุตรผู้มุ่งบรรพชาและอุปสมบทปลงผมและหนวดให้ครองผ้า กาสายะให้ห่มเฉวียงบ่าข้างหนึ่งให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย ให้นั่งกระหย่ง ให้ประนมมือ แล้วสั่งให้ว่า ไตรสรณคมน์ ดังนี้

พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ทุติยมปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมปิ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมปิ ธมฺมํ สรณํ คจฺฉามิ

ตติยมปิ สงฺฆํ สรณํ คจฺฉามิ

แปลว่า ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ

แม้ครั้งที่สอง ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ

แม้ครั้งที่สาม ข้าพเจ้า ขอถึงพระพุทธรเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ

ต่อมา เมื่อพระพุทธรองค์ทรงประทานอนุญาตการบวชด้วย ญัตติจตุตถกัมมุอุปสัมปทา วิธีได้เปลี่ยนเป็นวิธีบวชสามเณร

^{๑๐๐} วิ.อ. (ไทย) ๑/๓๕๕, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๒๓/๓๕๕.

^{๑๐๑} วิ.อ. (ไทย) ๑/๓๕๕, วิ.จ. (ไทย) ๗/๔๓๐/๓๕๘.

๒.๔.๕ คีลของสามเณร ๑๐ ข้อ

พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติสิกขาบท เพื่อเป็นกฎระเบียบไว้สำหรับปกครองคณะสงฆ์ทั้ง ภิกษุสามเณร ขณะเดียวกันทรงวางบทลงโทษแก่ผู้ล่วงละเมิดด้วย ในฝ่ายพระภิกษุที่กระทำความผิด ทรงให้ปรับอาบัติและให้นาสนะ ส่วนในฝ่ายสามเณรทรงวางมาตรการให้ลงโทษด้วยนาสนะและการ ลงทัณฑ์กรรม

หลังจากที่ราหุลกุมารได้รับการบวชเป็นสามเณรรูปแรกแล้ว พระพุทธองค์ยังไม่ทรง บัญญัติสิกขาบทสำหรับสามเณร ต่อมา เมื่อมีกุลบุตรออกบวชเป็นสามเณรเพิ่มมากขึ้น สามเณร เหล่านั้นต่างมีความสงสัยว่า สิกขาบทของสามเณรมีจำนวนเท่าไร พระพุทธองค์จึงทรงมีรับสั่งว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตสิกขาบท ๑๐ แก่สามเณรทั้งหลาย” และให้สามเณร ทั้งหมดศึกษาในสิกขาบท ๑๐ ประการนั้น คือ

๑. เว้นจากการทำสัตว์ที่มีชีวิตให้ตกลงไป
 ๒. เว้นจากการถือเอาพัสดุที่เจ้าของมิได้ให้
 ๓. เว้นจากกรรมอันเป็นข้าศึกแก่พรหมจรรย์
 ๔. เว้นจากการกล่าวเท็จ
 ๕. เว้นจากการดื่มน้ำเมาคือสุราเมรัยอันเป็นที่ตั้งแห่งความประมาท
 ๖. เว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล
 ๗. เว้นจากฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี และการดูละเล่นที่เป็นข้าศึกต่อพรหมจรรย์
 ๘. เว้นจากตัดทรง ตกแต่งด้วยดอกไม้ของหอม และเครื่องลูบไล้อันเป็นฐานแห่งการ แต่งตัว
 ๙. เว้นจากที่นั่งและที่นอนอันสูงและใหญ่
 ๑๐. เว้นจากการรับทองและเงิน
- สิกขาบท ๑๐ ข้อ เกิดขึ้นเพราะการทูลขอข้อปฏิบัติของสามเณรทั้งหลาย

๒.๔.๖ การรักษาสถาณภาพ

ในพระวินัย มหาวรรค มหาขันธกะ กล่าวว่าสมัยนั้น สามเณรไม่มีความเคารพใน ภิกษุทั้งหลาย พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงบัญญัติองค์ ๕ ที่จะทำทัณฑ์กรรม (ลงโทษ) สามเณร คือ

๑. ขวนขวายเพื่อความเสื่อมลาภของภิกษุทั้งหลาย
๒. ขวนขวายเพื่อให้เกิดความเสียหาย (อันตละปะ แก่ภิกษุทั้งหลาย)
๓. ขวนขวายเพื่อให้ภิกษุทั้งหลายอยู่ไม่ได้
๔. ต่ำ บริภาษภิกษุทั้งหลาย

๕. ทำภิกษุทั้งหลายให้แตกกัน^{๑๐๒}

และกล่าวเรื่องเกี่ยวกับการลงโทษเอาไว้ว่า ภิกษุทั้งหลายสงสัยว่าจะลงโทษสามเณรอย่างไร จึงทรงอนุญาตให้กำหนดข้อห้ามได้ ภิกษุทั้งหลายห้ามไม่ให้เข้าสังฆาราม (วัดที่สงฆ์อยู่) สามเณรเข้าไม่ได้ ก็เดินทางไปที่อื่นบ้าง สึกไปบ้าง ไปเข้าริตเดียรถีย์บ้าง จึงทรงห้ามไม่ให้ภิกษุห้ามสามเณรเข้าสังฆารามทั้งหมด ถ้าทำเช่นนั้น ต้องอาบัติทุกกฏ^{๑๐๓}

การถูกทำทนายและถูกสั่นคลอนสถานภาพสามเณร ด้วยข้อกำหนดว่าด้วยความผิดบถลงโทษ และการให้พ้นจากสถานภาพสามเณร ในเมื่อมีการประพฤติผิดหรือล่วงละเมิดพระวินัย และข้อวัตรปฏิบัติ กลายเป็นเหตุให้สามเณรต้องรักษาสถานภาพของตน โดยมีข้อผูกพันกับการรักษาพระวินัยและข้อวัตรปฏิบัติ ซึ่งการรักษาสถานภาพด้วยเงื่อนไขดังกล่าวนี้เองได้สร้างความมั่นคงแก่พระพุทธศาสนาตั้งแต่อดีตจนกระทั่งปัจจุบันนี้

๒.๔.๗ การสูญเสียสถานภาพ หรือการสิ้นสุดลงแห่งความเป็นสามเณร

การประพฤติผิดพระวินัยและข้อวัตรปฏิบัติในชั้นร้ายแรงนั้น ทรงกล่าวเอาไว้ในกัมภูกสามเณรว่า สามเณรของพระอุปนันทะศากยบุตรประทุษร้าย (ข่มขืน) นางภิกษุณี ภิกษุทั้งหลายติเตียน พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงทรงอนุญาตให้นาสนะ^{๑๐๔} (ไล่อีก) สามเณรผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ คือ

๑. ข่าสัตว์	๒. ลักทรัพย์
๓. ประพฤติผิดในกาม	๔. พุดปด
๕. ดื่มสุราเมรัย	๖. ติเตียนพระพุทธ
๗. ติเตียนพระธรรม	๘. ติเตียนพระสงฆ์
๙. มีความเห็นผิด	๑๐. ประทุษร้าย (ข่มขืน) นางภิกษุณี ^{๑๐๕}

และเมื่อมีการเปล่งวาจาลาสิกขาไปเป็นคฤหัสถ์ ความเป็นสามเณรก็จะสิ้นสุดลงเช่นกัน แม้ไม่ได้ทำผิดพระวินัยก็ตาม แต่ถือเป็นการสูญเสียสถานภาพไปโดยปริยาย

การสูญเสียสถานภาพ หรือการสิ้นสุดลงแห่งความเป็นสามเณรจะเกิดขึ้น หากมีการประพฤติผิดพระวินัยและข้อวัตรปฏิบัติในชั้นร้ายแรง หรือมีการลาสิกขาเป็นคฤหัสถ์ ซึ่งเป็นวิธีการ

^{๑๐๒} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๗/๑๖๙.

^{๑๐๓} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๗/๑๗๐.

^{๑๐๔} วิ.อ. (ไทย) ๒/๔๒๘/๕๑๔, วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๔/๔๑๘.

^{๑๐๕} คุรยละเอียดใน วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๐๘/๑๗๒.

หนึ่งในการสร้างเกราะป้องกันสถาบันสงฆ์ ทำให้บุคลากรที่มีคุณสมบัติและมีความพร้อมไว้รับใช้พระศาสนาต่อไป

๒.๔.๘ การเลื่อนสถานภาพ

การเปลี่ยนแปลงสถานภาพสามเณรเป็นภิกษุในสมัยพุทธกาลพบว่ามี ๒ ลักษณะ คือ การเลื่อนสถานภาพโดยอิงอาศัยพระวินัย คือเมื่อสามเณรมีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์จึงทรงอนุญาตให้มีการอุปสมบทเป็นพระภิกษุได้ ในพระวินัยปิฎก มหาวรรค คัมภีร์สุปัสสมทานุชาหนา ความว่า

สมัยนั้น ท่านพระกุมารกัสปะมีอายุครบ ๒๐ ปี นับทั้งอยู่ในครรรภ์ได้อุปสมบท แล้วต่อมา ท่านมีความดำริว่า “พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ว่า บุคคลมีอายุหย่อนกว่า ๒๐ ปี สงฆ์ไม่พึงให้อุปสมบท แต่เรามีอายุครบ ๒๐ ปี นับทั้งอยู่ในครรรภ์อุปสมบทแล้วจะเป็นอันได้อุปสมบทหรือไม่หนอ” ภิกษุทั้งหลายจึงทูลเรื่องนี้ให้ผู้มีพระภาคทรงทราบ พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย สัตว์เกิดนับตั้งแต่จิตดวงแรกวิญญาณดวงแรกเกิดปรากฏขึ้นในครรรภ์ของมารดา ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตอุปสมบทให้กุลบุตรมีอายุครบ ๒๐ ปี นับทั้งอยู่ในครรรภ์ได้^{๑๐๖}”

ในการเลื่อนสถานภาพโดยอิงอาศัยคุณธรรม คือ เมื่อสามเณรได้รับพระบรมพุทธานุญาตเป็นกรณีพิเศษ เช่น ทายัชชอุปสัมปทาให้แก่สมณสามเณร^{๑๐๗} และวิธีปัญหาพยากรณ์อุปสัมปทาให้แก่ โสปกสามเณร^{๑๐๘} สำหรับอุปสมบทสามเณรผู้บรรลุนิกรรมเป็นพระอรหันต์ด้วยการเรียกเข้าหมู่

ดังนั้น จึงอาจกล่าวได้ว่า การให้เยาวชนดำรงสถานภาพเป็นสามเณรนี้ เป็นกระบวนการเตรียมบุคคลสำหรับเป็นภิกษุในอนาคต และเมื่อใดก็ตามที่สามเณรรูปใดรูปหนึ่งแสดงให้เห็นว่าตนมีคุณสมบัติพร้อมที่จะทำหน้าที่เป็นภิกษุได้แล้ว ก็ย่อมจะได้รับสิทธิการเลื่อนสถานภาพเป็นกรณีพิเศษจากพระพุทธองค์ อันเป็นการยกย่องเชิดชูเกียรติโดยมีสถานภาพเป็นเครื่องหมาย

๒.๔.๙ บทบาทหน้าที่ของสามเณร

สามเณรในพระพุทธศาสนานั้น มีหลักที่ต้องเชื่อฟังและปฏิบัติตามอยู่ ๓ ประการ คือ พระวินัย กฎหมายบ้านเมือง และจารีต พระวินัยที่พระสงฆ์สายเถรวาทที่ถือตามคติพระวินัยที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติไว้ เช่น พระสงฆ์ไทย พม่า มอญ ลังกา และสายอาจรียวาทซึ่งถือปฏิบัติตามวินัยที่แก้ไขเปลี่ยนแปลงไปโดยลำดับ เช่น พระสงฆ์ทิเบต จีน ญี่ปุ่น ในส่วนของกฎหมายบ้านเมืองนั้น

^{๑๐๖} วิ.ม. (ไทย) ๔/๑๒๔/๑๙๑.

^{๑๐๗} มหามกุฏราชวิทยาลัย, **ธัมมัญญฎกาแปล ภาค ๘**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๑, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๑๒๗-๑๔๘.

^{๑๐๘} ตูรายละเอียดใน ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๔/๕-๖.

ในสมัยพุทธกาลมีองค์พระศาสดาเป็นศูนย์กลาง และมีธรรมเนียมที่พระภิกษุจากที่ต่าง ๆ ไปประชุมเฝ้าถึงที่ประทับ พระสงฆ์สายเถรวาทโดยมากแผ่ลงมาจากใต้ของอินเดียจึงเรียกว่า ทักษิณิกาย หรือนิกายฝ่ายใต้ ส่วนสายอักษิณิกายโดยมากแผ่ขึ้นไปทางเหนือจึงมีชื่อเรียกว่า อุตตรนิกาย หรือนิกายฝ่ายเหนือ เรียกพวกตนว่า มหายาน (พาหนะที่ใหญ่) และเรียกฝ่ายใต้ว่า หินยาน (ยานที่คับแคบ) ส่วนจารีตนั้น พระภิกษุสามเณรต้องปฏิบัติตนตามจารีตที่เนื่องกับพระวินัย เช่น ธรรมเนียมในการห่มผ้า การออกเสียดวงกรรมวาจา การรับผ้ากฐิน เป็นต้น ความเจริญรุ่งเรืองของพระพุทธศาสนาในล้านนา ครั้งเมื่อพญาผายู (พ.ศ. ๑๘๗๙-๑๘๙๘) พระราชบิดาของพญากือนายังครองราชย์สมบัติอยู่ในปี พ.ศ. ๑๘๘๘ ทรงอาราธนามหาอภัยจุฬาลงกรณ พร้อมด้วยคณะศิษย์สงฆ์ ๑๐ รูป จากเมืองหริภุญไชยมาอยู่ที่วัดลีเชียง อยู่ทางด้านประตูสวนดอกของเมืองเชียงใหม่ ต่อมาในรัชสมัยของพญากือนา พุทธศาสนามีความรุ่งเรืองเป็นอย่างมาก พระองค์ทรงมีความเลื่อมใสศรัทธาโปรดให้มีการสร้างวัดวาอาราม พระเจดีย์ กุฏิ วิหาร พระองค์ได้ทรงรับเอาพุทธศาสนานิกายลัทธิลังกาวงศ์จากสุโขทัย โดยทรงอาราธนาพระสุมนเถรมาจากสุโขทัย แต่เดิมพระสุมนเถรได้ศึกษาในสำนักท่านอุทุมพรแห่งรามัญ อยู่ด้านใต้ของพม่า ในปี พ.ศ. ๑๙๑๔ ทรงโปรดให้สร้างวัดบุปผาราม หรือวัดสวนดอก (เสร็จ พ.ศ. ๑๙๑๗) และพระธาตุดอยสุเทพ (เสร็จ พ.ศ. ๑๙๒๗) ไว้บรรจุพระบรมสารีริกธาตุในตำนานมูลศาสนาว่า พระองค์ทรงให้การบวชพระนิกายเดิมที่สืบเนื่องมาแต่พระนางจามเทวีแล้วให้บวชใหม่ ๘,๔๐๐ รูป ในสมัยนี้พระสงฆ์ล้านนานิยมเดินทางไปศึกษายังประเทศลังกา ในเวลาต่อมา คณะสงฆ์ล้านนาแตกออกเป็น ๓ นิกาย ในสมัยของพระเจ้าสามฝั่งแกน (พ.ศ. ๑๙๒๗-๑๙๔๔) อันได้แก่ คณะที่ ๑ คณะนิกายพื้นเมืองเดิม หรือ คณะภุชชยนิกาย คือ คณะเดิมที่พระนางจามเทวีนำมาสู่เมืองหริภุญไชย คณะที่ ๒ คณะนิกายรามัญวงศ์ หรือนิกายลัทธิลังกาวงศ์แห่งวัดสวนดอก (บุปผวาสี) และคณะที่ ๓ คณะนิกายสิงหลแห่งวัดป่าแดง ในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ มีเค้าว่าแยกออกเป็นสายคามวาสี และอรัญวาสี คือสายพระบ้าน และพระป่า ต่อมาจึงแบ่งออกเป็น คณะเหนือ คณะใต้ และคณะธรรมทูต หลังจากที่มีจัดหัวเมืองต่างๆเข้าเป็นมณฑลในรัชกาลที่ ๕ จึงได้มีพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองคณะสงฆ์ ร.ศ. ๑๒๑ (พ.ศ. ๒๔๕๔) ขึ้น นับว่าเป็นพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ฉบับแรกในประเทศไทย และมีการแก้ไขปรับปรุงเปลี่ยนแปลงพระราชบัญญัติการปกครองคณะสงฆ์มาโดยลำดับถึงปัจจุบัน^{๑๐๙}

^{๑๐๙} พระสรพงษ์ สอนทวี, “สภาพแวดล้อมทางบ้าน วัด โรงเรียน และลักษณะทางจิตที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของสามเณรในกลุ่มโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา, “วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๐-๑๑.

สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส^{๑๑๐} ได้ให้ความหมายไว้ว่า คือ บรรพชิตในพระพุทธศาสนาถือสิกขาบท ๑๐ และกัจจัตถบางประการ สามเณรในพระพุทธศาสนา จะต้องมิวัตรปฏิบัติที่สมควรแก่ความเป็นสมณะในพระพุทธศาสนาได้วางข้อวัตรปฏิบัติสามเณรไว้ เรียกว่า สามเณรสิกขา หมายถึง ข้อปฏิบัติที่สามเณรพึงตระหนักและปฏิบัติตามแบ่งออกเป็น ๔ หมวด เป็นหลักการที่ให้สามเณรต้องศึกษาและปฏิบัติตาม ดังต่อไปนี้

- ๑) สิกขาบท ๑๐ หรือศีล ๑๐
- ๒) องค์กร ๑๐ แห่งสามเณรผู้ที่สงฆ์พึงนาสนะ (การลงโทษสถานหนักคือการให้สึก)
- ๓) องค์กร ๕ แห่งสามเณรที่สงฆ์พึงลงทัณฑ์กรรม (โทษสถานเบา)
- ๔) เสขียวัตร ๗๕

ที่สามเณรพึงเอาใจใส่ศึกษาและปฏิบัติตาม แบ่งออกเป็น ๔ หมวด ได้แก่ สารูป มารยาทที่เกี่ยวกับอริยาบถ การเดิน การนั่งในที่สาธารณะ โภชนปฏิบัติสังยุตต์ มารยาทเกี่ยวฉันอาหาร ฉัมมเทศนาปฏิบัติสังยุตต์ มารยาทในการแสดงธรรมแก่ผู้อื่น และปกิณกะ มารยาทที่มีความเหมาะสมแก่สมณสารูปเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม

นอกจากสามเณรสิกขาแล้ว สามเณรยังจะต้องมีธรรมเนียมปฏิบัติในฐานะที่ตนเป็น อันตวาสสิก คิษย์จะพึงปฏิบัติต่อภิกษุที่เป็นอาจารย์หรือครูของตน คือ จะต้องถือนิสัยหรือถือปฏิบัติ อัจฉริยวัตร ๕ ประการ ได้แก่

- ๑) มีความรักยิ่งในอาจารย์
- ๒) มีความเลื่อมใสยิ่งในอาจารย์
- ๓) มีความละเอียดยิ่งในอาจารย์
- ๔) มีความเคารพยิ่งในอาจารย์ และ
- ๕) มีความหวังดียิ่งในอาจารย์

ส่วนอุปัชฌาย์อาจารย์ ได้แก่

- ๑) มีความรักยิ่งในอุปัชฌาย์
- ๒) มีความเลื่อมใสยิ่งในอุปัชฌาย์
- ๓) มีความละเอียดยิ่งในอุปัชฌาย์
- ๔) มีความเคารพยิ่งในอุปัชฌาย์ และ
- ๕) มีความหวังดียิ่งในอุปัชฌาย์

^{๑๑๐} กรมพระยาวชิรญาณวโรรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, วินัยมุข เล่ม ๑ (หลักสูตรนักธรรมตรี), พิมพ์ครั้งที่ ๓๙, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), บทคัดย่อ.

การถือปฏิบัติภิกษุที่เป็นครูบาอาจารย์นั้น ในเอกสารโบราณล้านนามีเนื้อหาที่เกี่ยวกับข้อที่สามเณรไม่พึงควรปฏิบัติต่อครูบาอาจารย์ ได้แก่ ตีเตียนครู ผิดเถียงครู โต้ตอบครู ลักขโมยของของครู นอนสูงกว่าครู ไม่เคารพยำเกรง ล้วงล้ำคำสอน เมื่อครูลุกขึ้นไม่ลุกตาม เบียดเบียนครู ไม่เลื่อมใสครูตน ไปเลื่อมใสผู้อื่น ไม่บูชาครูตนแต่ไปบูชาครูผู้อื่น ไม่สรรเสริญครูตน แต่กลับไปสรรเสริญครูอื่น ไม่นับถือคุณของครูตน มักทำให้ครูตนเป็นทุกข์ ทำให้ตระกูลตนและครูฉิบหาย เป็นลูกศิษย์ที่มีใจหยาบซ้า ทัศนกรรม คือ การลงโทษสถานเบา มืองค์ ๕ ได้แก่ การทำความเสื่อมลาภแก่ภิกษุทั้งหลาย กระทำเพื่อให้เสียประโยชน์ของพระภิกษุทั้งหลาย กระทำเพื่อไม่ให้ภิกษุทั้งหลายได้บริโภคค่าภิกษุทั้งหลาย และกระทำให้ภิกษุทั้งหลายแตกกัน อันนี้เป็นทัศนกรรม ควรลงโทษสถานเบา เป็นต้นว่า ให้อวดทราญ ดายหญ้า หาบทรายมาใส่ในวัด ล้างทำความสะอาดลานวิหาร เป็นต้น จึงจะพ้นโทษ และสามารถคนใดต้องการให้ตนพ้นจากโทษที่ได้ทำไปแล้วนั้น ก็ให้มาขอขมาลาโทษ บูชาครูด้วยเทียนตามโทษหนักเบาที่ได้ล่วงเกินครูบาอาจารย์ ส่วนสามเณรคนใดไม่เชื่อฟัง กล่าวคำหยาบ อาฆาตจองเวรขู่ว่าจะทำร้ายครูบาอาจารย์ตน เป็นผู้สอนยาก ไม่เชื่อฟังคำสั่งสอนพ่อแม่ครูบาอาจารย์ ทำตามอำเภอใจตน ก็ไม่ควรให้อยู่ในบ้านในวัด ควรถอดผ้าเหลืองสึกเสีย นาสนะ คือการลงโทษหนักของสามเณรที่พระพุทธเจ้าอนุญาตให้ลงโทษแก่สามเณรนั้นต้องสละเพศให้สึก คือ สามเณรผู้ประกอบด้วยองค์ ๑๐ ได้แก่ ข่าสัตว์ ลักทรัพย์ ประพฤติผิดในกาม พุดปด ดื่มสุราเมรัย ตีเตียนพระพุทธ ตีเตียนพระธรรม ตีเตียนพระสงฆ์ มีความเห็นผิด และประทุษร้าย (ข่มขืน)

หน้าที่ในชีวิตประจำวันของสามเณรเมื่อสามเณรได้บรรพชาเข้ามาใช้ชีวิตสมณเพศแล้วจะต้องศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรมและแผนกบาลี รวมทั้งการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษาในระดับมัธยมศึกษาและอุดมศึกษาควบคู่กันไป เท่าที่สามเณรจะสามารถศึกษาได้ ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้สามเณรได้ศึกษาหาความรู้ทั้งทางธรรมและทางโลก ซึ่งคณะสงฆ์พิจารณาเห็นความจำเป็นจึงอนุญาตให้ศึกษาวิชาการทางโลกควบคู่ไปด้วย แต่ในขณะเดียวกันสามเณรก็ต้องปฏิบัติกิจและข้อวัตรของสมณเพศอย่างครบถ้วนไปพร้อมกันกับการศึกษาเล่าเรียนด้วย การดำเนินชีวิตประจำวันของสามเณรจะเริ่มต้นตั้งแต่ ๔.๐๐ น. หรือ ๕.๐๐ น. ขึ้นอยู่กับกฎระเบียบของแต่ละวัด ซึ่งสามเณรจะได้รับมอบหมายหน้าที่ให้จัดสถานที่ฉันภัตตาหารเช้า-เพล และจัดสำรับอาหารจากที่พระภิกษุสามเณรบิณฑบาตมา โดยผลัดเวรหมุนเวียนกันภายหลังฉันภัตตาหารเช้าเสร็จแล้ว ภิกษุสามเณรต้องปฏิบัติกิจของสงฆ์ คือ ไหว้พระสวดมนต์ ต่อจากนั้นสามเณรต้องศึกษาพระธรรมวินัยทุกวัน ซึ่งหากตรงกับวันพระ จะงดการเรียนและจะมีการแสดงพระธรรมเทศนาโดยพระเถระผู้ใหญ่ ในภาคบ่าย ซึ่งฉันภัตตาหารเพลเสร็จแล้วต้องศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา ณ โรงเรียนพระปริยัติธรรม ซึ่งหากตรงกับวันพระขึ้น ๑๕ ค่ำ หรือแรม ๑๕ ค่ำ จะงดการเรียน และจะต้องรับศีลจากพระภิกษุผู้ปกครองเมื่อถึงเวลาย่ำถึงค่ำ ภิกษุสามเณรต้องปฏิบัติกิจของสงฆ์ คือ ไหว้พระสวดมนต์เช่นเดียวกับในเวลาเช้าของทุกวัน

นอกจากกิจหรือข้อวัตรดังกล่าวข้างต้นแล้ว สามเณรยังต้องทำหน้าที่อุปัฏฐากพระเถระหรือพระภิกษุอื่น ตามแต่ท่านจะเรียกใช้ เช่น คอยประเคนสิ่งของต่างๆ ทำความสะอาดกุฏิ ทำความสะอาดบริเวณวัดหรือทำในสิ่งที่พระภิกษุไม่สามารถทำได้ตามพระวินัย เช่นการตัดหญ้าหรือการตัดต้นไม้เป็นต้น และในแต่ละปีมีกิจกรรมที่วัดต้องจัดเตรียมสถานที่สำหรับวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาเป็นประจำ เช่น วันมาฆบูชา วันวิสาขบูชา วันอาสาฬหบูชา หรือวันเข้าพรรษาเป็นต้น พระภิกษุจะเป็นผู้จัดเตรียมสถานที่โดยอาศัยกำลังของสามเณรเข้ามาช่วย จึงเห็นได้ชัดเจนว่า ชีวิตของสามเณรมีภาระกิจมากและเป็นสิ่งที่ปฏิบัติได้ยากเนื่องจากต้องอยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยและยังต้องอยู่ในกรอบของการบังคับบัญชาอีกด้วย ซึ่งเป็นชีวิตที่แตกต่างจากเด็กวัยรุ่นโดยทั่วไปอย่างสิ้นเชิง^{๑๑๑}

สามเณรมีวัตรปฏิบัติมากมาย ดังนั้น เด็กวัยรุ่นที่บรรพชาเป็นสามเณร นอกจากจะต้องปรับตัวตามพัฒนาการของวัยรุ่นแล้ว ยังจะต้องปรับตัวให้มีร่างกายและจิตใจที่เข้มแข็งเพื่อให้สามารถอดทนต่อความยากลำบากในการปฏิบัติตนให้อยู่ในกรอบของพระธรรมวินัยได้ด้วย^{๑๑๒}

ดังจะเห็นว่า การบรรพชาเป็นสามเณรจัดเป็นสถานภาพที่ดีกว่าสถานภาพของภิกษุตั้งแต่พุทธกาลเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน แต่ถึงกระนั้นก็มีความสำคัญต่อภิกษุไม่น้อย เพราะผู้ที่จะอุปสมบทได้นั้น ต้องผ่านขั้นตอนการบรรพชาเป็นสามเณรก่อน ด้วยความสัมพันธ์ทางสถานภาพและการอยู่ร่วมกันของภิกษุและสามเณรเป็นเหตุให้ภิกษุและสามเณรต้องพึ่งพาอาศัยกันอย่างใกล้ชิดอีกทั้งยังได้ร่วมกันสร้างบทบาทที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งแก่พระศาสนาและสังคมส่วนรวมอย่างมากมาย ถือเป็นบทบาทอันสำคัญยิ่งของสามเณรในการที่จะรักษาสถานภาพของตนไว้ในพระศาสนา เพราะฉะนั้นเท่ากับเป็นการสืบต่ออายุพระศาสนาเลยทีเดียว

^{๑๑๑} พระสวัสดี เฉิดฉิม, “ปัจจัยที่มีต่ออิทธิพลต่อการปรับตัวของสามเณร ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๔-๒๕.

^{๑๑๒} พระสรพงษ์ สอนทวี, “สภาพแวดล้อมทางบ้าน วัด โรงเรียน และลักษณะทางจิตที่เกี่ยวข้องกับการปรับตัวของสามเณรในกลุ่มโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา”, *วิทยานิพนธ์วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓.

บทที่ ๓

แนวทางดำเนินชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปัทฏฐกถา

การดำเนินชีวิตของสามเณรในอดีตและปัจจุบันต้องอยู่ใกล้ชิดกับพระภิกษุ ต้องอาศัย ญาติโยมในความเป็นอยู่ ต้องศึกษาเล่าเรียนทั้งปริยัติธรรมและปฏิบัติทั้งทางธรรมและควบคู่กับทาง โลกในปัจจุบัน เป็นสิ่งที่เป็นภาระของสามเณรที่เรียกว่า “เหล่ากอสณะ” เป็นวิถีชีวิตที่หนักและด้อย โอกาสกว่าภิกษุทั้งทางกายภาพและสังคม จนสามารถถูกยกย่องเชิดชูเกียรติกับสามเณรที่บรรลุนิสรณ สูงสุด และแก่สามเณรที่จบการศึกษาชั้นสูงสุดทั้งทางโลกและทางธรรม บางรูปได้เป็นเปรียญธรรม ๙ ตั้งแต่เป็นสามเณรและได้โอกาสสอบขเป็นนาคหลวง เช่น สมเด็จพระพุทธโกษาจารย์ (ป.อ.ปยุตฺโต) เป็นต้น ซึ่งการดำเนินของสามเณรแบ่งได้เป็น ๒ สมัย คือ

๓.๑ ยุคการดำเนินชีวิตของสามเณรในอดีต

๓.๒ ยุคการดำเนินชีวิตของสามเณรในปัจจุบัน

๓.๓ บทสรุป

๓.๑ ยุคการดำเนินชีวิตของสามเณรในอดีต

๓.๑.๑ แนวคิดเกี่ยวกับการดำรงสมณเพศของสามเณรในพระพุทธศาสนา

ศาสนา หมายถึง คำสั่งสอน คำสั่งสอนที่จะนับได้ว่าเป็นศาสนานั้นจะต้องประกอบด้วย หลักสำคัญดังต่อไปนี้

๑. ศาสนา ต้องมีศาสดาเป็นผู้ก่อตั้งศาสนา และศาสดาต้องมีอยู่จริงในทาง ประวัติศาสตร์ เช่น ศาสนายิวมีโมเสสเป็นศาสดา พระพุทธศาสนามีพระพุทธเจ้าเป็นศาสดา ศาสนาคริสต์มีพระเยซูเป็นศาสดา และศาสนาอิสลามมีพระนบีมูหะหมัดเป็นศาสดา เป็นต้น

๒. ศาสนธรรม ต้องมีศาสนธรรมคำสอนทางธรรมจรรยา คำสอนเป็นหลักของศาสนา และกฎเกณฑ์เกี่ยวกับความประพฤติปฏิบัติ เพื่อบรรลุผลอันดีงาม เช่น ศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ คัมภีร์พระเวท พระพุทธศาสนา ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎก ศาสนายิว ได้แก่ คัมภีร์เก่า (Old Testament) ศาสนาคริสต์ ได้แก่ คัมภีร์ไบเบิล และศาสนาอิสลาม ได้แก่ คัมภีร์อันกุรอาน เป็นต้น

๓. ศาสนพิธี ต้องมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องมาจากคำสอนของศาสดา ซึ่งพิธีนี้ทำให้ศาสนา แยกออกจากลัทธิได้ พิธีกรรมของศาสนาต่าง ๆ เช่น พิธีสวสหายชัยโยปวีตหรือ (พิธีอุปนัย) และ

พิธีล้างบาปในแม่น้ำคงคาของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู พิธีอุปสมบทของศาสนาพุทธ พิธีสารภาพบาปของศาสนาคริสต์ และพิธีฮัจญ์ของศาสนาอิสลาม เป็นต้น

๔. ศาสนบุคคล ต้องมีคณะบุคคลทำหน้าที่โดยเฉพาะ สำหรับรักษาความศักดิ์สิทธิ์และคำสอนนั้นสืบต่อมา บุคคลคณะนี้เรียกว่า “พระ” ถือเป็นวาระและเป็นเพศพิเศษต่างกับสามัญชน เรียกว่า “สมณเพศ”

๕. ศาสนสถาน ต้องมีศาสนสถานเพื่อการประกอบศาสนกิจและศาสนพิธีต่าง ๆ ศาสนสถานของพราหมณ์-ฮินดู ได้แก่ เทวสถานหรือเทวาลัย ของพระพุทธศาสนา ได้แก่ วัด โบสถ์ ศาลาการเปรียญ วิหาร ศาสนาคริสต์ ได้แก่ โบสถ์ วิหาร ศาสนาอิสลาม ได้แก่ สุเหร่าหรือมัสยิด เป็นต้น

๖. ศาสนิกชน ต้องมีศาสนิกชนผู้นับถือ เลื่อมใสศรัทธาในศาสนานั้น ๆ ซึ่งศาสนิกชนดังกล่าวเหล่านี้ มักเรียกตามชื่อของศาสนาที่ตนนับถือ เช่น ฮินดูชน พุทธศาสนิกชน คริสต์ศาสนิกชน อิสลามิกชนหรือมุสลิม^๑

องค์ประกอบสำคัญของศาสนา คือ ศาสนบุคคลหรือศาสนทายาท สามเณรเป็นศาสนทายาทในทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า “เหล่ากอแห่งสมณะ” การบวชเรียนหรือการบรรพชาเป็นสามเณรในสังคม เป็นวัฒนธรรมที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องและยาวนาน แนวคิดเกี่ยวกับดำรงสมณเพศของสามเณรเป็นรูปแบบ และแนวคิดที่เกี่ยวกับการดำรงตนในทางสมณเพศในพระพุทธศาสนา เถรวาท

๓.๑.๒ ความหมายและลักษณะของการดำรงสมณเพศในพระพุทธศาสนา

เสถียร พันธรังสี ได้ให้ความหมายว่า “การดำรงสมณเพศ หมายถึง การที่พระพุทธสาวก ควรจะได้ดำเนินรอยตามพุทธกิจของพระพุทธเจ้า ซึ่งได้ทรงวางไว้เป็นเวลาและหน้าที่ประจำวัน นับตั้งแต่ประกาศหลักศาสนาจนกระทั่งเสด็จเข้าสู่นิพพาน”^๒

^๑ พระมหาประจักษ์ อากาศโร (โณมเรื่อง), “การประยุกต์ใช้หลักพุทธศาสนสุภาษิตในการดำเนินชีวิตของสามเณร”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๖๒.

^๒ สwana พรพัฒน์กุล, *การศึกษาการดำรงสมณเพศของสงฆ์ไทย*, (กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๒), หน้า ๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต) ได้ให้ความหมายว่า “การดำรงสมณเพศ หมายถึง การปฏิบัติตามไตรสิกขาซึ่งเป็นรูปแบบการปฏิบัติของผู้ที่ดำรงอยู่ในฐานะของพระภิกษุสงฆ์ อันเป็นหลักที่จะนำไปสู่จุดหมายชั้นต่างๆของการดำรงอยู่ในสมณเพศ”^๓

ดังนั้น การดำรงสมณเพศ คือ การดำรงตนอยู่ในแห่งกรอบพระธรรมวินัย และหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นการดำเนินชีวิตที่มีกรอบและระเบียบที่เป็นแบบอย่างและแบบแผนอย่างถูกต้องเหมาะสม เพื่อการสืบทอดศาสนาและการรักษากฎระเบียบของพระพุทธศาสนา เพื่อความเจริญมั่นคงของพระธรรมวินัยและพระพุทธศาสนาอย่างยั่งยืน

๓.๑.๓ การดำรงสมณเพศของสามเณรในพระพุทธศาสนา

การดำรงสมณเพศของสามเณรมีลักษณะเหมือนกันกับดำรงสมณเพศของพระภิกษุเกือบทุกประการ ต่างกันในช่วงวัตรปฏิบัติเท่านั้น โดยสามเณรจะมีจำนวนศีลที่จะต้องยึดถือปฏิบัติเพียง ๑๐ ข้อ และเสขียวัตตร ๗๕ ข้อ รวมทั้งอจารีวัตร และอุปัชฌายวัตร ด้วยการดำรงสมณเพศของสามเณร หมายถึง การดำเนินชีวิตของบรรพชิตรุ่นเยาว์ ที่จะต้องปฏิบัติตนให้เป็นไปแนวทางที่สืบทอดกันมา และใช้ชีวิตของตนตามข้อวัตรปฏิบัติต่าง ๆ กล่าวโดยทางพระพุทธศาสนาข้อวัตรต่าง ๆ ที่สามเณรพึงปฏิบัติก็คือ สิกขาบท ๑๐ ประการหรือศีล ๑๐ ข้อ อุปัชฌายวัตร อจารีวัตร ให้ความสำคัญกับการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย การช่วยเหลือกิจพระศาสนาต่าง ๆ ตามที่ได้มอบหมายจากพระสงฆ์หรือเจ้าอาวาสที่ตนจำพรรษาอยู่ อันเป็นการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับหลักธรรมคำสั่งสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า^๔

ดังนั้น การดำรงสมณเพศของสามเณร หมายถึง การดำเนินชีวิตและการปฏิบัติตนของสามเณรตามแนวทางแห่งศีลและข้อวัตรต่าง ๆ แบ่งออกเป็น ๒ นัย คือ การปฏิบัติตนตามศีลของสามเณรจำนวน ๑๐ ข้อ และการปฏิบัติตนตามวัตรของสามเณรที่พึงปฏิบัติได้แก่ เสขียวัตตร ๗๕ ข้อ อุปัชฌายวัตรหรืออจารีวัตร และการให้ความสำคัญกับการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ตลอดถึงการช่วยเหลือกิจพระศาสนาตามที่ได้รับมอบหมายจากพระภิกษุสงฆ์

^๓ พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), *การพัฒนาจริยธรรม*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๕๙๘.

^๔ นราธิป แก้วประสิทธิ์, “ปัจจัยทางจิตวิทยาและสังคมที่มีต่ออิทธิพลต่อความตั้งใจอุปสมบทเป็นภิกษุของสามเณรในเขตภาคกลาง”, *วิทยานิพนธ์ศึกษาศาตรมหาบัณฑิต*, (กรุงเทพมหานคร: บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔), หน้า ๖๓.

๑) การดำรงชีวิตของสังกัจจามณเฑาะ

สามเณรสังกัจจะจะเป็นบุตรธิดาเศรษฐีชาวเมืองสาวัตถีคนหนึ่ง ในขณะที่อยู่ในท้องมารดา นั้นเอง มารดาได้เสียชีวิตลง ญาติพี่น้องจึงนำนางไปเผา ในขณะที่ไฟกำลังไหม้ร่างกายของนางอยู่นั้น เป็นอัศจรรย์ที่ไฟไม่ไหม้ส่วนท้อง พวกสัปเหร่อได้ใช้หลาวเหล็กแทงส่วนท้องที่ไฟไม่ไหม้นั้น เสร็จแล้ว ก็กลบด้วยถ่านเพลิง ปลายหลาวเหล็กได้ไปกระทบที่หางตาของทารกนั้นพอดี พวกญาติจึงตั้งชื่อให้ว่า สังกัจจะ เพราะหางตาเป็นแผลเพราะถูกหลาวเหล็ก สังกัจจกุมาร มีอายุได้ ๗ ขวบ เมื่อทราบประวัติ ของตนเองจากปากของเด็กเพื่อนบ้าน ก็ปรารถนาจะบวช พวกญาติจึงพาไปขอบวชจากพระสารีบุตร ในวันบวชพระเถระให้ตั้งปัญจกัมมัฏฐานแล้วให้บวช สามเณรได้บรรลुพระอรหัตผล พร้อมด้วย ปฏิสัมภทาในขณะที่ปลงผมเสร็จนั่นเอง สมัยนั้นมีกุลบุตรชาวเมืองสาวัตถีประมาณ ๓๐ คน ได้ฟัง ธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วมีความเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาแล้วก็ขอบวช เมื่อบวชได้ ๕ พรรษา เรียนวิปัสสนากรรมฐานจากพระพุทธเจ้าแล้ว ก็มีความประสงค์จะพากันไปปฏิบัติธรรม ณ ป่า แห่งหนึ่ง จึงพากันมาทูลลาพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์เห็นภัยอย่างหนึ่งจักเกิดแก่ภิกษุเหล่านี้ เกรงว่า จะไม่บรรลุธรรม มีสามเณรสังกัจจะเท่านั้นที่จะช่วยเหลือพวกพระเหล่านี้ได้ พระองค์จึงรับสั่งให้ ภิกษุเหล่านั้นไปอำลาพระสารีบุตรก่อนแล้วค่อยไป พวกภิกษุได้ไปลาพระสารีบุตร พระเถระทราบ ความนัยจึงเอ่ยปากมอบสามเณรสังกัจจะให้ไปด้วย เมื่อเป็นเช่นนี้ พวกภิกษุจึงจำเป็นต้องพาสามเณร ไปด้วย รวมกันเป็น ๓๑ รูป อำลาพระเถระแล้วก็ออกเดินทางไปเดินทางไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง พวกชาวบ้านมีความเลื่อมใสศรัทธาจึงนิมนต์ให้อยู่จำพรรษา พร้อมรับปากจะพากันอุปถัมภ์บำรุง ตลอดพรรษา พวกภิกษุเหล่านั้นจึงรับนิมนต์ ในวันเข้าพรรษา พวกภิกษุได้ตั้งกติกากันว่า “ยกเว้น เวลาเข้าบิณฑบาต และเวลาเย็นบำรุงพระเถระเท่านั้น เวลาที่เหลือให้ปฏิบัติธรรมห้ามอยู่ด้วยกัน ๒ รูป ต้องบรรลุธรรมให้ได้ภายในพรรษานี้ ถ้ารูปใดไม่สบายพึงตีระฆังบอกพวกเราจะมาปรุงยา ถวาย” เมื่อทำกติกาดังกล่าวเรียบร้อยแล้ว ก็แยกย้ายกันไปปฏิบัติธรรม

ต่อมาวันหนึ่ง มีชายยากไร้คนหนึ่ง หนีภัยแล้งมาจากต่างเมืองหวังจะไปขอพึ่งพาลูกสาว อีกเมืองหนึ่ง เดินผ่านมาถึงหมู่บ้านนั้นด้วยอาการอดโรย ขณะนั้น พวกพระภิกษุได้กลับมาจาก บิณฑบาตกำลังจะฉันเช้าพอดี พบเขาจึงสอบถาม เมื่อทราบเรื่องแล้วเกิดความสงสารโยมที่ไม่ได้ กินข้าวมาหลายวันแล้ว จึงบอกให้ไปหาใบไม้มาจะแบ่งอาหารให้ ธรรมเนียมของพระสงฆ์อย่างหนึ่ง ก็คือ “ภิกษุเมื่อจะให้อาหารแก่ผู้มาในเวลาฉัน ไม่ให้อาหารที่เป็นยอด พึงให้มากบ้างน้อยบ้าง เท่ากับ ส่วนที่จะฉันเอง” ชายยากไร้หลังกินข้าวอิ่มแล้วก็สอบถามพวกท่านว่า “มีกนิมนต์หรือไร พระคุณเจ้า จึงได้อาหารมากมายขนาดนี้” “ไม่มีหรอกโยม เป็นเรื่องปกติของที่นี่” พวกภิกษุตอบ เขาคิดว่า “เราทำงานแทบตายก็ไม่ได้กินอาหารดีเช่นนี้ จะไปอยู่ทำไมที่อื่น อยู่อาศัยกับพระพวกนี้ สบายดีกว่า” จึงขออาศัยอยู่ทำวัตรปฏิบัติอุปัฏฐากพระสงฆ์ด้วย พวกพระภิกษุก็อนุญาติ เขาขยัน ทำงานช่วยเหลือพระภิกษุเหล่านั้นเป็นอย่างดี เวลาผ่านไป ๒ เดือน ชายยากไร้ผู้นั้นอยู่สุขสบายดี

ตลอดมา คิดถึงลูกสาวจึงแอบหนีออกจากที่พักสงฆ์ไปโดยไม่บอกกล่าวอำลาแก่ผู้ใด เพราะเกรงว่า พระสงฆ์จะไม่อนุญาต หนทางที่ชายยากไร้นั้นไปจะต้องผ่านดงใหญ่แห่งหนึ่ง ในดงนั้นมีโจร ๕๐๐ คน ได้บนบานเทวดาว่าจะถวายพลีกรรมในวันที่ ๗ วันนั้นเป็นวันที่ ๗ พอดี เมื่อชายยากไร้นั้นเดินผ่านเข้าไปกลางดงก็ถูกพวกโจรจับตัวมัดไว้ เตรียมที่จะทำพิธีพลีกรรมแก่เทวดา เขาตกใจกลัวตาย ได้ร้องขอชีวิตไว้และเสนอว่า เขาเป็นคนยากไร้ เทวดาอาจจะไม่ชอบใจ พวกภิกษุเป็นผู้มีศีลสูง เทวดาท่านจึงจะชอบใจ ไปจับพวกภิกษุมาทำพลีกรรมจะดีกว่า พวกโจรเห็นดีด้วยจึงให้เขาไปที่พักสงฆ์ เขาได้พาพวกโจรไปที่สำนักสงฆ์แล้วตีระฆัง พวกภิกษุเมื่อได้ยินเสียงระฆังเข้าใจว่า มีภิกษุไม่สบายก็มารวมกันที่ศาลา หัวหน้าโจรจึงประกาศให้ทราบทั่วว่า ต้องการภิกษุ ๑ รูป เพื่อไปทำพลีกรรม พระทั้ง ๓๐ รูป ต่างอาสาไปตายทั้งสิ้น ตกกลางคืนไม่ได้ สามเณรสังกัจจายจึงขออาสาไปเอง พวกภิกษุไม่ยอมเพราะสามเณรเป็นลูกศิษย์ของพระสารีบุตรฝากมา เกรงว่าพระเถระจักติเตียนได้ สามเณรจึงบอกให้ทราบว่า พระพุทธเจ้าและพระอุปัชฌาย์ให้ตนมาก็เพื่อมาแก้ปัญหานี้เอง จึงยกมือไหว้พวกภิกษุเดินตามพวกโจรไป พวกภิกษุซึ่งยังเป็นปุถุชนต่างก็ร้องให้สงสารสามเณรพร้อมกับกำชับหัวหน้าโจรว่า “ในช่วงที่พวกท่านเตรียมสิ่งของ ขอให้นำสามเณรไปไว้ที่อื่นก่อนนะ สามเณรจะกลัว” หัวหน้าโจรได้นำสามเณรไปที่ดงนั้นแล้วทำตามพวกภิกษุสั่งไว้ เมื่อตระเตรียมทุกอย่างเสร็จแล้ว หัวหน้าโจรได้ถือดาบเดินเข้าไปหาสามเณรหวังจะตัดคอ สามเณรได้นั่งเข้าฌานนิ่งอยู่ พอไปถึงหัวหน้าโจรก็ฟันลงเต็มแรงปรากฏว่าดาบงอ เขาเข้าใจว่าฟันไม่ตี จึงยกดาบขึ้นฟันใหม่ ปรากฏว่า ดาบพับม้วนจนถึงด้าม หัวหน้าโจรเห็นปาฏิหาริย์เช่นนี้เกิดอศรรยใจยิ่งนักคิดว่า “ดาบเราฟันหินยังขาด แต่บัดนี้ไดงอพับดั่งใบตาล ดาบนี้ไม่มีจิตใจยังรู้คุณของสามเณร เรามีจิตใจยังไม่สำนึกเสียอีก” ได้ทิ้งดาบลงดินแล้วคุกเข่าลงกราบสามเณร พร้อมถามว่า “เณรน้อย คนเป็นพินเห็นพวกผมแล้วต้องตัวสั่นวิ่งหนีไป แต่สำหรับท่านแล้วแม้เพียงความสะดุ้งแห่งจิตก็ได้มีเลย หน้าตาก็ผุดผ่องแจ่มใส ทำไมท่านจึงไม่ร้องขอชีวิตเล่า” สามเณรออกจากฌานแล้วแสดงธรรมแก่หัวหน้าโจรว่า “โยม ธรรมตาอรรถภาพของพระอรหันต์เป็นเหมือนของหนักวางอยู่บนศิระชะ พระอรหันต์เมื่ออรรถภาพนี้แตกไปย่อมยินดี พระอรหันต์จึงไม่กลัวตาย ทุกข์ทางใจย่อมไม่มีแก่พระอรหันต์ผู้ไม่มีความห่วงใย ผู้ก้าวล่วงภัยทุกอย่างได้แล้ว” หัวหน้าโจรพอได้ฟังคำสามเณรแล้ว พร้อมลูกน้องทั้งหมดได้ไหว้สามเณรแล้วขอบวช สามเณรได้ตัดผมและชายผ้าด้วยดาบของโจรเหล่านั้นแล้วให้บวชเป็นสามเณรถือศีล ๑๐ เสร็จแล้วได้พาสามเณรเหล่านั้นกลับไปยังที่พักสงฆ์ให้พวกภิกษุทราบความปลอดภัยของตนแล้ว ได้อำลาพวกภิกษุพาสามเณรเหล่านั้นไปเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมเทศนาว่า “ผู้มีศีลเพ่งพินิจแม้มีชีวิตอยู่เพียงวันเดียว ประเสริฐกว่าคนทุศีลไม่มีจิตตั้งมั่นที่มีชีวิตเป็นอยู่ตั้ง ๑๐๐ ปี” ในเวลาจบพระธรรมเทศนา สามเณรเหล่านั้นได้บรรลุพระอรหันต์ทั้งหมด^๔

^๔ ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๑๐/๖๔.

๒) การดำรงชีวิตของบัณฑิตสามเณร

สามเณรบัณฑิตเกิดในตระกูลอุปัฏฐากของพระสารีบุตร มารดาของท่านแพ้ออกอยากจะถวายอาหารแด่พระสารีบุตร พร้อมทั้งพระภิกษุประมาณ ๕๐๐ รูป เมื่อได้กระทำตามนั้นแล้วอาการแพ้ออกก็หายไป เมื่ออายุ ๗ ขวบ ท่านบรรพชาเป็นสามเณรโดยมีพระสารีบุตรเป็นอุปัชฌาย์ หลังจากบรรพชาแล้วได้ไปบิณฑบาตกับพระสารีบุตร ระหว่างทางเห็นคนชกน้ำจากเหมือง เกิดสงสัยจึงถามว่า “น้ำมีจิตใจหรือไม่” พระเถระตอบว่า “น้ำไม่มีจิตใจ” สามเณรจึงคิดว่า เมื่อคนสามารถชกน้ำซึ่งไม่มีจิตใจไปสู่ที่ที่ตนเองต้องการได้ แต่เหตุใดจึงไม่สามารถบังคับจิตใจให้อยู่ในอำนาจได้ เดินต่อไปได้เห็นคนกำลังถากไม้ทำเกวียนอยู่ จึงถามว่า “ไม้นั้นมีจิตใจหรือไม่” เมื่อพระเถระตอบว่า “ไม้ไม่มีจิตใจ” สามเณรจึงคิดว่า คนสามารถนำเอาท่อนไม้ที่ไม่มีจิตใจมาทำเป็นล้อได้ แต่ทำไมไม่สามารถบังคับจิตใจได้ เดินต่อไป ได้เห็นคนกำลังใช้ฟลนลูกศรเพื่อจะตัดให้ตรง จึงถามว่า “ลูกศรนั้นมีจิตใจหรือไม่” เมื่อพระเถระตอบว่า “ลูกศรไม่มีจิตใจ” สามเณรจึงคิดว่า คนสามารถตัดลูกศรให้ตรงได้ แต่ไม่สามารถบังคับจิตใจให้อยู่ในอำนาจได้ ทันใดนั้น สามเณรได้เกิดความคิดที่จะปฏิบัติธรรมขึ้น จึงได้ขอให้พระเถระนำอาหารมาฝากตนด้วย พระเถระได้รับปากและมอบลูกดาลให้ พร้อมกับสั่งให้ไปปฏิบัติธรรมในห้องของท่าน สามเณรก็ได้ทำตามทุกอย่างและก็เริ่มบำเพ็ญสมณธรรม เมื่อสามเณรบัณฑิตเริ่มบำเพ็ญสมณธรรม ท้าวสักกะตรัสเรียกท้าวมหาราชทั้ง ๔ ให้ห้ามพระอาทิตย์ไม่ให้หมุน ส่วนพระองค์ได้อารักขาที่สายยูเพื่อไม่ให้เกิดเสียงดัง ระหว่างที่สามเณรนั่งบำเพ็ญเพียรอยู่นั้น ภายในวัดจึงมีแต่ความสงบ จิตของท่านจึงมีอารมณ์แน่วแน่และได้บรรลุอนาคามีผล ฝ่ายพระสารีบุตรเมื่อบิณฑบาตได้อาหารแล้ว ก็หวังจะนำอาหารไปให้สามเณร พระพุทธเจ้าทรงทราบเหตุการณ์ทุกอย่างด้วยพระญาณ จึงดำริว่า หากพระองค์ไม่เสด็จไปอารักขา สามเณรบัณฑิตจะไม่สามารถบรรลุพระอรหันต์ได้จึงเสด็จไปอารักขาที่ซุ้มประตูวัด เมื่อพระสารีบุตรมา จึงตรัสถามปัญหา ๔ ข้อ กะพระเถระผู้มาแล้วว่า “สารีบุตร เธอได้อะไรมา” พระเถระตอบว่า “อาหาร พระเจ้าข้า” พระศาสดา “ชื่อว่าอาหาร ย่อมนำอะไรมา สารีบุตร” พระเถระ “เวทนา พระเจ้าข้า” “เวทนา ย่อมนำอะไรมา สารีบุตร” “รูป พระเจ้าข้า” “ก็รูป ย่อมนำอะไรมา สารีบุตร” “ผัสสะ พระเจ้าข้า” ในปัญหานั้น มีอธิบายดังนี้ จริงอยู่ อาหารอันคนบริโภคแล้ว กำจัดความหิวของเขาแล้ว นำสุขเวทนามาให้ เมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้นแก่ผู้มีความสุข เพราะการบริโภคอาหาร วรรณสมบัติย่อมมีในสรีระ เวทนาชื่อว่า ย่อมนำรูปมาด้วยอาการอย่างนี้ ก็ผู้มีความสุขโสมนัส ด้วยอำนาจรูปที่เกิดจากอาหาร นอนอยู่ก็ตาม นั่งอยู่ก็ตาม ด้วยคิดว่า “บัดนี้ อัสสาทะเกิดแก่เราแล้ว” ย่อมได้สุขสัมผัส ระหว่างที่พระพุทธเจ้าตรัสถามปัญหากับพระสารีบุตรนั้น สามเณรได้บำเพ็ญเพียรสมณธรรมและได้บรรลุพระอรหันต์ผลแล้ว จึงตรัสสั่งให้พระสารีบุตรนำอาหารไปให้สามเณร เมื่อสามเณรฉันภัตตาหารเข้าเสร็จ และนำบาตรไปล้าง บรรดาเทพยดาทั้งหลาย จึงหยุดการอารักขา พระอาทิตย์ได้เคลื่อนไปเป็นเวลาบ่าย พวกพระภิกษุเห็นเหตุการณ์จึงพูดคุยกัน พระพุทธเจ้าจึงบอกว่า เวลาที่ผู้มีบุญบำเพ็ญสมณธรรมจะมี

เทพยดาคุ้มครองป้องกัน แม้แต่พระองค์เองก็ยังเสด็จไปช่วยอารักขาและตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า คน
ไข่น้ำ ย่อมไข่น้ำ ช่างศร ย่อมตัดลูกศร ช่างไม้ ย่อมถากไม้ บัณฑิต ย่อมฝึกตน^๖

๓) การดำรงชีวิตของมหาปณิกสามเณร

มหาปณิกสามเณรเป็นบุตรของธิดาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์กับทาสของนาง เป็นพี่ชาย
ของสามเณรจุฬปณิก ตอนที่ท่านยังไม่เกิด มารดาของท่านได้หนีตามไปกับบุรุษรับใช้ในบ้าน
ภายหลัง มารดากับบิดาของท่านได้ส่งท่านกับน้องชายไปให้ตาเลี้ยงดู โดยรับทรัพย์เป็นสิ่งแลกเปลี่ยน
มหาปณิกไปฟังธรรมของพระพุทธองค์พร้อมกับตาเสมอ เมื่อเขาฟังธรรมเป็นประจำ ก็อยากบวช จึง
ขออนุญาตตา ตาก็อนุญาตให้บวชแล้วไปยังสำนักพระพุทธองค์กราบทูลให้ทรงทราบ พระพุทธองค์
ทรงมอบให้ภิกษุผู้ถือบิณฑบาตเป็นวัตรรูปหนึ่ง เป็นผู้บวชให้ มหาปณิกบวชแล้วเรียนพระพุทธรวจนะ
ได้มาก พออายุครบ ๒๐ ปี ก็อุปสมบทเป็นภิกษุ อุปสมบทแล้วปฏิบัติจนบรรลุรูปาวจรธรรม ๔ ออก
จากองค์ฌานแล้วได้บรรลุพระอรหัตตผล หลังจากท่านได้บรรลุพระอรหัตตผลแล้ว ได้ช่วยกิจการ
พระศาสนาเป็นกำลังช่วยงานพระบรมศาสดา ตามกำลังความสามารถ พระบรมศาสดาได้ทรง
มอบหมายให้ท่านรับหน้าที่ “ภัตตพเทศก์” ผู้แจกจ่ายภัตตาหารและกิจนิมนต์ตามบ้านทายกทายิกา
และอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย เพื่อให้ภิกษุสงฆ์ได้รับลาภสักการะโดยทั่วถึงกัน ท่านได้ปฏิบัติหน้าที่
ด้วยความเรียบร้อยยุติธรรม จนเป็นที่พอใจของบรรดาเพื่อนสหธรรมิก และทายกทายิกาอุบาสก
อุบาสิกาทั้งหลาย ท่านได้รับความสุขจากการหลุดพ้นสันนิเสสภาวะทั้งปวงแล้ว ท่านได้ระลึกถึงน้องชาย
ของท่าน ต้องการที่จะให้น้องชายได้รับความสุขเช่นเดียวกับตนบ้าง จึงไปขออนุญาตจากคุณตาแล้ว
พาจุฬปณิกผู้เป็นน้องชายมาบวชเป็นศาสนทายาทอีกคนหนึ่ง พระมหาปณิกเป็นผู้มีความชำนาญ
ในการเจริญวิปัสสนา จึงได้รับยกย่องจากพระบรมศาสดาในตำแหน่งเอตทัคคะ เป็นผู้เลิศกว่า
ภิกษุทั้งหลายในทางผู้เจริญวิปัสสนา ท่านดำรงอายุสังขารสมควรแก่กาลเวลาที่ดับขันธปรินิพพาน^๗

๔) การดำรงชีวิตของเรวตสามเณร

ท่านเรวตเถระเป็นบุตรของวังคันทพราหมณ์และนางสารีพราหมณ์ในตำบลบ้านชื่อนา
ลันทะ เป็นบุตรคนสุดท้องน้องชายของพระสารีบุตร เดิมชื่อว่าเรวตมาณพ เมื่อบวชแล้วท่านได้
พำนักอาศัยอยู่ในป่าไม้ตะเคียน ด้วยเหตุนี้ ท่านจึงยึดเอาชื่อของป่านั้นนำหน้าชื่อตนว่า
ชทริวนิยเรวตะ (ใช้ตามหลังชื่อก็มี เช่น เรวตชทริวนิยเถระ) เมื่อเรวตมาณพเติบโตแล้วมีอายุ ๘ ขวบ
มารดาของท่านคิดว่า บุตรของเราบวชหมดแล้วเหลือแต่เรวตคนเดียว ถ้าเขาจะบวชเสียก็ไม่มีใคร
สืบวงศ์ตระกูล เราควรผูกพันเรวตบุตรเราไว้ด้วยการให้มีเหย้าเรือนแต่ยังเด็กยังหนุ่มอยู่ อย่าให้
สมณศากยบุตรมาพาไปบวชอีกครั้นคิดอย่างนั้นแล้ว จึงไปขอหมั้นนางกุมาริกาผู้มีชาติตระกูลเสมอกัน

^๖ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑๔/๓๑-๓๘, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๓๑-๓๘.

^๗ อัง เอกก. (บาลี) ๑/๒๐๐.

และได้กำหนดวันอาวาทมงคลด้วย ครั้นถึงวันกำหนด จึงประดับประดาเรวตมาณพพาไปเรือนของ กุมาริกาพร้อมบริวารเป็นอันมาก ในขณะที่ทำการมงคลเรวตเกิดเปื้อนหนายในการอยู่ครองเรือน เมื่อ เสร็จการมงคลแล้วก็จัดแจงกลับบ้าน เรวตกับนางกุมาริกานั่งมาในรถคันเดียวกัน ในระหว่างทาง เรวตมาณพหาอุบายหลีกหนีไปเสีย เข้าไปหาภิกษุผู้อยู่ในป่าประมาณ ๓๐ รูป ณ ประเทศนั้นแล้ว ขอบรรพชา ภิกษุเหล่านั้นทราบว่าเป็นน้องชายของพระสารีบุตร จึงให้บรรพชาโดยไม่ต้องได้รับ อนุญาตจากบิดามารดา เพราะท่านพระสารีบุตรได้สั่งแถมบังคับภิกษุทั้งหลายไว้ว่า ถ้าเรวตน้องชาย ของผมเข้ามาขอบวชในสำนักของพวกท่านทั้งหลายจงบวชให้เธอด้วย โดยไม่ต้องได้รับอนุญาตจาก บิดามารดา เพราะมารดาของผมเป็นมิถิลาภิกษุ ครั้นภิกษุเหล่านั้นให้เรวตบวชเป็นสามเณรแล้ว ก็ส่ง ชาวไปให้พระสารีบุตรทราบพระเถระมีความประสงค์จะมาเยี่ยมเยียน จึงได้ทูลลาพระบรมศาสดาถึง สองครั้ง พระองค์ตรัสห้ามถึงสองครั้งจึงได้ยบยั้งอยู่ (เรวตสามเณรเมื่ออายุครบบวช ๒๐ ปีบริบูรณ์ ก็ ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา) พระเรวตนั้น เมื่อบวชแล้วคิดว่า ถ้าเราจักอยู่ที่นี้ พวกญาติก็จะติดตามมาพบ จึงเรียนกัมมัญฐานในสำนักของภิกษุเหล่านั้น และถือเอาบาตรและจีวร เที่ยวจาริกไปยังป่าไม้ตะเคียนประมาณ ๓๐ โยชน์ ได้พักอาศัยอยู่ ณ ที่นั้น ทำความเพียรเจริญ วิปัสสนากรรมฐาน ต่อไม่นานนัก ก็ได้สำเร็จจอร์หัตตผลภายในพรชานัน เมื่อออกพรรษาปวารณาแล้ว ท่านพระสารีบุตรได้กราบทูลลาพระบรมศาสดาเพื่อจะไปเยี่ยมพระเรวต พระศาสดารับสั่งให้รอก่อน เพราะพระองค์จะเสด็จไปด้วย และรับสั่งให้บอกภิกษุผู้จะตามเสด็จตระเตรียมตัว ได้เสด็จไปพร้อม ด้วยภิกษุ ๕๐๐ เป็นบริวาร ท่านพระเรวตทำการต้อนรับอย่างดี ได้เนรมิตพระคันธกุฎีเพื่อเป็นที่ ประทับของพระบรมศาสดาเนรมิตเรือนยอด ๕๐๐ เป็นที่พักของภิกษุบริวาร เนรมิตที่จงกรม ๕๐๐ และที่พักกลางคืนและกลางวันอย่างละ ๕๐๐ พระบรมศาสดาเสด็จประทับค้างแรมอยู่ ณ ที่นั้นถึง หนึ่งเดือน แล้วจึงเสด็จกลับ

ต่อกาลเพียงครู่เดียวแต่กาลนั้น พระศาสดาอันมีภิกษุสงฆ์แวดล้อม ได้เสด็จไปสู่เรือน ของนางวิสาขา เมื่อประทับบนพุทธอาสน์แล้ว นางวิสาขาได้ทูลถามถึงเรื่องที่ภิกษุไปที่อยู่ของ พระเรวตเถระแล้วเห็นป่ารกด้วยไม้สะแก บางพวกว่า เป็นสถานรื่นรมย์ นั้นเป็นเรื่องอย่างไรหนอ พระศาสดาทรงสดับคำแล้วตรัสว่า “อุบาสิกา จะเป็นบ้านหรือเป็นป่าก็ตาม พระอรหันต์ทั้งหลายย่อม อยู่ในที่ใด ที่นั้นน่ารื่นรมณ์แท้”^๘ ดังนี้

ส่วนท่านเรวต ขอบพำนักอาศัยอยู่ในป่าไม้ตะเคียน เพราะเหตุนี้ พระบรมศาสดาจึง ทรงยกย่องท่านว่า เป็นผู้เลิศกว่าภิกษุทั้งหลายผู้อยู่ป่า ท่านพระเรวตนั้นดำรงชีพอยู่โดยสมควรแก่ กาลสมัย แล้วจึงได้ดับขันธปรินิพพาน

^๘ ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ.อ. (บาลี) ๒๕/๘๘/๖๐, ขุ.ธ.อ.๔/๘๐, ขุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๘๐.

๕) การดำรงชีวิตของสามเณร

สามเณรแม้จะยังเยาว์ ก็สามารถแสดงธรรมเทศนาได้แก่ล้าและไพเราะเกินตัว เทศนาตั้งแต่กาลที่บรรพชาแล้ว เธอได้เป็นผู้มีศีลสมบูรณ์ด้วยวัตร เธอได้กระทำวัตรแก่อาจารย์ อุปัชฌายะ และพระอาคันตุกะทั้งหลายที่เดียวตลอด ๘ วันของเดือน เธอลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ เข้าไปตักน้ำ ในโรงน้ำ ปัดกวาดโรงธัมมัสสวนะ ตามประทีป ประภาศธัมมัสสวนะด้วยน้ำเสียงอันไพเราะ ภิกษุทั้งหลายทราบเรี่ยวแรงของเธอแล้ว ย่อมเชื่อเชียวว่า “จงกล่าวบทภาวะเกิดสามเณร” เธอไม่กระทำอิดเอื้อนไร ๆ ว่า “ลมเสียดแทงหทัยของผม หรือโรคไอบีียดเบียนผม” ขึ้นสู่ธรรมมาสน์ กล่าวบทภาวะเหมือนจะให้น้ำในอากาศตกลง เมื่อจะลงย่อมกล่าวว่า “ข้าพเจ้าให้ส่วนบุญในเพราะ การกล่าวนี้แก่มารดาและบิดาของข้าพเจ้า” ทุกครั้งจะมีเทวดายักษ์และอมนุษย์มาฟังด้วยเสมอ ท่าน จึงเป็นที่เคารพของอมนุษย์และเทวดาจำนวนมาก ได้มียักษิณี (คือ ยักษ์ผู้หญิง) ตนหนึ่ง ซึ่งเคยเป็น มารดาในอดีตชาติของสามเณรมาฟังธรรมเทศนาของสามเณรอยู่เป็นประจำ

ต่อมาวันหนึ่ง สามเณรสาธุเติบโตใหญ่ คิดจะลาสิกขา (สึก) ออกไปใช้ชีวิตฆราวาส ทำให้นางยักษิณีตนนั้นขัดขวางไม่ให้สึก เข้าสิงร่างสามเณรสาธุ ทำให้สามเณรล้มทั้งยืนตาเหลือน้ำลาย พึมพำ ดิ้นไปดิ้นมา แล้วกล่าวว่า “ยักษ์จะไม่มารังแกผู้รักษาศีลประพฤติพรหมจรรย์ หากสามเณร รู้สึกตัวเมื่อไร ขอสามเณรอย่าได้ทำบาปในที่ลับหรือที่แจ้งและอย่าคิดสึกเด็ดขาด หากคิดจะทำหรือ กำลังทำก็ตาม แม้นเหาะได้ตั้งนก ก็มีอางหนีพ้นจากทุกซัดได้เลย” เมื่อกล่าวจบก็ออกจากร่างสามเณร ไป ส่วนโยมมารดาของสามเณรสาธุผู้เป็นมนุษย์ก็พูดให้สติว่า ลูกเอ๋ย ญาติและมิตรทั้งหลาย ย่อม ร้องไห้ถึงคนที่ตายแล้ว หรือยังมีชีวิตอยู่แต่ไม่ปรากฏ แต่คนใดละกามแล้วยังคิดจะกลับมาในกามนี้อีก ลูกเอ๋ย ญาติและมิตรทั้งหลายย่อมร้องไห้ถึงคนนั้น เพราะเขาเป็นอยู่เหมือนตายแล้ว พ่อ เราผู้ยกท่าน ขึ้นจากครองเรือนที่รุ่มร้อน แล้วท่านยังปรารถนาจะตกลงไปสู่การครองเรือนอีก พ่อ เรายกท่านขึ้น จากเหวแล้ว ท่านยังปรารถนาจะตกลงไปสู่เหวอีก หรือเธอจะโพทะนาแก่ใครเล่าว่า ขอท่านจงช่วยกัน ขอความเจริญจงมีแก่ท่าน ดุจสิ่งของที่ชนออกแล้วจากเรือนที่ไฟไหม้ แต่ท่านปรารถนาจะเผาไหม้อีก สามเณรสาธุคิดได้และรู้สึกสลดสังเวชใจ จึงขอบวชตลอดชีวิต ต่อมาสามเณรสาธุได้บวชเป็นภิกษุและ ได้ฟังธรรมจากพระบรมศาสดาทำให้ได้บรรลุเป็นพระอรหันต์ พระธรรมที่พระพุทธองค์ตรัสมีว่า “ธรรมตาว่า จิตนี้เที่ยวจาริกไปในอารมณ์ต่าง ๆ ตลอดกาลนาน ชื่อว่าความสวัสดี ย่อมไม่มีแก่บุคคลผู้ ไม่ข่มจิตนั้นลงไปได้ เพราะฉะนั้น บุคคลจึงควรทำความเพียรในการข่มจิต เหมือนนายหัตถาจารย์ทำ ความพยายามในการข่มช้างซบมันด้วยขอ ฉะนั้น” ในการจบเทศนา ธรรมาภิสมัยได้มีแก่เทวดาเป็น อันมาก ผู้เข้าไปเพื่อสดับธรรมพร้อมกับพระสาธุ ท่านได้เรียนพุทธวจนะ คือ พระไตรปิฎกแล้วเป็น

กำลังสำคัญยิ่งของกองทัพธรรม เป็นพระธรรมกถึกผู้เชี่ยวชาญเทศนาธรรม มีชื่อเสียงเลื่องลือกระฉ่อน
ตราบจนกระทั่งปรินิพพานเมื่ออายุได้ ๑๒๐ ปี^๙

๖) การดำรงชีวิตของสีวลีสามเณร

สีวลีสามเณรเป็นโอรสของพระนางสุปวาสาเจ้าหญิงฝ่ายโกถิยะ มเหสีของพระเจ้า
มหาลิจฉวี ที่มาเกิดในตระกูลกษัตริย์ ก็เพราะสร้างบุญมาในอดีตชาติ แต่เพราะกรรมที่ให้ปิดประตู
เมือง จึงอยู่ในพระครรภ์ของพระมารดาเป็นเวลา ๗ ปี และเมื่อครรภ์แก่รอบ มารดาเสวยทุกข์หนักจึง
เรียกสามีให้ทูลเชิญพระศาสดา ถ้าพระศาสดาตรัสคำใด จงกำหนดคำนั้นให้ดี แล้วรีบมาบอกแก่ดิฉัน
สามีไปกลับทูลข่าวของนาง พระศาสดาตรัสว่า นางสุปวาสาธิดาของเจ้าโกถิยะ จงมีความสุข
หาโรคมิได้ จงประสูติโอรสผู้ไม่มีโรค พระราชาสดับดังนั้นแล้ว ถวายอภิวาทพระพุทธเจ้าเสด็จมุ่งหน้า
ไปพระราชวังของพระองค์ เด็กคลอดจากของนางสุปวาสา ง่ายเหมือนเทน้ำออกจากธรรมากร
(ที่กรองน้ำ) ก่อนหน้าพระราชาเสด็จมาถึงหน้อยเดียวเท่านั้น ผู้คนที่นั่งแวดล้อมกำลังมีน้ำตานองหน้า
ก็เริ่มหัวเราะได้ มหาชนพากันยินดีร่าเริง ได้พากันไปส่งข่าวพระราชา พระราชาทอดพระเนตรเห็นการ
มาของคนเหล่านั้น ทรงดำริว่า ชะรอยถ้อยคำที่พระทศพลตรัสไว้จักเป็นผลสำเร็จ พระองค์รีบมาแจ้ง
ข่าวของพระศาสดาต่อราชธิดา ราชธิดากราบทูลว่า ชีวิตภักดิ์ที่พระองค์จัดนิมนต์ไว้นั้นแหละจักเป็น
มงคลภักดิ์ ขอพระองค์จงไปนิมนต์พระทศพล (ให้เสวย) ตลอด ๗ วัน พระราชาทรงกระทำอย่างนั้น
คนทั้งหลายพากันบำเพ็ญมหาทานแก่พระสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุขตลอด ๗ วัน ทารกผู้ยังจิต
ที่เราร้อนของหมู่ญาติทั้งปวงให้ดับลงได้ ประสูติแล้ว เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายจึงขนานนทาว่า
สีวลีทารก ท่านได้ออกบวชเป็นสามเณร พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหาโมคคัลลานะปลงผม
ให้ และได้สอนธรรมด้วย ท่านบรรลุนิพพานในขณะปลงผมเสร็จ^{๑๐} จำเดิมแต่วันที่สีวลีสามเณร
บรรลุนิพพาน ปัจฉัย ๔ ย่อมเกิดแก่ภิกษุสงฆ์เพียงพอแก่ความต้องการ ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะ
เป็นผู้เลิศทางเป็นผู้มีลาภ^{๑๑}

๗) การดำรงชีวิตของสุมนสามเณร

สุมนสามเณรเป็นบุตรของมหาภุมมทอฐาสกในมุนฑนนิคม เมื่ออายุ ๗ ปี ออกบวช
เป็นสามเณรในสำนักพระอนรุทธเถระ บรรลุนิพพานในเวลาปลงผมเสร็จ ในกาลต่อมา
พระอนรุทธเถระเกิดโรคลมในท้องขึ้นมา สามเณรเห็นพระเถระลำบากจึงอาสาไปเอาน้ำดื่มจาก
สระอนดาตที่นคราชนกซึ่งมีฤทธิ์มากดูแลรักษาอยู่ สุมนสามเณรสามารถเอาชณะนคราชนกได้
โดยไม่ยาก และนำน้ำจากสระอนดาตมาถวายพระเถระจนหายจากโรค ต่อมาภิกษุบางพวกจับ

^๙ ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๕๓, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๕๓.

^{๑๐} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๕๔-๘๖/๒๓๐-๒๓๓, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๕๔-๘๖/๒๓๖-๓๐๑.

^{๑๑} อง.เอกก. (บาลี) ๒๐/๒๐๗/๒๔, อง.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๐๗/๒๗.

สามเณรที่ศีรษะบ้าง ที่หูทั้งสองบ้าง ที่แขนบ้างพลางเขย่า พระศาสดาทอดพระเนตรเห็นแล้ว จึงทรงดำริว่า ภิกษุเหล่านี้หยาบจริง ไม่รู้อำนาจของสามเณร จึงทรงกระทำคุณของสามเณรให้ปรากฏ แล้วตรัสถามสามเณรว่า สุมณ เธอมีอายุเท่าไร สามเณรกราบทูลว่า มีอายุ ๗ ขวบ พระองค์ตรัสว่า สุมณ ถ้ากระนั้น เธอจงเป็นภิกษุเถิด สุมณสามเณรได้รับการประทานทนายชอุบสมบตจากพระพุทธเจ้า^{๑๒}

๘) การดำรงชีวิตของราหุลสามเณร

สามเณรราหุลท่านเกิดในวรรณะกษัตริย์ ตระกูลศากยะ เป็นพระโอรสของเจ้าชายสิทธัตถะกับพระนางยโสธรา เป็นหลานของพระเจ้าสุทโธทนะ เมื่อมีอายุได้ประมาณ ๗ ขวบ ได้ออกบวชเป็นสามเณรรูปแรกในพระพุทธศาสนา โดยออกบวชหลังจากพระพุทธเจ้าเสด็จไปถึงเมืองกบิลพัสดุ์ได้ ๗ วัน วันนั้นท่านเข้าไปขอราชสมบัติจากพระพุทธเจ้าตามคำชี้แนะของพระมารดา ขณะที่พระพุทธองค์พร้อมทั้งภิกษุสงฆ์จำนวนมากเสด็จออกบิณฑบาตอยู่ในเมืองราหุลกุมารติดตามไปจนถึงนิโครธาราม สถานที่ประทับชั่วคราวอยู่นอกเมือง พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่าท่านขอทรัพย์สมบัติที่เป็นโลกียะจะต้องประสบกับความคับแค้นไม่มีสิ้นสุด จึงจะให้ท่านได้ทรัพย์สมบัติที่เป็นโลกุตระที่เที่ยงแท้ยั่งยืนทำให้ประสบกับความสุข จึงมอบให้พระสารีบุตรเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้ท่านด้วยวิธีแบบติสรณคมนุปสัมปทา

นับตั้งแต่วันที่บวช สามเณรราหุลเป็นผู้ใคร่ต่อการศึกษามาก จะลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ลงมากำกองทรายเต็มกำมือ แล้วตั้งจิตอธิษฐานว่า วันนี้ขอให้เราได้ฟังคำแนะนำสั่งสอนจากพระพุทธเจ้า และพระอุปัชฌาย์มากเท่าเมล็ดทรายในกำมือของเรา

เมื่อท่านมีอายุได้ ๒๐ ปี ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าพลางพิจารณาตามพลาง เมื่อจบพระธรรมเทศนาท่านก็ได้บรรลุพระอรหัตผล

ท่านเป็นผู้ว่าง่ายอยู่ง่าย ไม่ถือตนเองเป็นโอรสของพระพุทธเจ้ามีความเคารพในพระสงฆ์ ครั้งหนึ่งพระจากชนบทจำนวนหนึ่งมาพักที่วัดเชตวัน เนื่องจากพระวินัยห้ามภิกษุนอนในที่เดียวกันกับอนุสัมบัน ท่านไม่มีที่นอนถึงกับไปหลบนอนในเวจกุฎี (ส้วม) ของพระพุทธเจ้า พระพุทธองค์ไปพบเข้ากลางดึก จึงนำท่านกลับมาพักที่พระคันธกุฎีของพระองค์ และทรงลดหย่อนผ่อนปรนสิกขาบทข้อที่ว่า ห้ามภิกษุอยู่ในที่มุงบังเดียวกันกับอนุสัมบันเกินหนึ่งคืน ขยายเวลาออกไปเป็นสามคืน

สามเณรราหุลได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอประทานพระวโรกาส ขอพระผู้มีพระภาคโปรดแสดงธรรมแก่ข้าพระองค์โดยย่อ ซึ่งข้าพระองค์ได้ฟังแล้ว จะพึงหลีกเลี่ยงไปอยู่คนเดียวไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่เถิด” “ราหุล เธอจะเข้าใจความ

^{๑๒} ชุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๒/๘๓, ชุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๒/๑๕๒, ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๘๕-๑๐๐, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๗-๑๔๘.

ข้อนั้นว่าอย่างไร จักขุ (ตา) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เทียงสิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เทียงเป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั้นของเรา เราเป็นนั้น นั้นเป็นอัตตาของเรา” “ข้อนั้นไม่ควรเลยพระพุทธเจ้าข้า” “โสตะ (หู) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “ฆานะ (จมูก) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “ชีวหา (ลิ้น) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “กายเทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “มโน (ใจ) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เทียง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เทียง เป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า ‘นั้นของเรา เราเป็นนั้น นั้นเป็นอัตตาของเรา’” “ข้อนั้นไม่ควรเลยพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโน เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนดเพราะคลายกำหนด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า “หลุดพ้นแล้ว” รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป” เป็นจักขุสูตรข้อแรก (พึงย่อพระสูตรทั้ง ๑๐ เช่นนี้)

๒. รูปสูตรว่าด้วยรูปสูตร พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณฺ์ เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเสียง ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกลิ่น ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพะ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธรรมารมณฺ์ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด ฯลฯ รู้ชัดว่า...รูปสูตรที่ ๒ จบ

๓. วิญญาณสูตรว่าด้วยวิญญาณ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร จักขุวิญญาณ (ความรู้อารมณ์ทางตา) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “โสตวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางหู) ฆานวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางจมูก) ชิวหาวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางลิ้น) กายวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางกาย) มโนวิญาณ (ความรู้อารมณ์ทางใจ) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุวิญญาณ ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตวิญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานวิญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหาวิญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกายวิญาณ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมโนวิญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนด ฯลฯ รู้ชัดว่า...วิญญาณสูตรที่ ๓ จบ

๔. สัมผัสสูตรว่าด้วยสัมผัส พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร จักขุสัมผัสเทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัส ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหาสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกายสัมผัส ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมนโสัมผัส เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด ฯลฯ รู้ชัดว่า...สัมผัสสูตรที่ ๔ จบ

๕. เวทนาสูตรว่าด้วยเวทนา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความซอมนั้นว่าอย่างไร จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดแต่จักขุสัมผัส) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดแต่โสตสัมผัส) ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดแต่ฆานสัมผัส) ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดแต่ชีวหาสัมผัส) กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดแต่กายสัมผัส) มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาที่เกิดแต่มนโสัมผัส) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียง พระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโสตสัมผัสสชาเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในฆานสัมผัสสชาเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในชีวหาสัมผัสสชาเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในกายสัมผัสสชาเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในมนโสัมผัสสชาเวทนา ฯลฯ รู้ชัดว่า...เวทนาสูตรที่ ๕ จบ

๖. สัตถุยาสูตรว่าด้วยสัตถุยา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความซอมนั้นว่าอย่างไร รูปสัตถุยา (ความหมายรูปร่าง) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “สีททสัตถุยา (ความหมายรู้เสียง) คันธสัตถุยา (ความหมายรู้กลิ่น) รสสัตถุยา (ความหมายรู้รส) โผฏฐัพพสัตถุยา (ความหมายรู้โผฏฐัพพะ) อัมมสัตถุยา (ความหมายรู้อารมณ์ทางใจ) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปสัตถุยา ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสีททสัตถุยา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในคันธสัตถุยา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรสสัตถุยา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพสัตถุยา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอัมมสัตถุยา ฯลฯ รู้ชัดว่า...สัตถุยาสูตรที่ ๖ จบ

๗. สัตถุเจตนาสูตรว่าด้วยสัตถุเจตนา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความซอมนั้นว่าอย่างไร รูปสัตถุเจตนา (ความจำนงรูป) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “สีททสัตถุเจตนา (ความจำนงเสียง) คันธสัตถุเจตนา (ความจำนงกลิ่น) รสสัตถุเจตนา (ความจำนงรส) โผฏฐัพพสัตถุเจตนา (ความจำนงโผฏฐัพพะ) อัมมสัตถุเจตนา (ความจำนงธรรมารมณ์) เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปสัตถุเจตนา ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสีททสัตถุเจตนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในคันธสัตถุเจตนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรสสัตถุเจตนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโผฏฐัพพสัตถุเจตนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอัมมสัตถุเจตนา ฯลฯ รู้ชัดว่า”...สัตถุเจตนาสูตรที่ ๗ จบ

๘. ตัณหาสูตรว่าด้วยตัณหา พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความซอมนั้นว่าอย่างไร รูปตัณหาเทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “สีททตัณหา คันธตัณหา รสตัณหา โผฏฐัพพตัณหา อัมมตัณหา เทียงหรือไม่เทียง” “ไม่เทียง

พระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูปตัณหา ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัททตัณหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในคันธตัณหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรสตัณหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในโณภูมิจักขณตัณหา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในธัมมตัณหา ฯลฯ รู้ชัดว่า”... ตัณหาสูตรที่ ๘ จบ

๙. ธาตุสูตรว่าด้วยธาตุ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร ปฐวีธาตุเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “อาโปธาตุ เตโชธาตุ วาโยธาตุ อากาสธาตุ วิญญาณธาตุ เที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในปฐวีธาตุ ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอาโปธาตุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเตโชธาตุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวาโยธาตุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในอากาสธาตุ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณธาตุ ฯลฯ รู้ชัดว่า...ธาตุสูตรที่ ๙ จบ

๑๐. ชันธสูตรว่าด้วยขันธ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่เขตกรุงสาวัตถี “ราหุล เธอจะเข้าใจความข้อนั้นว่าอย่างไร รูปเที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า” ฯลฯ “เวทนาสัญญาสังขารทั้งหลาย วิญญาณ เที่ยงหรือไม่เที่ยง” “ไม่เที่ยงพระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข” “เป็นทุกข์พระพุทธเจ้าข้า” “สิ่งใดไม่เที่ยงเป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอิตตาของเรา” “ข้อนั้นไม่ควรเลยพระพุทธเจ้าข้า” “ราหุล อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ฯลฯ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขารทั้งหลาย ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่าหลุดพ้นแล้ว” รู้ชัดว่า “ชาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป”

ขันธสูตรที่ ๑๐ จบ รวมพระสูตรที่มีในวรรคนี้ คือ ๑. จักขุสูตร ๒. รูปสูตร ๓. วิญญาณสูตร ๔. สัมผัสสูตร ๕. เวทนาสูตร ๖. สัญญาสูตร ๗. สัญเจตนาสูตร ๘. ตัณหาสูตร ๙. ธาตุสูตร ๑๐. ชันธสูตร พระพุทธองค์ทรงยกย่องท่านว่า เป็นเอตทัคคะในทางด้านผู้คงแก่เรียนใฝ่ศึกษา^{๑๓}

ชนทั้งหลายรู้จักเราว่า พระราหุลผู้เจริญเพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติ ๒ ประการนั่นเอง คือ เพราะเหตุที่เราเป็นโอรสของพระพุทธเจ้าและได้ดวงตาเห็นธรรม อนึ่ง เพราะอาสวะของเราหมดสิ้นแล้ว และเพราะไม่มีการเกิดอีก เราจึงเป็นพระอรหันต์ผู้ควรแก่ทักษิณา บรรลุวิชชา ๓ เห็นอมตธรรม สัตว์ทั้งหลายมีคมนเพราะกามถูกข่ายรัดตรึงไว้แน่น ถูกเครื่องมุงบัง คือ ตัณหาปกคลุมไว้ ถูกเครื่องผูก คือ ความประมาทผูกพันไว้ เหมือนปลาในข้อง เราสลัดกามนั้นได้ ตัดบ่วงมารได้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากเหง้าจึงเป็นผู้เย้นดับสนิท^{๑๔}

^{๑๓} ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๘-๑๘๙/๒๘๙-๒๙๓.

^{๑๔} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๙๕-๒๙๘/๓๘๗-๓๘๘.

๙) การดำรงชีวิตของจันทะสามเณร

ท่านจันทะเป็นบุตรของวังคันตพราหมณ์กับนางสารีพราหมณ์ เป็นน้องชายของอุปติสสะมาณพ (ซึ่งภายหลัง คือ พระสารีบุตรอัครสาวก) เมื่ออุปติสสะพี่ชายออกบวช และได้เป็นพระอัครสาวก จันทะได้บวชตามพี่ชายด้วย และได้บรรลุธรรมขั้นสูงสุดแต่อายุยังน้อย

ครั้งหนึ่ง ท่านจันทะได้ทราบข่าวความแตกแยกกันในหมู่สาวกของศาสดามหาวิระ (นิครนถ์นาฏบุตร) โดยบังเอิญ คือ พอศาสดามหาวิระสิ้นชีวิต เหล่าสานุศิษย์ก็ถกเถียงกัน ต่างก็อ้างว่าตนได้รับคำสอนมาโดยตรงและถูกต้องที่สุดจากพระศาสดา ถียงกันไม่ยอมลดราวาศอก จนแตกเป็นก๊กเป็นเหล่า ท่านจันทะจึงนำความไปเล่าให้พระอานนท์ฟัง ทั้งสองท่านจึงจูงมือกันไปเฝ้าพระพุทธองค์กราบทูลให้ทรงทราบพระพุทธองค์ตรัสสอนว่า ศาสดามีหลายประเภท ประเภทไหนดีไม่ดี ตรัสถึงวิธีสอบสวนพระธรรมวินัย และตรัสทำนองแนะนำให้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยด้วย “ธรรมที่เราแสดงแล้วด้วยปัญญาอันยิ่ง ฟังสังคายนา ฟังวิจารณ์ อรรถะกับอรรถะ พญฺญชนะกับพญฺญชนะ เพื่อให้พรหมจรรย์ดำรงอยู่ได้นาน เพื่อประโยชน์ เพื่อความสุขแก่คนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย” เท่ากับบอกใ้ว่า ให้สังคายนาพระธรรมวินัยเสีย ถ้าอยากให้พระศาสนาดำรงอยู่ยาวนาน ศาสดาล่วงลับไปแล้ว สาวกจะได้ไม่แตกแยกกันดุจดั่งสาวกของศาสดามหาวิระ ตามประวัติไม่ปรากฏว่า พระจันทะได้ทำพระพุทธดำรัสให้เป็นรูปธรรม คือ ไม่ได้ดำเนินการ “สังคายนา” (ร้อยกรอง) พระธรรมวินัย ตามที่ตรัสแนะ เพราะท่านไม่มีความสามารถเพียงพอ ท่านคงจะได้เล่าเรื่องนี้แก่พระสารีบุตรอัครสาวก พี่ชายท่าน (ถ้าหากพระสารีบุตรไม่ทราบจากกระแสนั้น) เพราะหลังจากนั้น พระสารีบุตรได้รวบรวมพุทธวจนะ จัดเป็นหมวดหมู่ ตั้งแต่หมวดหนึ่ง หมวดสอง จนกระทั่งถึงหมวดสิบ และหมวดเกินสิบ ตั้งชื่อว่า “สังคิตฺตสูตร”^{๑๕} และ “ทสฺตตรสูตร”^{๑๖}

ครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงเห็นว่า สาวกทั้งหลายยังไม่สงบ ยังมิฉันะในการฟังธรรมอยู่ จึงรับสั่งให้พระสารีบุตรแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลาย พระสารีบุตรได้แสดงสังคิตฺตสูตรและทสฺตตรสูตรแก่ภิกษุทั้งหลาย ทำนอง “เสนอบทความทางวิชาการ” ขอคำรับรองจากคณะสงฆ์ในที่สุดแห่งการนำเสนอของพระสารีบุตร พระพุทธองค์ประทับอยู่ไม่ไกล ประทานสาธุการว่า ท่านพระสารีบุตรนั้นแสดงได้ถูกต้องแล้ว นี่คือที่มาของการทำสังคายนาพระธรรมวินัยในเวลาต่อมา พระสารีบุตรเป็นผู้ริเริ่ม แต่เนื่องจากท่านนิพพานไปก่อนพุทธองค์ งานยังไม่สมบูรณ์ดี มาได้พระมหากัสสปะสานต่อ การทำสังคายนาพระธรรมวินัยจึงสำเร็จสมบูรณ์ ทั้งหมดนี้คงต้องพูดว่า พระจันทะมีส่วนอยู่ด้วย เพราะเป็นผู้นำเรื่องราวไปกราบทูล จนเกิดมีกระแสพุทธดำรัสแนะให้

^{๑๕} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๓-๓๔๙/๒๕๐-๓๖๖.

^{๑๖} ดูรายละเอียดใน ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๐-๓๕๘/๓๖๗-๔๓๘.

สังคายนาพระธรรมวินัยในเวลาต่อมา พระจุนทะเคารพพระพี่ชายมาก มักติดตามท่านไปไหนต่อไหนเสมอ ในบั้นปลายชีวิตของพระพี่ชาย ก็ติดตามท่านไปเทศน์โปรดโยมมารดาที่บ้านเกิด เมื่อพระสารีบุตรนิพพานแล้ว ก็ได้นำอัฐิพร้อมบริวารของท่านเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้า

สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี สมัยนั้น ท่านพระสารีบุตรอยู่ ณ บ้านนาฬกคาม แคว้นมคธ อาพาธได้รับทุกข์เป็นไข้หนัก อนึ่ง จุนทะสมณทูตเป็นผู้ปรนนิบัติท่าน ครั้งนั้น ท่านพระสารีบุตรปรินิพพานด้วยอาพาธนั้นแล ที่นั่น จุนทะสมณทูตเสด็จถือบาตรและจีวรของท่านพระสารีบุตรเข้าไปหาท่านพระอานนท์ถึงพระเชตวัน ใหัวแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ได้กล่าวกับท่านพระอานนท์ดังนี้ว่า “ท่านสารีบุตรปรินิพพานแล้วขอรับ นี้บาตรและจีวรของท่าน” ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “จุนทะ มูลเรื่องนี้ให้เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ มาเถิดจุนทะ พวกเราจักเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ แล้วกราบทูลเรื่องนี้” จุนทะสมณทูตสรับคำของท่านพระอานนท์แล้ว ต่อมา ท่านพระอานนท์และจุนทะสมณทูตเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวัตแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ จุนทะสมณทูตนี้ได้กล่าวอย่างนี้ว่า ท่านสารีบุตรปรินิพพานแล้ว นี้บาตรและจีวรของท่าน ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ร่างกายของข้าพระองค์อ่อนเปลี้ย ประดุจคนเมา ข้าพระองค์รู้สึกมีดทุกด้าน แม้ธรรมก็ไม่ปรากฏแก่ข้าพระองค์เพราะได้ฟังว่าท่านสารีบุตรปรินิพพานแล้ว” พระผู้มีพระภาคได้ตรัสถามว่า “อานนท์ สารีบุตรพาเอาสี่ลขันธสมาธิขันธ ปัญญาขันธ วิมุตติขันธ หรือวิมุตติญาณทัสสนขันธ ๑ ประนิพพานไปด้วยหรือ” ท่านพระอานนท์ทูลตอบว่า “มิใช่ออย่างนั้นพระพุทธเจ้าข้า ท่านสารีบุตรไม่ได้พาเอาสี่ลขันธ ฯลฯ วิมุตติญาณทัสสนขันธปรินิพพานไปด้วย แต่ท่านสารีบุตรได้เป็นผู้ให้อิวาท ชักนำให้รู้ ชี้แจงให้เห็นชัดเจนใจให้อยากรับเอาไปปฏิบัติ เราใจให้อาจหาญแก่ล้ากล้า ปลอดภัยโลมใจให้สดชื่น ร่าเริง เอาใจใส่ในการแสดงธรรมอนุเคราะห์เพื่อนพรหมจารีย์ ข้าพระองค์ทั้งหลายระลึกถึงโอชะแห่งธรรมโมกธรรมและการอนุเคราะห์ด้วยธรรมนั้นของท่าน” พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “อานนท์ เราได้บอกเรื่องนั้นไว้ก่อนแล้วมิใช่หรือว่า ความพลัดพราก ความทอดทิ้ง ความแปรเปลี่ยนเป็นอย่างอื่นจากของรักของชอบใจทุกอย่างจะต้องมี ฉะนั้น จะไปหวังอะไรในสิ่งเหล่านั้นเล่า สิ่งที่เกิดขึ้นมีขึ้นถูกปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนแตกสลายเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้เลยที่จะปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าเสื่อมสลายไป เมื่อต้นไม้ใหญ่ มีแก่น ยืนต้นอยู่ ต้นที่ใหญ่กว่าฟังโคนลง แม้นั้นใด เมื่อภิกษุสงฆ์หมู่ใหญ่ผู้เป็นหลักยังดำรงอยู่ สารีบุตรปรินิพพานแล้ว ก็ฉนั้น ฉะนั้น จะไปหวังอะไรในสิ่งเหล่านั้นเล่า สิ่งที่เกิดขึ้นมีขึ้นถูกปัจจัยปรุงแต่ง ล้วนแตกสลายเป็นธรรมดา เป็นไปไม่ได้เลยที่จะปรารถนาว่า ขอสิ่งนั้นอย่าเสื่อมสลายไป เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายจงมีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่เถิด ภิกษุจะชื่อว่ามีตนเป็นเกาะ มีตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่อย่างไร คือ ภิกษุในธรรมวินัยนี้

๑. พิจารณาเห็นกายในกายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัดอภิชฌาและ โทมนัสในโลกได้

๒. พิจารณาเห็นเวทนาในเวทนาทั้งหลาย ฯลฯ

๓. พิจารณาเห็นจิตในจิต ฯลฯ

๔. พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลายอยู่ มีความเพียร มีสัมปชัญญะ มีสติ กำจัด อภิชฌาและโทมนัสในโลกได้ ภิกษุจะชื่อว่ามิตนเป็นเกาะ มิตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรม เป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ อย่างนี้แล อานนท ภิกษุเหล่าใดเหล่าหนึ่งในบัดนี้ก็ดี ในเวลาที่เราล่วงไปก็ดี จักมิตนเป็นเกาะ มิตนเป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่ง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรม เป็นที่พึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเป็นที่พึ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นจักเป็นผู้เลิศกว่าภิกษุผู้ใคร่ต่อการศึกษา”^{๑๗}

สมัยที่พระพุทธองค์ยังไม่มีผู้อุปฐากถาวร ท่านจุนทะก็เป็นผู้หนึ่งที่ถวายการบำรุง พระพุทธองค์เป็นครั้งคราว แม้หลังจากพระอานนท์มารับหน้าที่ประจำแล้ว ท่านจุนทะก็มีโอกาสถวาย การดูแลพระพุทธองค์ตามโอกาส ในคราวเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระจุนทะก็เฝ้าอยู่อย่างใกล้ชิด รูปหนึ่ง ท่านมีชีวิตยืนยาว ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา ต่อมาหลังพุทธปรินิพพาน ดำรงอยู่ พอสมควรแก่เวลาแล้วก็ “ดับสนิท” ไปตามอายุขัย

ดังจะเห็นว่า ในสมัยพุทธกาล สามเณรได้รับการยกย่องและหวังใยจากพระพุทธเจ้าเป็น อย่างมากถึงการดำรงชีวิตและปฏิบัติธรรม เห็นได้จากพุทธบัญญัติต่าง ๆ ก็ทรงบัญญัติแก่สามเณร ล้วนแต่มีความเหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะของสามเณร เมื่อถูกข่มเหงหรือถูกรังแกจากภิกษุที่ขาด ศีลาจารวัตร ก็ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันสามเณร พร้อมกับทรงยกย่องเชิดชูเกียรติสามเณรที่ บรรลุคุณธรรมสูงสุด ให้ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุตั้งแต่วัยน้อยอีกด้วย

๓.๒ ยุคการดำเนินชีวิตของสามเณรในปัจจุบัน

๓.๒.๑ การดำรงสมณเพศของสามเณรในปัจจุบัน

พระพุทธศาสนาได้แพร่เข้ามามีส่วนในการยกย่องสถานภาพและบทบาทของสามเณร เพิ่มมากขึ้น ตัวอย่างเช่น ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสผนวชเป็นสามเณร ทรงถวายการ อุปถัมภ์แก่สามเณรที่มีความรู้ในปริยัติธรรมเป็นพิเศษ ประชาชนชาวไทยนิยมให้บุตรหลานบวชเรียน เป็นสามเณรในวัด จนกลายเป็นประเพณีการบวชเรียนในที่สุด ผลของการบวชเรียนตั้งแต่เป็น สามเณรนี้เอง ทำให้พระพุทธศาสนาเจริญรุ่งเรืองคู่กับสังคมไทยมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

จากการวิจัย สามเณรส่วนใหญ่มีทัศนคติที่ดีต่อการบวชเรียน ปัญหาการลดจำนวนลง ของสามเณรไทยในปัจจุบัน มีสาเหตุจากการไม่นิยมส่งเสริมให้บุตรหลานบวชเรียนเป็นสามเณรของ

^{๑๗} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๙/๒๓๒-๒๓๔.

กลุ่มชาวพุทธ ที่มีความพร้อมด้านฐานะทางเศรษฐกิจและสังคม ส่วนชาวพุทธที่มีส่วนแนวโน้มส่งเสริมให้บุตรหลานบวชเรียนเป็นสามเณรได้แก่ ชาวพุทธที่มีประสบปัญหาทางด้านเศรษฐกิจและปัญหาทางสังคม ในครอบครัวที่มีหัวหน้าครอบครัวมีสถานภาพเป็นหม้าย หย่าร้าง หรือเป็นผู้ปกครองของเด็กชายที่บิดามารดาเสียชีวิตหรือหย่าร้าง ทำให้รู้และมองเห็นสามเณรที่ได้เข้ามาบรรพชาในพระพุทธศาสนาของสังคมไทย ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า

๑. สามเณรส่วนใหญ่มาจากฐานะครอบครัวยากจน ผู้มีฐานะดีไม่ค่อยมาบวชเป็นด้วยค่านิยมทางสังคม^{๑๘}

๒. ผู้มีฐานะปานกลางเข้ามาบวชด้วยเหตุที่ว่ามีทางเลือก มีโอกาสมากกว่าเดิม ทั้งการศึกษาและความก้าวหน้าในชีวิต^{๑๙}

๓. ส่วนใหญ่มาจากครอบครัวชนบท ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ทำไร่ ทำนาเป็นหลัก บวชเพื่อเลื่อนฐานะทางสังคม^{๒๐}

๔. ปัญหาครอบครัว เช่น พ่อแม่หย่าร้าง ติดยาเสพติด ซึ่งต้องการขัดเกลาและการอบรมให้เป็นคนดีมีศีลธรรม ผู้ปกครองเลยส่งให้มาบวชเป็นสามเณร^{๒๑}

ดังจะเห็นว่า สภาพปัจจุบันด้านครอบครัวของสามเณร มีส่วนในการบรรพชาอยู่มากพอสมควร ฐานะความเป็นอยู่ อาชีพของครอบครัว ปัญหาครอบครัว เป็นสาเหตุหลัก ๆ เช่นกัน รวมทั้งการขาดโอกาสการศึกษา แม้ปัจจุบันการจัดการศึกษาของรัฐจะเปิดกว้างขึ้นแล้วก็ตาม ปัญหาเด็กออกกลางคันที่ตามมาส่วนหนึ่งก็ได้มาบวชเป็นสามเณร เพื่อศึกษาเล่าเรียนภายใต้ร่มเงาพระศาสนา

๓.๒.๒ สภาพปัจจุบันของเศรษฐกิจในสังคมไทย

พระเทพสารมณี กล่าวไว้ในหนังสือพิมพ์ข่าวสด ฉบับที่ ๖๗๔๔ ว่า ในสภาพเศรษฐกิจที่ตกต่ำขณะนี้ ทำให้จำนวนพระสงฆ์ที่เข้ามาศึกษาพระธรรมลดน้อยลงจำนวนมาก ทั้งนี้สาเหตุมาจากผู้ปกครองส่วนใหญ่จะส่งลูกหลานไปทำงานมากกว่าจะสนับสนุนให้เข้ามาศึกษาพระธรรมในการอุปสมบท จากการสำรวจยังพบว่า วัดหลายแห่งในจังหวัดกาฬสินธุ์ ไม่มีพระสงฆ์จำพรรษาอยู่ จังหวัด

^{๑๘} สัมภาษณ์ พ.อ.สำราญ, ๒๐ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหาแสนยากร สิริภุทโ (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล้ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๕๔.

^{๑๙} สัมภาษณ์ นายเสถียร ทั้งทองมะดัน, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๒๐} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์คำภีร์ ภูริสีโล, ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

^{๒๑} สัมภาษณ์ พระครูสุตกิตติสุนทร (ทองหล่อ จานิสโร), ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๕๔.

จึงต้องนิมนต์พระสงฆ์ที่อยู่ในตัวเมืองไปอยู่ประจำแทน ซึ่งจุดนี้นับว่าเป็นวิกฤตจากสภาพสังคมที่กำลังจะย่ำแย่ ในการแก้ปัญหาจะต้องเริ่มปลูกฝังกันที่เยาวชนและถ่ายทอดไปยังผู้ปกครอง เบื้องต้นทางคณะสงฆ์จังหวัดกาฬสินธุ์กำลังดำเนินการแก้ไขปัญหาย่างเร่งด่วน เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๕๑ จ.กาฬสินธุ์มีพระภิกษุทั้งฝ่ายธรรมยุติกและฝ่ายมหานิกายจำนวนทั้งสิ้น ๕,๒๔๐ รูป ส่วนในปัจจุบันนี้มีพระภิกษุแค่ ๓,๖๐๗ รูปเท่านั้น ลดลงมากถึง ๑,๖๓๓ รูป เป็นการลดลงจำนวนมาก ส่วนสามเณรพบว่าลดลงเช่นกัน โดยในปีที่แล้วมีจำนวน ๑,๕๘๑ รูป ปัจจุบันมีแค่ ๘๔๒ รูป ลดลงมากถึง ๗๓๙ รูป จึงเห็นได้ว่า ความนิยมในการบวชเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนาลดลงตามลำดับ ซึ่งจากการวิเคราะห์ถึงสาเหตุของการลดจำนวนของพระภิกษุสามเณร พบว่ามีสาเหตุมาจากภาวะเศรษฐกิจ ทำให้ประชาชนเห็นความสำคัญของพระพุทธรูปน้อยลง โดยเฉพาะตามวัดต่างๆ ในขณะนี้จะไม่สามเณรมีแต่พระสูงวัย เนื่องจากเด็กและเยาวชนซึ่งเป็นวัยที่บวชเป็นสามเณร มีความจำเป็นต้องหางานทำเพื่อหารายได้มาจุนเจือครอบครัวช่วยผู้ปกครอง จึงขอความร่วมมือพระสงฆ์ช่วยกันสร้างศาสนทายาทสืบทอดพระพุทธศาสนา ให้คงอยู่คู่กับสังคมไทยต่อไป^{๒๒}

๓.๒.๓ สภาพปัจจุบันของสังคมที่เกี่ยวข้องกับสามเณร

ถึงแม้สังคมไทยจะยังคงให้ความสำคัญกับพระพุทธศาสนา ตามวิถีชีวิตที่เป็นมาแต่ดั้งเดิม แต่สังคมไทยบางกลุ่มไม่เข้าใจบทบาทและสถานภาพของสามเณรในสังคมอย่างเด่นชัด สามเณรจึงมิได้รับการเอาใจใส่ หรือการอุปถัมภ์จากประชาชน บางกลุ่มนอกเหนือจากการมีค่าอยู่ได้รับความอุปถัมภ์ค่าเช่าแล้ว ตัวสามเณรยังได้รับการดูแลอีกด้วย คือ (๑) ประชาชนบางคนเชื่อว่า การทำบุญกับสามเณรซึ่งมีศีล ๑๐ ได้บุญน้อยกว่า (๒) สามเณรเหมือนกับเด็กคนหนึ่ง ซึ่งชอบเล่นซุกซน สนุกสนานไม่น่าเลื่อมใส กล่าวคือ สามเณรนั้นอยู่ในช่วงการเป็นวัยรุ่น สภาพสังคมเกี่ยวกับสามเณรซึ่งสามารถสรุปประเด็นได้คือ

๑. สามเณรยังเป็นความหวังของสังคมพระอยู่ถ้าไม่มีสามเณรก็จะขาดศาสนทายาทไปจำนวนหนึ่งทำให้ต้องให้ความสำคัญมากกว่าเด็กโดยทั่วไป หากมองถึงอนาคตของพระศาสนา เพราะนั่นคือการขาดแคลนผู้เล่าเรียนศึกษาพระธรรมวินัย ซึ่งถือเป็นสืบทอดอายุพระศาสนาโดยแท้จริง^{๒๓}

^{๒๒} พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), บทคัดย่อ.

^{๒๓} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์คำภีร์ ภูริสีโล, ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๐.

๒. สังคมมีการยอมรับความเป็นสามเณรอยู่ ให้ความหวังใยพอสมควรจากผู้อุปถัมภ์ แม้จะมีปัญหาเรื่องความประพฤติ ซึ่งเป็นไปตามวิสัยของเด็ก จึงต้องได้รับการดูแลอย่างใกล้ชิด ทั้งจากผู้ปกครองในวัดและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในสังคม^{๒๔}

๓. สามเณรส่วนใหญ่จะอยู่แบบสังคัมพระเณร ไม่มีโอกาสได้เข้ากลุ่มของสังคัมส่วนรวม จึงมีจิตใจอ่อนไหวง่ายต่อสิ่งเร้าจากสังคัมภายนอก เมื่อมีสิ่งต่างๆมายั่ววนใจให้ลาสิกขาซึ่งนับวันจะกลายเป็นปัญหา หากยังไม่ได้รับการแก้ไข^{๒๕}

๔. ส่วนการมีภาพลบบ้าง นั้นเป็นเพราะมีการนำเสนอข่าวด้านไม่ดีออกมา ทำให้สังคัมไม่ได้รับรู้ภาพด้านบวกที่มากพอ เช่น เรียนเก่ง สอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยคตั้งแต่ยังเป็นสามเณร หรือเป็นนาคหลวง เป็นต้น ซึ่งเรื่องนี้สังคัมควรให้ความเป็นธรรม เพราะเป็นไปตามกระแสสังคมของโลก สามเณรบางรูปไม่ได้คิดให้รอบคอบและถี่ถ้วนมากพอ ทำให้มีการกระทำที่ผิดพลาดโดยไม่ยั้งคิด ต้องให้ออกโอกาสในการปรับปรุงตัว ตามลักษณะของปัญหา^{๒๖}

สรุปว่า สังคัมบางกลุ่มยังไม่เข้าใจถึงสถานภาพและบทบาทของสามเณร เพราะยังเห็นเป็นเด็กเป็นวัยรุ่น ซึ่งมีข้อผิดพลาดได้อยู่เสมอ แต่ก็พร้อมให้ออกโอกาสแก้ตัว หากสามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมขึ้นอยู่กับความประพฤติของสามเณรเป็นสำคัญ ซึ่งเป็นเรื่องเฉพาะกลุ่ม เฉพาะบุคคล ไม่ได้หมายรวมเอาทั้งหมดเพราะสังคัมสิ่งแวดล้อมเป็นปัจจัยหนึ่ง ที่ก่อให้เกิดสถานะตามกระแสนิยม คือเป็นไปตามกระแสโลกสามเณรบางรูปขาดวุฒิภาวะ ที่จะสามารถทัดทานกระแสเช่นนี้ได้ จึงตกเป็นเหยื่อของความทันสมัยเข้า แต่ถ้าให้เวลาและโอกาสปรับปรุงตัว พร้อมกับมีการช่วยเหลือแนะนำจากผู้ดูแล ก็น่าจะแก้ไขได้ทันเพราะสามเณรยังต้องการอบรมขัดเกลา เพื่อเป็นศาสนทายาทที่ดีและงดงามต่อไป

๓.๒.๔ สภาพปัจจุบันของการจัดการศึกษาของรัฐที่เกี่ยวข้องกับสามเณร

นับตั้งแต่ได้มีการประกาศใช้พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติฉบับปี พ.ศ. ๒๕๔๒ และแนวนโยบายเรียนฟรี ๑๒ ปี มีผลต่อการบรรพชาเป็นสามเณรเป็นอย่างมาก เนื่องด้วยโอกาสทางการศึกษาที่รัฐจัดให้ เกือบครอบคลุมครบถ้วนทั่วประเทศ มีเพียงบางส่วนที่ยังเห็นความสำคัญของการบวชเณรอยู่ เพื่อหลีกเลี่ยงปัญหาสังคมในอนาคต ด้วยหวังว่าจะสามารถสั่งสอนให้บุตรหลานของตนเป็นคนดี ด้วยสภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมแรงจูงใจเพื่อการศึกษาเล่าเรียนด้วยการบรรพชาเป็นสามเณรของเด็กที่ขาดโอกาสทางการศึกษาเริ่มจะมีน้อยลง เมื่อรัฐอุดหนุนและขยายโอกาสทางการศึกษา

^{๒๔} สัมภาษณ์ พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม, ดร., ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๒๕} สัมภาษณ์ เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฐมมิตฺตโร, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

^{๒๖} สัมภาษณ์ สามเณรสักการะ เขียวรัมย์, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๐.

ออกไปมากกว่าเดิม แต่อีกด้านหนึ่งกลับมองว่า เป็นทางเลือกที่เปิดกว้างขึ้น เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน ในเรื่องการจัดการศึกษาของรัฐนั้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับสามแฉกในปัจจุบันพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. นโยบายเรียนฟรี ๑๒ ปี เป็นปัญหาต่อการบวชสามแฉก เพราะส่งผลให้เด็กที่เรียนจบการศึกษาจะมีอายุมากขึ้น มักสนใจเรียนต่อมากกว่าจะมาบวช หรือไม่ก็ออกไปหางานทำ เพื่อประกอบอาชีพเลี้ยงชีวิตตนและครอบครัว^{๒๗}

๒. เหมาะสมที่จะเป็นทางเลือก ถ้ามองไม่เห็นอนาคตในการบวชเป็นสามแฉก เพราะการศึกษาที่รัฐจัดให้มีความหวังในอาชีพมากกว่า ซึ่งเป็นเรื่องที่กำลังเป็นปัญหาของคณะสงฆ์ เมื่อมีการสร้างแรงจูงใจให้เด็กเปลี่ยนหนทางการศึกษาไป^{๒๘}

๓. รัฐไม่ได้ใส่ใจเรื่องของสามแฉก มุ่งหวังจัดการศึกษาให้ครอบคลุมไปทุกกลุ่ม โดยละเลยและมองข้ามสิ่งที่จะเกิดกับการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ เมื่อจำนวนสามแฉกต้องลดลงอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้^{๒๙}

๔. การจัดการศึกษาของรัฐในปัจจุบันไม่มีผลนัก เพราะมีความเห็นว่าการบรรพชาขึ้นอยู่กับความสมัครใจ และการบังคับของผู้ปกครอง หรืออาจเป็นไปตามค่านิยมของสังคมที่กำลังเปลี่ยนไป ถือเป็นทัศนคติที่ต่างจากพระสงฆ์ด้วยกัน^{๓๐}

๕. มีผลกระทบต่อการบวชสามแฉก เนื่องจากหน่วยงานของรัฐต้องการเด็กไปเรียนในโรงเรียนที่จัดการศึกษาโดยรัฐ ไม่อยากให้มีมาบวช ดูได้จากจำนวนสามแฉกที่ลดลง ในอนาคตก็จะเป็นเช่นนั้น ถ้าหากรัฐอุดหนุนการศึกษาขึ้นมากกว่าเดิม^{๓๑}

การจักการศึกษาของรัฐในปัจจุบัน นับเป็นโอกาสและทางเลือกของสังคม ในอันที่จะมีสถานศึกษาที่กระจายไปทั่วทุกถิ่น และให้เรียนฟรีได้สูงขึ้น เด็กด้อยโอกาสทางการศึกษาที่เคยเป็นกำลังหลักของพุทธศาสนา กำลังมีจำนวนลดลงเป็นลำดับ ถึงแม้บางความเห็นจะมองว่าไม่เป็นปัญหา เพราะเห็นว่าขึ้นอยู่กับผู้บวชเป็นเป็นสำคัญ แต่การกระทบกับคณะสงฆ์ เมื่อเริ่มขาดแคลน

^{๒๗} สัมภาษณ์ พระครูปริยัติกิจจากร (เต็มใจ ฐริเมธี), ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามแฉกผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๕.

^{๒๘} สัมภาษณ์ ผศ.ดร. ปฎิภาณ มหรรณณาธิปดี, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๒๙} สัมภาษณ์ พระครูสิริปริยัติยานุกิจ (บุญมี ปวโร), ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๓๐} สัมภาษณ์ พระมหาตัง มทิสสร, ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

^{๓๑} สัมภาษณ์ พระสุตภิตติสุนทร (ทองหล่อ จานิสสร), ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๕.

ศาสนทายาท ไม่ใช่เรื่องที่จะมองข้ามไปได้ ดังนั้นการจัดการศึกษาของรัฐ เกี่ยวข้องกับการบวชของสามเณร เนื่องจากแต่เดิมผู้บวชส่วนหนึ่งเป็นเด็กด้อยโอกาสทางการศึกษา และการศึกษาภาคบังคับ ก็เป็นปัญหากับคณะสงฆ์ ถ้าหากเด็กเลือกหนทางอื่นมากกว่าที่จะคิดบรรพชา เพราะจะมีอายุมากขึ้น ดังนั้น เมื่อใดก็ตามที่รัฐส่งเสริมและอุดหนุนเรื่องการศึกษาได้อย่างทั่วถึงแล้ว เมื่อนั้นจำนวนสามเณรก็จะประสบปัญหาลดลงอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้

๓.๒.๕ สภาพปัจจุบันของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับสามเณร

ด้านการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นั้น มีส่วนเกี่ยวข้องกับสภาพปัจจุบันของสามเณรอย่างหลีกเลี่ยงมิได้ ซึ่งพอจะสรุปได้ดังนี้

๑. เป็นไปในลักษณะที่เหมาะสม โดยให้เหตุผลว่ายังพอเป็นไปได้ในองค์รวม แม้จะมีจัดการเรียนตามอัธยาศัยตามกำลังก็ตามที่ นั่นเท่ากับยอมรับว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ขาดความเป็นเอกภาพ^{๓๒}

๒. ด้านปรียัติสามัญมีการจัดการที่ใช้ได้ แม้จะขาดการกำกับควบคุมดูแล และการอุปถัมภ์จากรัฐอย่างเต็มที่ แต่ด้านนักรธรรม-บาลีนั่น เห็นควรให้มีการปรับปรุงการเรียนการสอนเพื่อให้เกิดแรงจูงใจในการศึกษา บ่งชี้ให้เห็นถึงคุณภาพและมาตรฐานที่ต่างกัน^{๓๓}

๓. ในปัจจุบันนี้คณะสงฆ์เห็นความสำคัญของการศึกษาของพระเณรน้อยมาก ไม่แนะนำให้เยาวชนเข้ามาบวชเรียน จึงทำให้มีสามเณรลดจำนวนลงทุกปี ทำให้เห็นได้ว่าการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์มีส่วนต่อการบวชของสามเณรเช่นกัน^{๓๔}

๔. สามเณรมีทัศนคติในการศึกษานักรธรรม-บาลีว่า เป็นเรื่องน่าอาย เพราะยากเกินไป และเน้นท่องจำ ยังเป็นแบบเก่า ๆ อยู่ หากสอบไม่ได้อาจมีปัญหากับทางสำนักเรียนได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ต้องปรับปรุงแก้ไข กับความคิดเห็นที่ต้องมาถูกบังคับให้เรียน^{๓๕}

๕. ขาดการพัฒนาด้านการศึกษา ทั้งหลักสูตรและวัดผล บุคคลากรไม่ค่อยให้ความสนใจยังสอนแบบเก่า ๆ ล้าสมัย ขาดเทคนิคการเรียนการสอนที่ดี คงเนื่องด้วยความเปลี่ยนแปลงที่คณะสงฆ์ยังไม่กล้าให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะเรื่องจัดการศึกษาที่พัฒนามากกว่าเดิม^{๓๖}

^{๓๒} สัมภาษณ์ พระครูปรียัติกิจจากร (เต็มใจ ภูริเมธี), ๒๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานพินธ์พุทธศาสนมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๖๙.

^{๓๓} สัมภาษณ์ ผศ.ดร.ปฏิภาณ มหรรณาริบัติ, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๓๔} สัมภาษณ์ เจ้าอธิการบุญจันทร์ ธรรมิสโร, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๓๕} สัมภาษณ์ พระมหาตัง จานิสโร, ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

^{๓๖} สัมภาษณ์ สามเณรสักการะ เขียวรัมย์, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๙.

การศึกษาของคณะสงฆ์ในปัจจุบันไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงกันนัก แม้จะมีผู้เข้ามาบวชเรียน แต่นับวันจะขาดแคลนขึ้นเรื่อย ๆ ขาดแรงจูงใจในการศึกษา สิ่งสำคัญยังมีปัญหาด้านการจัดการที่เป็นระบบและเป็นเอกภาพ หลักสูตรกับการประเมินผลยังไม่ได้รับการปรับปรุงแก้ไข ขาดการพัฒนาเพื่อการฝึกฝนอบรมขัดเกลาผู้บวชเรียนที่เหมาะสมกับความเปลี่ยนแปลงของสังคมโลก แต่กระนั้นก็ตาม การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์นี้ ยังมีบทบาทสำคัญในอันที่จะสร้างบุคลากรที่มีจริยธรรมและศีลธรรม ผู้ที่ยังเห็นความสำคัญควรร่วมมือกันให้สิ่งเหล่านี้ยังคงดำรงอยู่กับพระศาสนาต่อไป เพราะเท่ากับการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาให้ยืนยาวออกไป เป็นการรักษาพระธรรมวินัยเอาไว้ด้วยกันศึกษานั่นเอง

สรุปว่า การจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ ยังมีบทบาทสำคัญในการฝึกฝนอบรมสามเณรที่บวชเข้ามาเพื่อศึกษาพระธรรมวินัย จากสภาพที่เป็นไปในปัจจุบัน แม้ว่าจะมีปัญหาและอุปสรรคนานัปประการ ความจำเป็นในเรื่องนี้ยังต้องได้รับการดูแลจากทุกองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้อง เพราะการขาดแคลนผู้เล่าเรียนกำลังจะเป็นวิกฤตของพระพุทธศาสนาในสังคมไทยในอนาคต ส่วนหนึ่งได้รับผลกระทบมาจากการศึกษาของรัฐนั่นเอง แม้คณะสงฆ์จะพยายามแก้ไขแล้วก็ตาม ส่วนหนึ่งมาจากการไม่พัฒนาและปรับปรุงมาตรฐานด้านการศึกษา โดยเฉพาะการวัดผลที่ควรเป็นสากลมากกว่านี้ ส่งผลไปถึงการสร้างแรงจูงใจให้ผู้ต้องการศึกษาเล่าเรียนมีความหวังในอนาคต หากการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์เป็นไปอย่างเหมาะสม ถ้าไม่เช่นนั้นปัญหาการขาดแคลนบุคลากรจะยิ่งรุนแรงขึ้นกว่าเดิม

๓.๒.๖ สภาพปัญหาของสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะในสังคมไทย

ทุกศาสนาในโลกล้วนมีคำสอนให้ศาสนิกชนประพฤติตนเป็นคนดี ทั้งดีต่อสังคมและดีต่อศาสนา วิธีการทำความดีนั้นแต่ละศาสนาก็จะแตกต่างกันไป ตามแต่บทบัญญัติและหลักการของศาสนานั้น ๆ แต่ทุกศาสนาก็มีจุดร่วมกัน คือ การให้ความสำคัญแก่จิตใจ การเชื่อมั่นในความดี การเสียสละ โดยให้เห็นแก่ตัวน้อยที่สุด จนไม่มีความเห็นแก่ตัวเป็นที่สุด แต่ปัจจุบันศาสนาสากลของโลก กำลังเผชิญกับปัญหาร่วมกัน บางศาสนาเผชิญกับปัญหาท้าทายจากภายนอก บางศาสนาเผชิญกับปัญหาท้าทายจากภายใน บางศาสนาเผชิญกับปัญหาท้าทายทั้งสองประการ^{๓๗} ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะกรณีพระพุทธศาสนา ปัจจุบันทั้งในสังคมไทยและสังคมอื่น ๆ ที่นับถือพระพุทธศาสนา กำลังเผชิญกับปัญหานานัปประการ โดยเฉพาะการลดจำนวนลงของสามเณร อาจกระทบไปถึงการมีอยู่ของพระภิกษุที่นับวันจะมีจำนวนลดลงทุกที ทำให้การสืบต่ออายุพระพุทธศาสนานั้นสั้นมากเข้า

^{๓๗} พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๗๖.

เพราะเหตุของการขาดบุคคลากร นับวันจะกลายเป็นเรื่องวิกฤตที่หาทางออกไม่ได้ นอกจากรอชะตากรรมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง เว้นไว้แต่จะได้รับการเหลียวแลและเยียวยาจากพุทธบริษัทที่เห็นความสำคัญของการมีอยู่ของศาสนา ซึ่งจะเป็นผลดีต่อสังคมที่กำลังขาดแคลนศีลธรรมและจริยธรรม ผู้วิจัยได้ศึกษาปัญหาต่าง ๆ ของสามเณรผู้เป็นเหล้ากอแห่งสมณะในสังคมไทย ซึ่งสามารถสรุปได้ในแต่ละด้าน ดังนี้

๓.๒.๗ สภาพปัญหาของครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับสามเณร

ปัญหาที่เกี่ยวกับสามเณรด้านครอบครัวพอสรุปได้ดังนี้

๑. ส่วนใหญ่ไม่ได้มีปัญหาครอบครัว การบวชเกิดจากความสมัครใจ และอาจถูกบังคับจากผู้ปกครอง แต่เมื่อบวชแล้วสามเณรก็เข้าใจถึงเหตุผลเหล่านั้น แล้วปรับเปลี่ยนพฤติกรรม อาจเกิดจากการได้เรียนรู้และมีพัฒนาการศึกษา^{๓๘}

๒. ส่วนหนึ่งมาจากครอบครัวที่ไม่สมบูรณ์ เช่น หย่าร้าง มีปมด้อย ๆ ทำให้มีปัญหาเรื่องขาดความอบอุ่น การแก้ไขต้องใช้เวลาปรับความสมดุลให้เกิดขึ้น^{๓๙}

๓. สามเณรมาจากชั้นรากหญ้า มีปัญหาหย่าร้างบ้าง อยู่กับคนอื่นนอกจากพ่อแม่ ครอบครัวแตกแยก และเป็นเด็กขาดโอกาสทางการศึกษาเสียส่วนใหญ่ ซึ่งเป็นกำลังหลักของศาสนาพุทธในสังคมไทย^{๔๐}

๔. ครอบครัวมีทั้งส่งเสริม และไม่ส่งเสริมให้บวช ด้วยยังเข้าใจเป้าหมายของการบวชไม่ชัดเจน ส่วนใหญ่ทำตามประเพณีนิยม คงต้องหาหนทางให้สังคมไทยเห็นประโยชน์ของการบวชเป็นสามเณรที่เป็นรูปธรรมมากกว่านี้^{๔๑}

จึงสรุปได้ว่า สามเณรส่วนหนึ่งมีปัญหาครอบครัว เมื่อเข้ามาบวชจึงมีปมด้อยในการเข้าสังคม ซึ่งเป็นภาระหน้าที่ของผู้ปกครองที่จะดูแลเอาใจใส่ในการแก้ปัญหา เพื่อสร้างสามเณรที่พร้อมสำหรับความเป็นศาสนทายาทที่ดี และสามารถเป็นกำลังหลักของศาสนาต่อไป

^{๓๘} สัมภาษณ์ สามเณรณัฐภูมิ ศรีพิทักษ์, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหาแสนยากร สิริภโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล้ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธานุชาเถรราช”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๒.

^{๓๙} สัมภาษณ์ ดร.เสรี ศรีงาม, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^{๔๐} สัมภาษณ์ พระครูสมุห์คัมภีร์ ภูริสีโล, ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

^{๔๑} สัมภาษณ์ พระมหาจิตติภัทร อจลธมโม, ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๒.

๓.๒.๘ สภาพปัญหาของเศรษฐกิจที่เกี่ยวข้องกับสามเณร

สังคมไทยหากมีปัญหาด้านเศรษฐกิจ ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระภิกษุและสามเณร ต้องได้รับผลกระทบทั้งทางตรงและทางอ้อมอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง ซึ่งคงต้องประสบกับสภาวะการณ์ เช่นนี้ในความเป็นอยู่ ตลอดจนถึงปัจจัย ๔ ทั้งหลาย แต่ตราบดีศรัทธาของพุทธศาสนิกชนยังมั่นคง อยู่ สามเณรก็แทบไม่รู้สึกรู้สียงถึงการขาดแคลน เนื่องด้วยปัญหาเศรษฐกิจเป็นเรื่องใหญ่สำหรับการรับรู้ ของเด็ก อีกอย่างศาสนาพุทธสอนเรื่องสันโดษอยู่แล้ว การปรับตัวให้เข้ากับสภาวะ จึงเป็นบททดสอบ ตนเองของบรรพชิตในพระพุทธศาสนา ในส่วนปัญหาด้านเศรษฐกิจที่ไปเกี่ยวข้องกับสามเณรโดยตรง นั้น พอสรุปได้ดังนี้

๑. ความเป็นอยู่ของสามเณรภายในวัดได้รับการดูแลจากทางวัดตามอัตภาพ ทั้งจาก เจ้าอาวาสเอง และอุบาสกอุบาสิกาผู้อุปถัมภ์ ซึ่งเป็นไปตามสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจ เมื่อประสบกับ ปัญหา ก็คงไม่ลำบากมากมายนัก เพราะภาวะค่าใช้จ่ายน้อย^{๔๒}

๒. ปัญหาเศรษฐกิจมีผลกระทบกับพระรูปบางรูป บางวัด แล้วแต่สถานที่ เช่น ในเขตชนบทที่ห่างไกล หรือแม้แต่ในเมืองที่มีผลกระทบกับปัญหาข้าวของแพง เว้นแต่อยู่ในวัดที่มี สำนักเรียน และมีการดูแลเป็นอย่างดี^{๔๓}

๓. ไม่เป็นปัญหามากนัก เพราะยังมีโยมพ่อแม่ และญาติโยมอุปฐากยังดูแลอยู่ ไม่ให้ ขาดตกบกพร่อง ด้วยคาดหวังให้กุลบุตรอยู่ในพระศาสนานาน ๆ จึงต้องคอยอุปถัมภ์ค้ำชู^{๔๔}

๔. ขึ้นอยู่กับสภาพความหนักเบาของปัญหา หากรุนแรง อาจมีสามเณรลาสิกขาเพราะ ภาวะความขาดแคลน ต้องออกไปประกอบอาชีพเลี้ยงครอบครัว เหตุผลนี้น่าจะเกิดขึ้นครั้งหนึ่ง^{๔๕}

๕. อาจทำให้ขาดปัจจัยใช้สอย เนื่องด้วยต้องอาศัยการทำนุบำรุงของประชาชนตาม กำลังศรัทธาความเลื่อมใส เพราะกิจนิมนต์อาจลดลง หรือคนทำบุญน้อยลง^{๔๖} ยกตัวอย่างเรื่องภาวะ เศรษฐกิจกับการทำบุญ ในข่าว “เศรษฐกิจฟันพิษคนทำบุญวันสำคัญน้อยลง” จากผู้จัดการออนไลน์ วันที่ ๑๓ พฤษภาคม ๒๕๕๑

^{๔๒} สัมภาษณ์ พระครูสุตภินทิตฺตสุนทร (ทองหล่อ จานิสสร), ๑๑ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหา แสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๘๔.

^{๔๓} สัมภาษณ์ ผศ.ดร. ปฎิภาณ มหรรณานิธิ, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๔๔} สัมภาษณ์ เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฐมมิสร, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๔๕} สัมภาษณ์ สามเณรสักการะ เขียวรัมย์, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

^{๔๖} สัมภาษณ์ นายเสจียร์ ทั้งทองมะดัน, ๒๓ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๘๔.

๓.๒.๙ สภาพปัญหาของสังคมที่เกี่ยวข้องกับสามเณร

การศึกษาทำให้ทราบว่า สามเณรเป็นเยาวชนในวัด และมีปัญหาตามลักษณะของเยาวชนโดยส่วนรวม แม้จะได้รับการฝึกฝนอบรมขัดเกลาจากพระศาสนา แต่ในความเป็นจริง เมื่อสามเณรยังเกี่ยวข้องกับสังคมอยู่ สภาพที่เกิดขึ้นจึงหนีไม่พ้น การประพฤตินที่ผิดพลาดไปตามวัย ด้วยเหตุผลที่ยังเป็นเด็กเป็นเยาวชนอยู่นั่นเอง เพราะมีสิ่งเร้าอยู่รอบข้าง เพียงแต่ปัญหาของสามเณรไปกระทบกับศรัทธาความเลื่อมใสของประชาชน ทำให้มีผลต่อพระศาสนาด้วย เมื่อสามเณรประพฤตินให้เป็นปัญหาสังคม ดังประกอบด้วยดังนี้

๑. สามเณรกับปัญหาสังคม อยู่ที่ความประพฤติปฏิบัติส่วนตัว แม้จะถูกมองว่าเป็นรุ่นเยาว์ แต่ก็ยังถือว่าเป็นเยาวชนของสังคม ซึ่งยังคงต้องได้รับการดูแลจากทุกภาคส่วนด้วย ไม่เฉพาะแต่ทางวัด หรือคณะสงฆ์ การให้โอกาสกลับตัวกลับใจ เมื่อกระทำผิดพลาดขึ้นก็ถือเป็นเรื่องที่สังคมยังคงให้อภัยได้^{๔๗}

๒. ผู้คนในสังคมมองว่า ปัญหาของสามเณร เกิดเพราะวิสัยความเป็นเด็กที่ขาดวุฒิภาวะ ในมุมมองของความคิดอ่าน ซึ่งถือว่าไม่ใช่เรื่องใหญ่โต ยังพอแก้ไขได้^{๔๘}

๓. มีปัญหาเรื่องยาเสพติด การออกเที่ยว การติดเกมส์ และอยู่ในโลกอินเทอร์เน็ตมากเกินไปเป็นเรื่องสำคัญที่ต้องได้รับความสนใจ จากผู้ปกครองอย่างใกล้ชิด^{๔๙}

๔. ปัญหาเกิดจากการคบเพื่อนไม่ดี ยาเสพติด สื่อทางเทคโนโลยี เกมส์อินเทอร์เน็ต วีดิโอและแหล่งท่องเที่ยวบันเทิงต่างๆ เหตุของปัญหาส่วนใหญ่มาจากความทันสมัย และสิ่งมอมเมา^{๕๐}

๕. สามเณรเป็นปัญหาเฉพาะบางรูป ไม่เข้าใจถึงสถานภาพและบทบาทหน้าที่ของตนเอง จึงเป็นเช่นเดียวกับวัยรุ่นโดยทั่วไป ซึ่งต้องการอบรมขัดเกลา ด้วยพระธรรมวินัยสำหรับ

^{๔๗} สัมภาษณ์ นายจันทน์ ปุฒาลา, ๑๖ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๙๐.

^{๔๘} สัมภาษณ์ พระครูสิริปริยัตยานุกิจ (บุญมี ปวโร), ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๔๙} สัมภาษณ์ พระประจวบ โรจณาโณ, ๒๘ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๕๐} สัมภาษณ์ พระครูเกษมณวกิจ (สุชาติ นาถโร), ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

สามเณรต่อไป^{๕๑} ยกตัวอย่างจากข่าวสามเณรวัดวรโพธิ์ อยุธยา ประท้วงเจ้าอาวาสขอเล่นน้ำสงกรานต์ สร้างสีสันให้นักท่องเที่ยวร่วมแจมสนุกสนาน^{๕๒}

จากสภาพปัจจุบันในสังคมทำให้ความดำรงอยู่ของสามเณร ต้องปรับสภาพให้ทันต่อเหตุการณ์ทางบ้านเมืองและสังคม และศึกษาเล่าเรียนทางโลกนอกจากการเล่าเรียนพระธรรมวินัย และปฏิบัติแล้ว จนบางครั้งต้องถูกสังคมตำหนิเรื่องการใช้อินเทอร์เน็ตที่ไม่เหมาะสม มีวารสารตีพิมพ์การวิจัยของนักศึกษาปริญญาเอก และคณะอาจารย์ประจำหลักสูตรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพุทธจิตวิทยา มมร ไว้ว่า

เมื่อวันที่ ๑๓ มิถุนายน มหามกุฏราชวิทยาลัย (มมร.) เปิดเผยว่า น.ส. กมลมาศ ภูวนาธิพงษ์ และ น.ส. พุทธชาติ แผนสมบุรณ์ และคณะอาจารย์ประจำหลักสูตรศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพุทธจิตวิทยา มมร. ได้วิจัยเรื่อง “Smart Novices สามเณรยุคศตวรรษ ๒๑ ทำโครงการนวัตกรรมสร้างสรรค์เพื่อชุมชน” เนื่องจากปัจจุบันเด็กและเยาวชนไทยยุคใหม่เติบโตมาพร้อมเทคโนโลยีในยุคดิจิทัลสมัยใหม่ การใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เฟซบุ๊ก ไลน์ อินสตาแกรม ทวิตเตอร์ มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิต วิธีคิด ค่านิยม รูปแบบการดำเนินชีวิต ที่เปลี่ยนแปลงไปตามกระแสยุคบริโภคนิยมอย่างรวดเร็ว จากการศึกษาที่ผ่านมาพบว่าเยาวชนวัยรุ่นมีพฤติกรรมใช้เครือข่ายเพื่อความบันเทิงมากกว่าแสวงหาความรู้ การใช้สื่อไม่เหมาะสมหลายรูปแบบเช่นการเปิดและรับสื่อออนไลน์ การสื่อสารคำพูดรุนแรง การแบ่งปันภาพไม่เหมาะสม การเปิดเผยข้อมูลส่วนตัวมากเกินไป เป็นสาเหตุให้เกิดอาชญากรรม การล่อลวงต่างๆ สะท้อนให้เห็นการใช้เทคโนโลยีที่ขาดการพิจารณา รู้เท่าทันสื่อ อย่างไรก็ตาม การจัดประสบการณ์การเรียนรู้การใช้สื่อที่เหมาะสมผ่านแนวคิดการทางหลักพุทธธรรม ด้วยวิธีการฝึกให้เยาวชนรู้จักติดตามหลักโยนิโสมนสิการ ฝึกให้แยกแยะคุณค่าแท้คุณค่าเทียมมองเห็นคุณและโทษของใช้อินเทอร์เน็ต ผ่านการเรียนรู้การทำโครงการ เป็นการจัดการเรียนรู้ในศตวรรษที่ ๒๑ น่าจะเป็นแนวทางหนึ่งที่ภูมิคุ้มกันทางจิตใจ และการแก้ปัญหา ดังกล่าว เพื่อสร้างเยาวชนในการใช้ชีวิตอยู่ในโลกดิจิทัลอย่างมีคุณภาพได้

จากปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยศึกษาเยาวชนกลุ่มสามเณรที่ศึกษาเล่าเรียนในโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ เนื่องจากที่ผ่านมามักปรากฏข่าวเรื่องเกี่ยวกับการใช้อินเทอร์เน็ตของสามเณรผู้เป็นศาสนทายาท เป็นกระแสความโต้แย้งในเชิงความเหมาะสม และพฤติกรรมในการใช้อินเทอร์เน็ตขัดต่อพระวินัยของนักบวชหรือไม่ และส่งผลต่อ

^{๕๑} สัมภาษณ์ สามเณรนครินทร์ จันตรีชา, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

^{๕๒} สำนักข่าว inn, สามเณรวัดวรโพธิ์ประท้วงขอเล่นสงกรานต์, (ออนไลน์), แหล่งที่มา : <http://news.sanook.com/สามเณรวัดวรโพธิ์ประท้วงขอเล่นสงกรานต์/> (๓๑ มกราคม ๒๕๕๕). อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๐.

ภาพลบในความเลื่อมใสศรัทธาต่อคำสอนทางพระพุทธศาสนา โดยเลือกศึกษาสามเณรโรงเรียนพระปริยัติธรรมในพระราชูปถัมภ์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ฯ สยามบรมราชกุมารี ซึ่งการวิจัยครั้งนี้ผู้วิจัยได้วิจัยเรื่องค่านิยมและพฤติกรรมต้นแบบการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ตามหลักพุทธจิตวิทยาของสามเณร เพื่อศึกษาผลการเปลี่ยนแปลงค่านิยม และพฤติกรรมต้นแบบการใช้สื่อสังคมออนไลน์ตามหลักพุทธจิตวิทยา มีการดำเนินการวิจัย ๓ ระยะ คือ ระยะที่ ๑ สำรวจสภาพปัญหา และพฤติกรรมการใช้สื่อสังคมออนไลน์ของสามเณร ๑๕ โรง ระยะที่ ๒ การฝึกอบรมรู้เท่าทันสื่อสังคมออนไลน์ตามหลักพุทธจิตวิทยา และระยะที่ ๓ การทำโครงการในวัด หรือโรงเรียนเป็นเวลา ๔ เดือน ผลวิจัยพบว่า

๑. รูปแบบฝึกอบรมที่เหมาะสมที่สุดในพัฒนาพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ตามแนวพุทธจิตวิทยา คือ การฝึกให้สามเณรลงมือปฏิบัติทำโครงการ Project based learning เป็นเวลา ๔ เดือนผ่านกิจกรรม และหัวข้อที่แต่ละกลุ่มสนใจ เผยแพร่ผลงานผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ เป็นการฝึกฝนให้สามเณรได้สำรวจปัญหา และพฤติกรรมของตนเอง และชุมชน ฝึกคิดโครงการสร้างสรรค์เพื่อใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ผ่านโครงการ และลดเวลาการใช้สื่อสังคมออนไลน์ ผลวิเคราะห์เชิงปริมาณพบว่า สามเณรเปลี่ยนแปลงค่านิยม และพฤติกรรมต่อการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ที่เหมาะสม ๔ ด้าน สูงกว่าก่อนได้เข้าโครงการอบรม ได้แก่ มีเหตุผลในการคิด มีการควบคุมตนเอง มีค่านิยมพฤติกรรมการใช้เครือข่ายสังคมออนไลน์ตามหลักพุทธจิตวิทยาเพิ่มสูงขึ้น

๒. จากผลสำเร็จของโครงการทำกิจกรรมโครงการ สามเณรผู้ร่วมโครงการได้เรียนรู้การสรุปความคิดรวบยอด และนำเสนอให้ผู้อื่นได้รับรู้ และเข้าใจได้ โดยการนำเสนอผลงานโครงการ Smart Novices ทำได้ในรูปแบบต่าง ๆ เช่น การแสดงนิทรรศการ เว็บเพจ Smart Novices ๕ โครงการ ได้แก่ โครงการไม่เหลียวไม่แลไม่แคร์บุหรี โครงการธนาคารขยริไซเคิล โครงการการใช้โทรศัพท์ที่ถูกที่ถูกเวลา โครงการการปรับภูมิทัศน์ในบริเวณวัดพระแช่แห้ง และโครงการพุทธศิลป์

จึงสรุปได้ว่า ปัญหาด้านสังคมที่มีต่อสามเณร จะเป็นเรื่องการไม่เข้าใจสถานภาพและบทบาทของตนเอง ทำให้แสดงพฤติกรรมไปตามวัย แต่สังคมไทยก็ยังให้โอกาสในความผิดพลาด เพราะสามเณรนับเป็นเยาวชนของสังคมที่ต้องดูแลและช่วยกันกันแก้ไข ต้องอาศัยผู้ใหญ่อบรมขัดเกลา จะเห็นได้ว่าเมื่อมีการนำสามเณรมาเข้าสู่กระบวนการฝึกคิดฝึกทำ สามเณรก็จะสามารถทำอะไร ๆ ที่จะเปลี่ยนพฤติกรรมและแนวคิดสร้างสรรค์ต่อสังคมต่อไป สังคมยังหวังความดีงามในความประพฤติ ที่สามเณรอุทิศสำหรับมาบวชเพื่อฝึกฝนตนเองจะเกิดเป็นผลในวันข้างหน้า

๓.๒.๑๐ สภาพปัญหาของการจัดการศึกษาของคณะสงฆ์ที่เกี่ยวข้องกับสามเณร

ปัญหาการจัดการศึกษาที่เกี่ยวข้องกับสามเณรนั้น เกิดขึ้นมานานมากแล้ว แม้จะมีการเรียกร้องให้ปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ทันสมัย แต่ยังไม่มีการตอบสนองเท่าที่ควร โดยเฉพาะแผนกบาลี ทำให้เกิดปัญหาดังกล่าวข้างต้น ซึ่งเป็นเรื่องน่าห่วงใยว่าสามเณรจะมีความสนใจในการเรียนและการสอบลดน้อยลงกว่าเดิม และที่มีส่วนทำให้สามเณรที่เข้ามาบวชเรียนแล้วเกิดปัญหาพอสรุปได้ดังนี้

๑. คณะสงฆ์จัดการศึกษาได้เหมาะสมระดับหนึ่ง เพราะขาดการบริหารจัดการที่ดีงบประมาณน้อย ขาดบุคลากรทั้งครูผู้สอน และสามเณรผู้เล่าเรียน จึงเป็นสาเหตุให้มีปัญหา^{๕๓}

๒. แผนกบาลีมีสภาพเหมาะกำลังไปไม่รอด แต่ที่สำคัญขาดการส่งเสริมสนับสนุนการศึกษาจากเจ้าอาวาสที่มองไม่เห็นความสำคัญของการศึกษา ถือเป็นข้อห่วงใยที่น่ากังวลเป็นอย่างยิ่ง^{๕๔}

๓. ในสำนักเรียนมีการบังคับเรียนมากเกินไป ภาคเช้าให้เรียนบาลี ตอนบ่ายเรียนปริยัติสามัญ ตกค่ำเรียนนันทกรรม ทำให้เกิดความเครียดได้ง่าย ไม่เหมาะสมกับวัยของสามเณร^{๕๕}

๔. เกิดความไม่แน่ใจในการศึกษา ว่าเมื่อศึกษาแล้วจะเอาไปทำอะไร โดยเฉพาะแผนกธรรม-บาลี มองไม่เห็นหนทางในอนาคต ส่วนใหญ่จึงหันไปเน้นศึกษาแผนกสามัญแทน^{๕๖}

๕. ขาดการพัฒนาบุคคลในแทบทุกด้าน เป็นปัญหาให้กับสามเณร เพราะไม่ครอบคลุมในเรื่องประโยชน์ของการศึกษา ทำให้มีสภาพล้าหลังเสถียร^{๕๗}

๓.๓ บทสรุป

ในสมัยพุทธกาลการดำรงชีวิตของสามเณรได้รับการยกย่องและห่วงใยจากพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมาก เห็นได้จากพุทธบัญญัติต่าง ๆ ก็ทรงบัญญัติแก่สามเณร ล้วนแต่มีความเหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะของสามเณร ทรงบัญญัติสิกขาบทเพื่อป้องกันสามเณร พร้อมกับทรงยกย่องเชิดชูเกียรติสามเณรที่บรรลุลक्षणธรรมสูงสุด ให้ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุตั้งแต่อายุน้อยอีกด้วย

^{๕๓} สัมภาษณ์ พระครูเกษมจันทโร (สุชาติ นาถกโร), ๑๗ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างใน พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์), “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะ ในพระพุทธศาสนาเถรวาท”, **วิทยานิพนธ์พระพุทธศาสนาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๙๔.

^{๕๔} สัมภาษณ์ เจ้าอธิการบุญจันทร์ ฐมมิสโร, ๑๒ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

^{๕๕} สัมภาษณ์ สามเณรรุ่งฟ้า ตรีรัตน์, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

^{๕๖} สัมภาษณ์ ผศ. ดร. ปฎิภาณ มหรรธนาธิปดี, ๒๔ ธันวาคม ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๔.

^{๕๗} สัมภาษณ์ พระครูสิริปริยัตยานุกิจ (บุญมี ปวโร), ๘ พฤศจิกายน ๒๕๕๔. อ้างในเรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕.

ในสมัยหลังพุทธกาลหมู่พระอริยสงฆ์สาวก ต่างเห็นความสำคัญของสามเณรมากขึ้น เห็นได้จากการพยายามจัดเตรียมสามเณรไว้สำหรับเป็นกำลังสำคัญของพระพุทธศาสนาในอนาคต ดังนั้น บทบาทของสามเณรที่พบเป็นหลักฐานส่วนใหญ่ จึงมีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สำคัญทางประวัติศาสตร์พระพุทธศาสนา เช่น การบรรพชาเป็นสามเณรเพื่อศึกษาพระไตรปิฎกของสามเณรโมคคัลลบุตรตีสสะ มีความเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์สังคายนาพระธรรมวินัยครั้งที่ ๒ และครั้งที่ ๓ การแสดงธรรมโปรดพระเจ้าอโศกมหาราชให้เลื่อมใสในพระพุทธศาสนาของสามเณรนิโครธเป็นปฐมเหตุให้พระพุทธศาสนาได้รับการเผยแผ่ไปไกลจากชมพูทวีปในเวลาต่อมา เป็นต้น

สามเณรคือบรรพชิตรุ่นเยาว์ในพระพุทธศาสนา ซึ่งเตรียมจะอุปสมบทเป็นภิกษุต่อไป การถือกำเนิดขึ้นของสามเณรเป็นพระพุทธประสงค์ นับแต่ราหุลราชกุมารได้รับการบรรพชาเป็นสามเณรรูปแรกแล้ว การบรรพชาเป็นสามเณร ก็ได้รับการสืบทอดเรื่อยมาจนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

ในประวัติศาสตร์ไทยประชาชนนิยมส่งเสริมให้บุตรหลานบวชเรียนเป็นสามเณรจนเกิดเป็นประเพณีการบวชเรียน ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ทรงผนวชในพระพุทธศาสนาจนถึงเป็นขัตติยราชประเพณี พร้อมกับทรงอุปถัมภ์และยกย่องผู้ที่บวชเรียน เช่น ทรงโปรดเกล้าฯ ให้ผู้ที่บวชเป็นภิกษุสามเณรพ้นจากการเป็นทาสและการถูกเกณฑ์เป็นทหารสามเณรที่สามารถสอบได้เปรียญธรรม ๙ ประโยค จะได้รับพระราชทานให้อุปสมบทเป็นนาคหลวง ซึ่งได้ยึดถือเป็นขัตติยราชประเพณีสืบมาจนถึงปัจจุบัน แม้สถานภาพของสามเณรในสังคมไทยยังอยู่ในระดับที่ไม่น่าพึงพอใจมากนัก แต่สามเณรก็ยังมีบทบาทที่โดดเด่นมาโดยตลอด โดยเฉพาะบทบาทด้านการศึกษา พระธรรมวินัยเพื่อสืบทอดพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นบทบาทโดยตรง ส่วนบทบาทโดยอ้อม ซึ่งเป็นผลพลอยได้จากการบวชเรียนเป็นสามเณรของเยาวชนได้แก่ การช่วยลดปัญหาของสังคม เช่น ปัญหาความยากจน ปัญหาความด้อยโอกาสทางการศึกษา ปัญหาอาชญากรรม ปัญหายาเสพติด และปัญหาช่องว่างทางสังคม เป็นต้น

ในสมัยปัจจุบันคณะสงฆ์มีปัญหาเรื่องการเรียนการสอนที่ต้องปรับปรุงให้ทันสมัย แต่ไม่ควรถูกทิ้งของเดิม ต้องจัดการผสมผสานให้ลงตัว ถ้าไม่อย่างนั้นอาจได้เห็นการเรียนบาลีพอเป็นพิธีก็เป็นไปได้ ซึ่งเป็นเรื่องที่ไม่มีการอยากให้เป็น เว้นแต่จะได้รับการปรับปรุงอย่างทันเวลา โดยเฉพาะมาตรฐานการศึกษา และการวัดผลเป็นเรื่องสำคัญที่สุด

ตัวพระธรรมวินัยนั้นพระพุทธองค์ทรงบัญญัติศึกษาบทเอาไว้ดี เหมาะสมอยู่แล้วกับสามเณรที่จะต้องปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ให้อยู่ในกรอบและกฎเกณฑ์ เพื่อไม่ให้เป็นปัญหากับความศรัทธาเลื่อมใสของพุทธศาสนิกชน ซึ่งต้องใช้เวลาและโอกาสในการแก้ไขปรับปรุงตัว

บทที่ ๔

แนวทางการบรรลุธรรมของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา

การบรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ ในขณะที่เป็นสามเณรมีทั้งบรรลุก่อนบวช บรรลุขณะปลงผมเสร็จ บรรลุหลังจากบวชเป็นสามเณรไม่นาน และการบำเพ็ญเพียร ได้บรรลุธรรมในเวลาที่เหมาะสมเป็นภิกษุ แต่จะได้นำเสนอเรื่องราวที่สามเณรบรรลุและขั้นตอนการบรรลุธรรมดังต่อไปนี้

๑. ความหมายของคำว่าบรรลุธรรม
๒. ระดับการบรรลุธรรม
๓. หลักธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรม
๔. การศึกษาเพื่อบรรลุธรรม
๕. หลักการปฏิบัติเพื่อบรรลุธรรม
๖. การบรรลุธรรม ๒ แบบ
๗. ลักษณะของบุคคลผู้บรรลุระดับผล
๘. สามเณรที่บรรลุธรรมในพระไตรปิฎกและอรรถกถา
๙. เหตุที่สามเณรบรรลุธรรมช้าหรือเร็ว
๑๐. กรณีการบรรลุธรรมของสามเณร

๔.๑ ความหมายของคำว่าบรรลุธรรม

การบรรลุธรรมที่สามเณรได้บรรลุนี้ หมายถึงผลคือความเป็นพระอรหันต์ หรือผลที่ได้รับจากการละสังโยชน์ได้ทั้งหมด อันสืบเนื่องมาจากอรหันตมรรคทำให้เป็นพระอรหันต์^๑ พระอรหันต์ คือ ท่านผู้ได้สำเร็จธรรมวิเศษสูงสุดในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ผู้บรรลุพระนิพพานอันเป็นความมุ่งหมายสูงสุด เป็นภาวะที่มนุษย์สามารถประจักษ์แจ้งได้ในชีวิตเมื่อเพียรพยายามทำตัวให้พร้อมพระนิพพาน เป็นภาวะที่ผู้ปฏิบัติเห็นได้เอง ไม่จำกัดเวลา พิสูจน์ได้ ควรน้อมเข้ามาในตนอันวิญญูชนพึงรู้เฉพาะตน^๒ พระนิพพานเป็นภาวะที่สิ้นไปแห่งราคะ โทสะ โมหะ ย่ำยีความมัวเมากำจัด

^๑ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ ฉบับประมวลศัพท์, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓), หน้า ๓๘๔-๓๘๕.

^๒ อัง.ติก. (บาลี) ๒๐/๕๖/๑๕๔, อัง.ติก. (ไทย) ๒๐/๕๖/๒๑๙.

ความกระหาย ถอนความอาลัย ตัดวิญญะทำให้สิ้นตัณหา คลายกำหนด ทำกิเลสให้ดับ^๓ พระนิพพาน เป็นสุขอย่างยิ่ง แต่เป็นความสุขที่ไม่มีการเสวยอารมณ์^๔ การบรรลุพระนิพพานเป็นสิ่งที่ไม่อาจรู้ได้ด้วย สัญญาธรรมตา หรือการอนุมานด้วยหลักเหตุผล นิพพานเป็นสิ่งที่หยั่งรู้ได้ด้วยปัญญาจักขุในลักษณะ เป็นประสบการณ์ตรง^๕

๔.๒ ระดับการบรรลุธรรม

การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา การบรรลุธรรมของสามเณรที่บรรลุธรรม ผู้ที่ได้บรรลุ มรรคผล เรียกว่า เป็นพระอริยบุคคลละสังโยชน์ คือ กิเลสอันผูกใจสัตว์ มัดสัตว์ไว้กับทุกข์ ผูกกรรมไว้ กับผล ๑๐ อย่าง การบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนามี ๔ ระดับ จัดเป็น ๔ คู่ คือ มรรค ๔ ผล ๔ ดังนี้

๑. การบรรลุธรรมอันดับที่ ๑ เรียกว่า พระโสดาบัน หมายถึง ผู้เข้าถึงกระแสหรือผู้ เดินทางตามทางถูกต้องอย่างแท้จริง คือ ปฏิบัติถูกต้องตามอริยมรรคอย่างแท้จริง การบรรลุธรรม ระดับนี้ ผู้ได้บรรลุธรรมให้บริบูรณ์ในศีล ทำได้พอประมาณในสมาธิ ทำได้พอประมาณในปัญญา สามารถละสังโยชน์ได้ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส การบรรลุธรรมขั้นนี้ ระดับมรรคเรียกว่า โสดาปัตติมรรค ขึ้นผลเรียกว่าโสดาปัตติผล พระอริยบุคคลชื่อว่าพระโสดาบัน

๒. การบรรลุธรรมระดับที่ ๒ เรียกว่า พระสกทาคามี หมายถึง ผู้กลับมาสู่โลกนี้อีกครั้ง เดียวก็สามารถกำจัดทุกข์ให้สิ้นไปได้ ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล ทำได้ พอประมาณในสมาธิและปัญญา นอกจากนี้สามารถทำสังโยชน์ ๓ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาสให้หมดสิ้นไป และยังทำราคะโทสะโมหะให้เบาบาง การบรรลุธรรมระดับนี้เป็น ขึ้นมรรคเรียกว่า สกทาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่าสกทาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุขั้นนี้ชื่อว่า เป็น พระสกทาคามี หรือพระสภิกาคามี

๓. การบรรลุธรรมระดับที่ ๓ เรียกว่า พระอนาคามี หมายถึง ผู้จะปรินิพพานในที่สุด เกิดขึ้นไม่เวียนกลับมาอีก ผู้ได้บรรลุธรรมระดับนี้เป็นผู้ทำให้บริบูรณ์ในศีล สมาธิ ทำได้พอประมาณใน ปัญญา นอกจากละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างดังกล่าว ยังสามารถละกามราคะและภริชชะ การบรรลุธรรม ระดับนี้ ขึ้นมรรคเรียกว่าอนาคามีมรรค ขึ้นผลเรียกว่า อนาคามีผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุขั้นนี้ชื่อว่า พระอนาคามี

^๓ อัง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๓๔/๓๙, อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๔/๕๔.

^๔ ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๑๕-๒๑๖/๑๙๐-๑๙๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๑๕-๒๑๖/๒๕๔-๒๕๕, อัง.นวก. (บาลี) ๒๓/๓๔/๓๔๐, อัง.นวก. (ไทย) ๒๓/๓๔/๕๐๐.

^๕ พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), *พุทธศาสนากับปรัชญา*, (กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓), หน้า ๑๒๙.

๔. การบรรลุลุทธิธรรมระดับที่ ๔ เรียกว่า พระอรหันต์^๖ เป็นระดับสุดท้าย ผู้ได้บรรลุลุทธิธรรมระดับนี้เป็นผู้หมดสิ้นอาสวะกิเลส สามารถทำให้บริบูรณ์ในสิกขา ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา สามารถละกิเลสได้อีก ๕ อย่าง คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจจะ และอวิชชา การบรรลุลุทธิธรรมระดับนี้ ส่วนชั้นมรรค เรียกว่า อรหัตตมรรค ชั้นผลเรียกว่า อรหัตตผล พระอริยบุคคลผู้ได้บรรลุมีชื่อว่าพระอรหันต์^๗

ระดับของผู้บรรลุลุทธิธรรมอันกับการละกิเลสได้ การบรรลุลุทธิธรรม ๔ ระดับตามความสามารถของผู้ที่ละกิเลสเป็นตัวกำหนดว่า ผู้ปฏิบัติเป็นพระอริยบุคคลชั้นใดเรียกว่า สังโยชน์ หมายถึง กิเลส เป็นเครื่องรัดจิตไว้มี ๑๐ อย่าง ปรากฏในคัมภีร์สังยุตตนิกาย มหาวรรคว่า

๑. สักกายะทฐิ ได้แก่ ความเห็น รูป เวทนา สัญญา สังขารวิญญูณ เป็นตัวตนเที่ยงแท้ ยั่งยืน

๒. วิจิกิจฉา ได้แก่ความลังเลสงสัยในเรื่องการเวียนว่ายตายเกิด รวมทั้งเรื่องกรรมดีกรรมชั่วว่ามีผลจริงหรือไม่

๓. สีลัพพตปรามาส ได้แก่ ความยึดมั่นในศีลพรตโดยสักว่า ทำตามกันมาโดยไม่เข้าใจในเหตุผล

๔. กามราคะ ได้แก่ ความกำหนัดยินดีในกาม คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ

๕. ปฏิฆะ ได้แก่ ความขัดเคืองใจ

๖. รูปราคะ ได้แก่ ความปรารถนา คือ อยากเกิดในรูปภพ

๗. อรูปราคะ ได้แก่ ความปรารถนา คือ อยากเกิดในรูปภพ

๘. มานะ ได้แก่ ความถือตัว

๙. อุทัจจจะ ได้แก่ ความฟุ้งซ่าน

๑๐. อวิชชา ได้แก่ ความไม่รู้หรือสงสัยตามความเป็นจริง

สังโยชน์ ๑๐ อย่างนี้ แบ่งเป็นสังโยชน์ฝ่ายต่ำ เป็นอย่างหยาบเรียกว่า โอรัมภาคิยสังโยชน์ คือสักกายะทฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส กามราคะและปฏิฆะ จัดเป็นสังโยชน์ฝ่ายสูงเป็นอย่างละเอียดเรียกว่า อุทัมภาคิยสังโยชน์ คือ รูปราคะ อรูปราคะ มานะ อุทัจจจะ และอวิชชา^๘

สามเณรที่บรรลุนิเสวาปัตติผล ละสังโยชน์ข้อ ๑-๒-๓ ได้แล้ว สามเณรที่บรรลุนาคามีผลละโอรัมภาคิยสังโยชน์ข้อ ๑-๒-๓ ได้แล้วราคะและโทสะเบาบางลง สามเณรที่บรรลุนาคามีผลละโอรัมภาคิยสังโยชน์ (ข้อ ๑-๕) ได้ สามเณรที่บรรลุนอรหัตผล ก็ละอุทัมภาคิยสังโยชน์ (ข้อ ๖-๑๐) ได้ คือ ท่านจะละสังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐

^๖ วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๐๓.

^๗ พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตโต), พุทธธรรม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๒๘๖.

^๘ ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๐-๑๘๑/๑๐๖-๑๐๗.

๔.๓ หลักธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรม

ธรรมที่สนับสนุนให้สามเณรที่จะบรรลุอรหัตผลนั้น ต้องมีการปฏิบัติจนจิตได้สัมผัสกับธรรมนั้นผู้ปฏิบัติสามารถละกิเลส คือ สังโยชน์ได้ทั้ง ๑๐ อย่าง ธรรมที่สนับสนุนให้สามเณรบรรลุอรหัตผลได้ เรียกว่า โพธิปักขิยธรรม หมายถึง ธรรมที่เกื้อกูลให้เกิดการรู้แจ้งหรือธรรมที่เกื้อหนุนอริยมรรคมี ๓๗ ประการ^๙ ได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อิทธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ พละ ๕ โภชณงค์ ๗ มรรคมืองค์ ๘ ดังนี้

๔.๓.๑ สติปัฏฐาน ๔

สติปัฏฐาน แปลว่า ที่ตั้งสติ หมายถึง การตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริงโดยอาศัยกายเวทนาจิตธรรมเป็นฐานมี ๔ อย่างคือ

๑. กายานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาส่วนประกอบต่าง ๆ รวมกันเป็นร่างกาย ได้แก่ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เยื่อในกระดูก ม้าม หัวใจ ตับ ผังผืด ไต ปอด ไล่ใหญ่ ไล่ย่อย อาหารเก่า อาหารใหม่ มันสมอง ดี เสมหะ หนอง เลือด เหงื่อ มันข้น น้ำตา เปลวมัน น้ำลาย น้ำมูก ไขข้อ มูตร โดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงการรวมตัวกันของส่วนประกอบต่าง ๆ เหล่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน

๒. เวทนานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา คือ ความรู้สึกเป็นสุขเป็นทุกข์หรือเฉย ๆ เมื่อคราวได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้ถูกต้องสัมผัสด้วยกาย และได้นึกถึงสิ่งต่าง ๆ ที่เคยสัมผัสมาแล้วทางประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ ทางตา ทางหู ทางจมูก ทางลิ้น ทางกาย โดยพิจารณาให้เห็นความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงความรู้สึก ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน

๓. จิตตานุปัสสนา การตั้งกำหนดพิจารณาจิต คือ ความคิดต่าง ๆ เช่น พิจารณาคว่าจิตมีราคาหรือว่าไม่มีราคา จิตมีโทษหรือว่าไม่มีโทษ จิตมีโมหะหรือว่าไม่มีโมหะ โดยพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงความคิดเท่านั้น ไม่ใช่สิ่งที่เที่ยงแท้ยั่งยืน ไม่ใช่ตัวตน

๔. ฌัมมานุปัสสนา การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม คือ นีวรณ ๕ ชั้น ๕ आयตนะ ๑๒ โภชณงค์ ๗ อริยสัจ ๔ โดยพิจารณาให้เห็นว่า คืออะไร เป็นอย่างไร มีอยู่ในตนหรือไม่ เกิดขึ้นเจริญบริบูรณ์และดับไปได้อย่างไร พิจารณาตามความเป็นจริงของธรรมแต่ละอย่าง^{๑๐}

^๙ วิ.มหา (บาลี) ๑/๑๙๙/๑๒๙, วิ.มหา (ไทย) /๑/๑๙๙/๑๘๕. อ้างใน พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์, หน้า ๓๒๐.

^{๑๐} ที.ม. (ไทย) ๑๐/๓๗๓-๔๐๓/๓๐๑-๓๓๘.

สติปัญญา ๔ นี้ เมื่อปฏิบัติดีแล้ว ย่อมมีผลเป็นความบริสุทธิ์ให้พ้นไปจากความเศร้าโศก เสียใจ ความคิดพิโรธรำพัน ให้ดับทุกข์โทมนัสลงได้ ให้บรรลुरुยีสัจจนกระทั่งทำพระนิพพานให้แจ้ง พระพุทธเจ้าทรงยกย่องสติปัญญาว่า เป็นทางสายเอกเพื่อบรรลुพระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลาย หนทางสายนี้เป็นทางเดียว เพื่อความหมดจดแห่งสัตว์และเพื่อก้าวล่วงโศกและปริเทวะ เพื่อความดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรมที่ถูกต้อง เพื่อทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพาน ทางสายนี้ คือ สติปัญญา ๔^{๑๑}

๔.๓.๒ สัมมัตถาน ๔

สัมมัตถาน คือ ความเพียรชอบ ความเพียรใหญ่ เป็นความเพียรที่ถูกต้อง หมายถึง ความเพียรในการละความชั่วและทำความดี ซึ่งสนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมมี ๔ อย่างคือ

๑. สัจจธมมัตถาน เพียรระวังยับยั้งบาปที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น คือ ภิกษุเป็นรูปทางตาฟังเสียงทางหู ดมกลิ่นทางจมูก ลิ้มรสทางลิ้น ถูกต้องโณภูมิจิตทางกาย รู้ธรรมารมณทั้งใจ แล้วไม่รบกวน ไม่แยกถือ ย่อมปฏิบัติเพื่อความสำรวมจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ ซึ่งเมื่อไม่สำรวมแล้วก็จะเป็เหตุให้ถูกบาปอกุศลธรรม คือ อภิขณา (เพ่งเล็งอยากได้ของเขา) และโทมนัส (ความทุกข์ใจ) ครอบงำได้ จึงรักษาจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์ ถึงความสำรวมในจักขุนทรีย์ โสตินทรีย์ ฆานินทรีย์ ชิวหินทรีย์ กายินทรีย์

๒. ปหานธมมัตถาน เพียรละบาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้ว คือ ภิกษุไม่ยินดีกามวิตก พยาบาทวิตก วิหิงสาวิตก บาปอกุศลธรรมที่เกิดขึ้น ละบรรเทาทำให้หมดสิ้นไปทำให้ถึงความไม่มี

๓. ภาวนาธมมัตถาน เพียรทำกุศลที่ยังไม่เกิดไม่ให้เกิดขึ้น คือ ภิกษุเจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความระลึกได้) ฌัมมวิจยโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร) เจริญวิริยสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอดิ่ใจ) เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ) เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความวางใจเป็นกลาง) ที่อาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ

๔. อนุรักษนาธมมัตถาน เพียรรักษากุศลธรรมที่เกิดขึ้นแล้วให้ตั้งมั่นมิให้เสื่อมและให้เจริญยิ่งขึ้นไปจนไพบุลย์ คือ ภิกษุตามรักษาสมาธินิมิตที่ซัดดีแล้ว ซึ่งเกิดขึ้นแล้ว คือ อัฏฐิกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่ยังเหลืออยู่แต่ร่างกระดูกหรือกระดูกท่อน) ปุพุกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีหนอนคลาคลำเต็มไปหมด) วินิลกสัญญา (กำหนดหมายซากศพที่มีสีเขียวคล้ำคละด้วยสีต่าง ๆ)

^{๑๑} ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

วิบุพพกสัญญา (กำหนดหมายชากศพที่มีน้ำเหลืองไหลเยิ้มอยู่ตามที่ที่แตกปรือออก) วิฉิททกสัญญา (กำหนดหมายชากศพที่ขาดจากกันเป็น ๒ ท่อน) อุทฐมาตกสัญญา (กำหนดหมายชากศพที่เนาพองขึ้นอีก)^{๑๒}

สัมมัมปธานเป็นธรรมสำคัญหมวดหนึ่ง ที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรม ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุทั้งหลายแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปรายจีน บ่าไปสู่ทิศปรายจีน หลากไปสู่ทิศปรายจีนฉันใด ภิกษุก็ฉันนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญสัมมัมปธาน ๔ ประการ ทำสัมมัมปธาน ๔ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่ นิพพาน โนม้ไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน^{๑๓}

๔.๓.๓ อธิธิบาท ๔

อธิธิบาท คุณเครื่องให้ถึงความสำเร็จ เป็นคุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จที่มุ่งหมาย คือ

๑. ฉันทะ ความพอใจ คือ ความต้องการที่จะทำ ใฝ่ใจรักจะทำสิ่งนั้นอยู่เสมอ และปรารถนาจะทำให้ได้ผลดียิ่ง ๆ ขึ้นไป

๒. วิริยะความเพียร คือ ขยันหมั่นประกอบสิ่งนั้นด้วยความพยายาม เข้มแข็ง ไม่ท้อถอย

๓. จิตตะ คือ ตั้งจิตรับรู้ในสิ่งที่ทำและทำสิ่งนั้นด้วยความคิด เอาจิตฝึกใฝ่ไม่ปล่อยใจให้ ฟุ้งซ่านเลื่อนลอยไป

๔. วิมังสา ความไตร่ตรอง หรือทบทวน คือ หมั่นใช้ปัญญาพิจารณาใคร่ครวญตรวจตราหาเหตุผล และตรวจสอบข้อยิ่งหย่อนในสิ่งที่ทำนั้น มีการวางแผน วัตถุประสงค์ คิดค้นวิธีแก้ไขปรับปรุง^{๑๔}

พระพุทธองค์ทรงแสดงการเจริญอธิธิบาทที่ทำให้บรรลุธรรมไว้ว่า ภิกษุผู้เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทะสมาธิปธานสังขาร^{๑๕} เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิปธานสังขาร เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตะสมาธิปธานสังขาร เจริญอธิธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร มีความเพียรยิ่งเป็นที่ ๕ ภิกษุผู้มีองค์ ๑๕^{๑๖} รวมทั้งความเพียรอันยิ่งอย่างนั้นนั้น ย่อมเป็นผู้ควรแก่ความเปื้อน่าย^{๑๗} ยิ่งควรแก่การตรัสรู้ และควรแก่การบรรลุธรรมอันเป็นแดนเกษมจากโยคะอันยอดเยี่ยม^{๑๘} เพราะเจริญอธิธิบาท ๔ ประการนั้นแล สาวกของเราเป็นอันมากจึงได้บรรลุที่สุดแห่ง

^{๑๒} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๓-๑๔/๒๓-๒๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๓๗๗.

^{๑๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๖๕๗/๒๑๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๖๕๑-๖๖๒/๓๖๐-๓๖๑.

^{๑๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๖๐/๑๙๘, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๖/๒๗๗.

^{๑๕} อัง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๗๖/๓๙๑.

^{๑๖} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓, ม.ม.อ. (ไทย) ๑/๑๘๙/๕๔๔-๕๔๕.

^{๑๗} ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๑๘๙/๓๙๓.

^{๑๘} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๑๘๙, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๑๘๙/๒๐๓.

อภิญญาและอภิญญาบารมีอยู่^{๑๙} อธิปไตย ๔ เป็นทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม^{๒๐} อสังขตธรรม คือ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะ^{๒๑}

ผู้ที่เจริญอธิปไตย ๔ กับธรรมที่เกี่ยวข้อง จะสำเร็จมรรคผลดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งเจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จะเป็นอนาคามี คือ

๑. ภิกษุอธิปไตยที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิและปธานสังขาร^{๒๒}

๒. ภิกษุอธิปไตยที่ประกอบด้วยวิริยะสมาธิและปธานสังขาร

๓. ภิกษุอธิปไตยที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิและปธานสังขาร

๔. ภิกษุอธิปไตยที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิและปธานสังขาร

๕. ภิกษุความขะมักเขม้น^{๒๓} ภิกษุหรือภิกษุณีที่เจริญทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการนี้พึงหวังได้ผลอย่าง ๑ ใน ๒ อย่าง คือ อรหัตตผลในปัจจุบัน หรือเมื่อยังมีอุปาทานเหลืออยู่ ก็จะเป็นอนาคามี^{๒๔}

๔.๓.๔ อินทรีย์ ๕

อินทรีย์ คือ ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน เป็นใหญ่ในการกระทำหน้าที่ต่าง ๆ ของตน เป็นเจ้าการในการครอบงำเสียซึ่งความไร้ศรัทธา ความเกียจคร้าน ความประมาท ความฟุ้งซ่าน และความหลง ตามลำดับมี ๕ ประการ^{๒๕} คือ

๑. สัทอินทรีย์ ความเชื่อมั่นในกรรมผลของกรรม พระปัญญาตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า และเชื่อมั่นว่า สัตว์ทั้งหลายมีกรรมเป็นของตนเอง

๒. วิริยอินทรีย์ คือ ความเพียร

๓. สตินทรีย์ คือ ความระลึกได้

๔. สมาธินทรีย์ คือ ความตั้งจิตมั่น

๕. ปัญญินทรีย์ คือ ความรู้ชัดในเหตุผล^{๒๖}

^{๑๙} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๒๔๗/๒๒๒-๒๒๓, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๒๔๗/๒๙๒.

^{๒๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๒/๓๒๐, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๗๒/๔๕๐.

^{๒๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๗/๓๒๑-๓๒๕, ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๗/๔๕๓.

^{๒๒} อ.อ. (บาลี) ๑/๓๘๙-๔๐๑/๔๔๕, อ.อ. (ไทย) ๓๘๙-๔๐๑.

^{๒๓} อ.อ. (บาลี) ๓/๖๗-๗๐/๓๓, อ.อ. (ไทย) ๓/๖๗-๗๐/๔๙.

^{๒๔} อ.อ. (บาลี) ๒๒/๖๗/๗๖, อ.อ. (ไทย) ๒๒/๖๗/๑๑๕.

^{๒๕} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๙), หน้า ๑๙๙.

^{๒๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๗๑/๑๖๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๑/๒๘๕.

ผู้มีอินทรีย์ที่สมบูรณ์นั้น จะสำเร็จมรรคผลแน่นอน ดังที่พระพุทธเจ้าทรงยืนยันว่า ผู้รู้ชัดถึงคุณโทษและอุบายเครื่องสลัดออกแห่งอินทรีย์ ๕ ตามความเป็นจริงย่อมเป็นพระโสดาบัน^{๒๗} ไม่มีทางตกต่ำ^{๒๘} และจะได้ตรัสรู้^{๒๙} ในวันหน้า^{๓๐}

๔.๓.๕ พละ ๕

พละ แปลว่า กำลัง หมายถึง คุณธรรมที่ทำให้จิตเข้มแข็ง ไม่หวั่นไหวในอกุศลธรรม ๆ มี ๕ อย่าง คือ สัทธา วิริยะ สติ สมาธิ ปัญญา ซึ่งเป็นหมวดธรรมอย่างเดียวกับอินทรีย์ ๕ อินทรีย์นั้นเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พละ คือ ธรรมอันเป็นกำลัง ทำให้เกิดความมั่นคงเป็นหลักปฏิบัติทางจิตใจ ให้ถึงความหลุดพ้นโดยตรง^{๓๑}

พระพุทธเจ้าทรงยกย่องผู้ปฏิบัติตามพละ ๕ ว่า ดำเนินไปสู่พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า “ภิกษุทั้งหลายแม่น้ำคงคาที่ไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีนแม่น้ำฉันทิ ภิกษุนั้นก็ฉันทิเหมือนกัน เมื่อเจริญพละ ๕ ประการ ทำพละ ๕ ประการให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน^{๓๒}

๔.๓.๖ โภชณงค์ ๗

โภชณงค์ คือ ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้^{๓๓} หมายถึง คุณธรรมที่เป็นองค์ประกอบให้เกิดการรู้แจ้งมี ๗ อย่าง คือ

๑. สติสัมโภชณงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความระลึกได้)
๒. ธรรมวิจยสัมโภชณงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ การเห็นธรรม)
๓. วิริยะสัมโภชณงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร)
๔. ปิติสัมโภชณงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิมใจ)
๕. ปัสสัทธิสัมโภชณงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ)
๖. สมาธิสัมโภชณงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น)

^{๒๗} อภ.ปญจ.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓๐, อภ.ปญจ.อ. (ไทย) ๓๑/๖๗.

^{๒๘} อภ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒, อภ.ติก.อ. (ไทย) ๒/๘๗/๓๒๕.

^{๒๙} ที.สี.อ. (บาลี) ๓๗๗/๒๘๑.

^{๓๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๗๒/๑๖๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๒/๒๘๒-๒๘๓.

^{๓๑} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๙), หน้า ๑๙๘-๑๙๙.

^{๓๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๗๐๕/๒๑๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๗๐๕/๓๖๙.

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธัมม์, ๒๕๕๙), หน้า ๒๓๙.

๗. อุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมเป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความวางใจเป็นกลาง)^{๓๔}

โพชฌงค์นั้น เป็นองค์ธรรมที่ต้องปฏิบัติร่วมกันตามลำดับ ดังที่พระองค์ได้ทรงแสดงการเจริญโพชฌงค์ไว้ว่า

ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้) ๗ ประการ ทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพศาลในธรรมทั้งหลาย คือ ภิกษุเจริญสติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความระลึกได้) เจริญธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ การเพียรธรรม) เจริญวิริยะสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความเพียร) ภิกษุเจริญปีติสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความอิ่มใจ) เจริญปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความสงบกายสงบใจ) เจริญสมาธิสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความตั้งจิตมั่น) เจริญอุเบกขาสัมโพชฌงค์ (ธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ คือ ความมีใจเป็นกลาง) อันอาศัยวิเวก (ความสงัด) อาศัยวิราคะ (ความคลายกำหนัด) อาศัยนิโรธ (ความดับ) น้อมไปในโอสถัคคะ (ความสละ)^{๓๕}

พระพุทธองค์ได้ทรงแสดงอานิสงส์การเจริญโพชฌงค์ไว้ดังนี้

เมื่อภิกษุเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการทำให้มากแล้วอย่างนี้ พึงหวังผลานิสงส์ ๗ ประการ คือ (๑) จะได้บรรลอรุหัตผลทันทีในปัจจุบัน (๒) หากในปัจจุบันยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้บรรลุในเวลาใกล้ตาย (๓) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต้น) ๕ ประการสิ้นไป (๔) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ และไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป (๕) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายีและไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี โอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป (๖) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายีและไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป (๗) หากในปัจจุบันและในเวลาใกล้ตายยังไม่ได้บรรลุ ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อันตรายปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้อุปหัจจปรินิพพายี ไม่ได้เป็นพระอนาคามีผู้สังขารปรินิพพายี และไม่ได้เป็นพระอนาคามี

^{๓๔} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๑๕๑/๙๑, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๕๑/๑๑๒.

^{๓๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๒/๕๘-๕๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙-๑๑๐.

ผู้อสังขารปรินิพพานี้ ก็จะได้เป็นพระอนาคามีผู้อุทธรังโสโตอกนิภูฏคามิ เพราะโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการสิ้นไป^{๓๖}

โพชฌงค์ เหมือนโพธิปักขิยธรรมอื่น ๆ มีแตกต่างกันคือ มีสติ ปัสสัทธิ และอุเบกขาเพิ่มเข้ามา ซึ่งแสดงว่าในการปฏิบัติธรรมนั้น ผู้จะบรรลุธรรมต้องมีความอิมใจ มีทั้งกายทั้งใจ ในขณะเดียวกัน ก็มีความปล่อยวาง คือ มีอุเบกขา ไม่ยึดถือในธรรมทั้งปวง เพราะพิจารณาเห็นตามความเป็นจริง

ในบรรดาโพชฌงค์ทั้ง ๗ ประการนั้น พระพุทธเจ้าทรงยกย่องปัญญาทรียว่า เป็นยอดกว่าธรรมข้ออื่น ๆ พระองค์ทรงแสดงว่า ผู้เจริญโพชฌงค์ชื่อว่าดำเนินไปสู่พระนิพพาน ดังที่พระพุทธองค์ตรัสว่า กลอนเรื่อนยอดทั้งหมด น้อมไป โอนไป โนมไปสู่ยอดฉนไต ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ อย่าง กระทำให้มาก ย่อมน้อมไปโน้มไป โอนไปสู่นิพพานฉนนัน^{๓๗} และว่า ภิกษุอาศัยศีล ตั้งอยู่ในศีลแล้ว เจริญโพชฌงค์ ๗ อย่าง กระทำให้มากย่อมถึงความไพบูลย์ในธรรมทั้งหลาย^{๓๘}

๔.๓.๗ มรรค ๘

มรรคมืองค์ ๘ หรืออัฐังคิกมรรค แปลว่าทางมืองค์ ๘ ประการ ได้ชื่อว่า มัชฌิมาปฏิปทา แปลว่า ทางสายกลาง เพราะเป็นข้อปฏิบัติอันพอดีที่จะนำไปสู่จุดหมายแห่งความหลุดพ้นเป็นอิสระ ดับทุกข์ ปลอดปัญหา ไม่ติดข้องในที่สุดทั้งสอง คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมถานุโยค มี ๘ อย่าง^{๓๙} คือ

- สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ
- สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ
- สัมมาวาจา เจรจาชอบ
- สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
- สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ
- สัมมาวายามะ พยายามชอบ
- สัมมาสติ ระลึกรชอบ
- สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ^{๔๐}

^{๓๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๔/๖๓-๖๔, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๔/๑๑๕-๑๑๗.

^{๓๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๘/๖๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๘/๑๒๓.

^{๓๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๒/๕๘, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙.

^{๓๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๙), หน้า ๒๕๑-๒๕๒.

^{๔๐} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๕๘/๒๖๔, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๕๘/๔๐๗.

การปฏิบัติตามมรรคมืองค์ ๘ ชื่อว่าดำเนินไปตามทางที่จะพาไปสู่พระนิพพาน ดังพุทธพจน์ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย แม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน บ่าไปสู่ทิศปราจีน หลากไปสู่ทิศปราจีน แม่น้ำอินโด ภิกษุก็ฉนั้นเหมือนกัน เมื่อเจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ทำอริยมรรคมืองค์ ๘ ให้มาก ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน โนมไปสู่นิพพาน โอนไปสู่นิพพาน”^{๔๑} ธรรม ๘ ประการนี้ ที่บุคคลเจริญทำให้มากแล้ว ย่อมให้ถึงนิพพาน มีนิพพานเป็นเบื้องหน้า มีนิพพานเป็นที่สุด คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ^{๔๒} พรหมจรรย์ คือ อริยมรรคมืองค์ ๘ ผลแห่งพรหมจรรย์ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผล^{๔๓}

มรรคมืองค์ ๘ นี้ เรียกว่า ทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา จากการศึกษาพบว่า ในการสอนธรรมของพระพุทธเจ้าท่าน คำสอนจะมีส่วนเกี่ยวข้องกับเรื่องมรรคมืองค์ ๘ นี้ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง พระพุทธเจ้าทรงอธิบายทางสายนี้ โดยใช้วิธีการและใช้คำพูดที่แตกต่างกันไปตามความแตกต่างระหว่างบุคคล โดยให้สอดคล้องกับระดับการพัฒนาและศักยภาพในการเข้าใจและตามได้ทันของบุคคล แต่สาระสำคัญของพระสูตรหลายพระสูตรที่กระจายอยู่ในคัมภีร์ต่าง ๆ ของพระพุทธศาสนา ล้วนแต่มีเรื่องเกี่ยวกับมรรค ซึ่งประกอบด้วยองค์ ๘ อันประเสริฐทั้งสิ้น^{๔๔}

มรรคมืองค์ ๘ นั้น เมื่อสรุปลงในหลักไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ ปัญญา ก็คือสัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ จัดรวมลงในศีล สัมมาวายามะ สัมมาสติ สัมมาสมาธิ จัดรวมลงในสมาธิ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ จัดรวมลงในปัญญา^{๔๕}

การศึกษามรรคมืองค์ ๘ เริ่มต้นด้วยปัญญา คือ สัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ และจบด้วย สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ (ปัญญา ศีล สมาธิ) แต่เมื่อจัดเป็นไตรสิกขา คือ สติ สมาธิ ปัญญา ท่านเอาสัมมาทิฏฐิ สัมมาสังกัปปะ ที่เป็นหมวดปัญญา ไปต่อท้ายสัมมาสมาธิ จึงอาจมองว่า ลักลั่นกัน ในเรื่องนี้พึงทราบความสำคัญแห่งองค์มรรคกับหลักไตรสิกขาว่าเน้นคนละอย่าง กล่าวคือ มรรค คือ หนทางปฏิบัติที่นำเอากฎธรรมชาติมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการดำเนินชีวิตของคน เป็นจุดเริ่มต้นในการนำเอากฎธรรมชาติมาสร้างเป็นวิธีปฏิบัติของคน ส่วนหลักไตรสิกขานั้น เป็นการนำเอาเนื้อหาของมรรคไปใช้งานจริง คือ นำเอาองค์ประกอบของมรรคทั้ง ๘ ไปยกย่องจัดรูปเป็นขั้นตอนต่าง ๆ

^{๔๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๑/๓๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๑/๕๘.

^{๔๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐/๙, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐/๑๔-๑๕.

^{๔๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๙/๒๐, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙/๓๗.

^{๔๔} ชูศักดิ์ ทิพย์อักษร และคณะแปลและเรียบเรียง, **พระพุทธเจ้าสอนอะไร**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๑๐๘-๑๐๙.

^{๔๕} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๔๖๒/๔๑๒.

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) กล่าวถึงการจัดลำดับมรรคไว้ว่า

ภายในมรรคสัมมาทิฐิจัดเป็นข้อแรกในฐานะเป็นจุดเริ่มต้นซึ่งถ้าขาดเสียแล้วองค์ประกอบข้ออื่นจะเกิดขึ้นไม่ได้เปรียบเทียบในการเดินทางจะต้องรู้ว่าทางไหนที่จะไป อย่างน้อยต้องรู้ว่าจะตั้งต้นที่ไหน ถ้ายังตั้งต้นไม่ได้การเดินทางต่อ ๆ ไปก็ยังไม่อาจมีขึ้นได้การเดินทางเป็นการฉันท ในกาปฏิบัติธรรมก็ฉันทนั้น เริ่มแรกทีเดียว จะต้องมีความเห็นมีความเข้าใจหรืออย่างน้อยมีความเชื่อถือถูกต้องตามแนวทางที่จะปฏิบัติเสียก่อนจึงจะดำริคิดการต่อไป และประพฤติปฏิบัติให้ถูกทางได้ การปฏิบัติธรรมจึงต้องอาศัยพื้นฐานความเข้าใจที่เป็นต้นทุนไว้ก่อน เมื่อสัมมาทิฐิเบิกช่องทางหรือตั้งต้นให้แล้วองค์ข้ออื่น ๆ ก็เกิดตามได้เป็นลำดับไป^{๔๖}

ส่วนไตรสิกขาเป็นระบบปฏิบัติที่มุ่งในแง่การใช้งาน คือ นำเอาองค์ประกอบทั้งหลายของมรรคมาจัดเป็นกระบวนการปฏิบัติให้มีขั้นตอนต่าง ๆ เพื่อใช้องค์มรรคเหล่านั้นให้สำเร็จผลอย่างงานในชีวิตจริงเหมือนดังว่า เมื่อแจกแจงให้รู้ว่าเครื่องมือที่จะต้องใช้มีอะไรบ้าง คราวนี้ก็มาจัดลำดับการใช้เครื่องมือเหล่านั้นว่า ในเวลาทำงานตอนไหนจะต้องใช้เครื่องมืออันนั้นอย่างไร^{๔๗}

จากการศึกษาเรื่องนี้ย่อมชี้ให้เห็นว่า ในการปฏิบัติธรรมเพื่อบรรลุอรหัตผลนั้น ผู้ปฏิบัติจะต้องมีศีล สมาธิ และปัญญาสมบูรณ์จึงจะสามารถกำจัดกิเลส คือ ราคะ โทสะ และโมหะ ให้เบาบางจนหมดไปในที่สุด การปฏิบัติตามหลักไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา เป็นระบบการฝึกอบรมภายนอกเข้าไปหาภายใน จากส่วนที่ง่ายกว่าไปหาส่วนที่ยาก และลึกซึ้งกว่า พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า

การเข้าใจปัญหาและการมองโลกในและชีวิตความตามความเป็นจริงนั้นแหละคือ จุดเริ่มต้นที่ถูกต้อง และคือ ความหมายพื้นฐานของสัมมาทิฐิ ส่วนในระหว่างการฝึกการฝึกส่วนที่หยาบภายนอกในชั้นศีล ช่วยเป็นฐานให้แก่การฝึกส่วนที่ละเอียดภายใน ทำให้พร้อมและสะดวกที่จะฝึกในชั้นจิตและปัญญาให้ได้ผลดียิ่งขึ้น เมื่อฝึกชั้นละเอียดภายใน คือ จิตและปัญญา ผลก็กลับออกมาช่วยกันดำเนินชีวิตภายนอก เช่น มีความประพฤติสุจริตมั่นคง มีศีลที่เป็นปกติโดยธรรมชาติของตนเองไม่ต้องฝึกใจหรือตั้งใจ คอยควบคุมรักษาคิดแก้ปัญหาและทำกิจกรรมต่างๆ ด้วยปัญญาบริสุทธิ์ เป็นต้น^{๔๘}

จากการศึกษาเรื่องโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการพบว่าธรรมต่าง ๆ เป็นธรรมเกื้อกูลสนับสนุนกันเป็นกระบวนการให้เกิดการรู้แจ้งโดยมีปัญญาเป็นตัวนำ การศึกษาพบว่า ธรรมที่เป็น

^{๔๖} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๖๐๗.

^{๔๗} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, หน้า ๖๐๘.

^{๔๘} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๑๖.

ตัวนำให้เกิดการบรรลุธรรม คือ ปัญญา พระพุทธเจ้าทรงยกย่องปัญญาหรือปัญญาธิริยว่าเป็นยอดกว่าธรรมข้ออื่นๆ ในกลุ่มธรรมนี้ ปัญญา คือ ตัวทำให้รู้แจ้งสภาวะธรรมและปัญญานั้น มีอยู่ในโพธิปักขิยธรรมทุกหมวด โดยมีชื่อเรียกต่างๆ กัน คือ เรียกปัญญาว่า อนุปัสสนา ในสติปัฏฐาน ๔ เรียกปัญญาว่าวิมังสา ในอิทธิบาท ๔ เรียกว่าปัญญา ตามคำเดิมในอินทรีย์ ๕ และพละ ๕ เรียกปัญญาว่า ธัมมวิจยะ ในโพชฌงค์ ๗ เรียกปัญญาว่า สัมมาทิจฺฐิโนมรรคมีองค์ ๘

๔.๔ การศึกษาไตรสิกขาเพื่อบรรลุธรรม

การศึกษาเป็นสื่อถึงความสามารถที่มีอยู่ในตัวมนุษย์ของแต่ละคนออกมา^{๔๙} การศึกษา คือ การเลี้ยงดูคนให้เจริญเติบโตด้านศีลธรรม^{๕๐} การศึกษา คือ การแสดงความสมบูรณ์ซึ่งมีอยู่แล้วในมนุษย์ให้ปรากฏขึ้น^{๕๑} ซึ่งเรื่องนี้ตรงกับการศึกษาเพื่อบรรลุธรรมในพระพุทธศาสนา กล่าวคือ การบรรลุธรรมระดับต่าง ๆ เกิดขึ้นได้เพราะผู้ปฏิบัติมีธรรม คือ โพธิปักขิยธรรมเป็นพื้นฐานและผู้ปฏิบัติสามารถดึงเอาโพธิปักขิยธรรมเหล่านั้นออกมา เพื่อให้การศึกษาแสดงผลออกที่ตัวคน แล้วคนก็ไปแสดงผลออกที่สังคม^{๕๒} สื่อสำหรับสิ่งนี้เรียกว่า สิกขา หมายความว่า เป็นข้อที่จะต้องศึกษาปฏิบัติให้เกิดขึ้นเพื่อฝึกหัดอบรมกาย วาจา ใจ ให้เจริญยิ่งขึ้นไป จนได้บรรลุเป้าหมายสูงสุด คืออรหัตตผล สิกขา หรือการศึกษาในพระพุทธศาสนาเรียกว่า ไตรสิกขา^{๕๓} มี ๓ อย่าง ได้แก่

๔.๔.๑ อธิศีลสิกขา

อธิศีลสิกขา คือ การศึกษาและปฏิบัติในศีลอันยิ่ง หมายถึง การศึกษาและปฏิบัติควบคุมพฤติกรรมทางกายและทางวาจาอย่างสูง เน้นการสำรวมอินทรีย์ คือ ตาหูจมูกลิ้นกายใจในคราวเห็นรูป ได้ยินเสียง ดมกลิ่นลิ้มรส ถูกต้องสัมผัสทางกาย และในคราวเกิดความคิดต่าง ๆ เพื่อไม่ให้กระทำผิดทางกายวาจา

^{๔๙} บรรจบ บรรณรุจิ, **อติมหาสาวก**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๕), หน้า ๖๔.

^{๕๐} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๔.

^{๕๑} สวามี สัตยานันทบุรี, **บ่อเกิดมติพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร: บุรินทร์การพิมพ์ ๒๕๑๖), หน้า ๑๔๖.

^{๕๒} พระเทพเวที, **ธรรมกับการศึกษาไทย**, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑), หน้า ๑๑.

^{๕๓} ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๐๕/๑๙๖, ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๓๐๕/๒๗๒.

๔.๔.๒ อธิจิตตสิกขา

อธิจิตตสิกขา คือ การศึกษาและปฏิบัติในจิตอันยิ่ง หมายถึง การศึกษาและปฏิบัติฝึกหัดอบรมจิตให้ได้บรรลุธรรมชั้นสูง เน้นการฝึกจิตชั้นบรรลุภูมามาน เพื่อข่มนิวรณ์ธรรมซึ่งเป็นกิเลสที่คอยขัดขวางจิตไม่ให้เข้าถึงความสงบจิตที่ถึงฌาน เรียกว่า ฌานจิต

๔.๔.๓ อธิปัญญาสิกขา

อธิปัญญาสิกขา คือ การศึกษาและปฏิบัติในปัญญาอันยิ่ง หมายถึง การศึกษาและปฏิบัติฝึกหัดอบรมปัญญาเพื่อให้เกิดความรู้แจ้งนั้น เน้นการรู้แจ้งเรื่องนามรูป ปัญญาที่รู้แจ้งนำรูปนี้เรียกว่า วิปัสสนาญาณ^{๕๔}

สิกขา ๓ อย่างนี้ เมื่อสามารถศึกษาปฏิบัติให้เกิดขึ้นในตนได้ทำให้ละกองกิเลสได้ดังพุทธพจน์ว่า ภิกษุผู้มีปัญญาตั้งมั่นอยู่ในศีล อบรมจิต และปัญญา จนเผาผลาญกิเลสได้ และเกิดปัญญารักษาตัวเอง จึงจะสามารถวางรอกข์ คือ ตัณหาออกได้^{๕๕} ศีลเป็นจุดเริ่มต้นแห่งความดี (กุศลธรรม) สามารถพาไปถึงอรหัตตผลได้^{๕๖}

๔.๕ หลักการปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาเพื่อบรรลุธรรม

การปฏิบัติสมณะและวิปัสสนาเป็นการแสดงให้เห็นถึงบุคคลผู้บรรลุธรรมในพระพุทธศาสนาว่า ต้องมีศีล สมาธิ และปัญญาบริบูรณ์ การศึกษาปฏิบัติเพื่อให้เกิดศีล สมาธิ ปัญญาบริบูรณ์ พระพุทธเจ้าทรงวางหลักปฏิบัติไว้เรียกว่า ภาวนา หมายถึง การกระทำให้เกิดขึ้นหรือการฝึกอบรมจิต การภาวนามี ๒ อย่าง คือ สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา^{๕๗}

๔.๕.๑ สมถภาวนา

สมถภาวนา คือ การอบรมจิตใจให้เกิดความสงบ การฝึกสมาธิ การทำจิตใจให้ตั้งมั่นอยู่กับอารมณ์ใดอารมณ์หนึ่ง เป็นอุบายวิธีที่หยุดความฟุ้งซ่านแห่งจิตซึ่งมักจะฟุ้งซ่านไปตามอารมณ์ต่าง ๆ กล่าวคือ หยุดความคิดของจิตไว้ โดยใช้สมาธิยึดติดอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งในกรรมฐาน ๔๐ กองมาบริกรรมจนกระทั่งจิตแนบแน่นในอารมณ์นั้น และสงบระงับไม่ฟุ้งซ่านต่อไป หรือเป็นอุบายสงบใจ ได้แก่การปฏิบัติธรรมด้วยการบริกรรม เป็นการบำเพ็ญเพียรทางจิตโดยใช้สมาธิเป็นหลักและ

^{๕๔} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๙), หน้า ๑๒๗.

^{๕๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๗.

^{๕๖} อ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑/๑-๒, อ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑/๑-๓.

^{๕๗} อ.ทก. (บาลี) ๒๐/๑๗๓/๙๐, อ.ทก. (ไทย) ๒๐/๑๗๓/๑๒๗.

มุ่งให้จิตสงบ ระวังจากนิวรณ์ซึ่งเป็นตัวขัดขวางจิตไม่ให้บรรลุความดีเป็นสำคัญ เพื่อให้จิตเกิดความสงบจากนิวรณ์ธรรมจนสัมผัสสภาวะแห่งฌาน เป็นจิตที่ตั้งมั่น เป็นเอกัคคตา^{๕๘}

๑) ความหมายของสมถยานิกะ

สมถยานิกะ คือ ผู้มีสมถะเป็นยาน หมายถึง ผู้เจริญสมถกรรมฐาน จนได้ฌานก่อนแล้ว จึงเจริญวิปัสสนาต่อ

๒) อารมณ์ของสมถยานิกะ

การปฏิบัติตามแนวสมถยานิกะ มีอารมณ์ ๑๐ อย่าง แบ่งเป็น ๗ หมวด คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ อัปปมัญญา ๔ อาหารเรปฏิกุศลสัญญา ๑ จตุธาตววัตถาน ๑ อรูป ๔

สมถยานิกะ ต้องทำจิตให้สงบด้วยอำนาจแห่งฌานก่อน แล้วยกฌานขึ้นสู่วิปัสสนา ภายหลังโดยนำเอากรรมฐาน ๔๐ มาเป็นอารมณ์กรรมฐานอันใดอันหนึ่ง พระพุทธองค์ทรงมุ่งหมายให้เหมาะแก่จริต เพราะเมื่อเหมาะแก่จริตแล้วก็สำเร็จได้ง่ายและเร็ว ผู้ที่เจริญวิปัสสนาโดยอาศัยอุچارสมาธิ ชื่อว่า สมถยานิกะ คือ ผู้ดำเนินไปสู่มรรค ผล และนิพพานด้วยสมถยาน สมาธินี้ได้สองอย่างนั้น จึงเป็น จิตตวิสุทธิ ซึ่งเป็นที่อาศัยของสมถยานิกะ^{๕๙}

๓) ผลของการปฏิบัติสมถกรรมฐาน

อารมณ์แห่งสมถกรรมฐาน ๔๐ ประการอารมณ์กรรมฐานที่ส่งผลให้ได้บรรลุฌานมีอยู่ ๓๐ ประการ คือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ กายคตาสติ ๑ อานาปานสติ ๑ อัปปมัญญา ๔ และอรูป ๔

อารมณ์กรรมฐาน ๓๐ นี้ แม้จะส่งผลให้บรรลุฌานได้ก็จริง แต่ก็ส่งผลให้บรรลุฌานได้ไม่เหมือนกัน คือ

(๑) อสุภะ ๑๐ และกายคตาสติ ๑ ส่งผลให้บรรลุได้เพียงปฐมฌานเท่านั้น เพราะอสุภะและกายคตาสติมีอารมณ์หยาบและน่าเกลียดมากกว่าการที่ปฐมฌานจะเกิดขึ้นได้เพราะอาศัยวิตกองค์ฌานช่วยยกภาวนาจิตให้ขึ้นสู่อารมณ์เหล่านี้ส่วนขั้นที่สูงกว่านี้ไม่มีวิตกช่วยยกจิตให้ขึ้นสู่อารมณ์ จึงทำให้ผู้บำเพ็ญได้บรรลุเพียงปฐมฌานเท่านั้น

(๒) อัปปมัญญา ๓ คือ เมตตาการุณาและมุทิตาอารมณ์ภาวนา ๓ ประการนี้ส่งผลให้ผู้บำเพ็ญได้บรรลุถึงจตุตถฌาน

^{๕๘} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธรรม, ๒๕๕๙), หน้า ๗๐.

^{๕๙} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นนทบุรี: โรงพิมพ์ บริษัท ไทยร่มเกล้า จำกัด,), หน้า ๖๑.

(๓) กลิน ๑๐ อุเบกขา ๑ และอานาปานสติ ๑ มีอำนาจส่งผลให้ผู้บำเพ็ญบรรลุถึงปัญจฌาน (กรณีของฌาน ๕) ซึ่งเป็นฌานสูงสุด

(๔) อรูป ๔ มีอำนาจส่งผลให้ผู้บำเพ็ญได้บรรลุอรุณรูปฌาน ๔

ส่วนอารมณ์สมถภาวนาที่ไม่สามารถให้บรรลุฌานได้มี ๑๐ ประการ คือ อนุสติ ๘ อหारेปฏิกุศลสัญญา ๑ และจตุธาตววัตถาน ๑ ซึ่งอารมณ์เหล่านี้ ทำให้ผู้บำเพ็ญเข้าถึงแค่อุปจารสมาธิเท่านั้นไม่สามารถเข้าถึงอัปนาสมาธิได้ เนื่องจากอารมณ์เหล่านี้เป็นอารมณ์ปรมาตมามีสภาวะละเอียดสุขุมลุ่มลึก ไม่สามารถทำให้สมาธิมีกำลังแก่กล้าจนกระทั่งทำให้ฌานเกิดขึ้นได้ โดยเฉพาะพุทธานุสสติ ธัมมานุสสติ สังขานุสสติ อุปमानุสสติ นอกจากจะมีความละเอียดสุขุมแล้วยังมีความกว้างขวางลึกซึ้งเหลือที่จะนับจะประมาณได้อีกด้วยผู้ยึดเอาอารมณ์เหล่านี้เป็นหลักจำเป็นต้องระลึกไปในพระคุณอันกว้างขวางลึกซึ้งนั้นไปตามสติปัญญาของตน ด้วยเหตุนี้ สมาธิของผู้บำเพ็ญจึงไม่มีกำลังพอที่จะเข้าถึงฌานได้

๔.๕.๒ วิปัสสนาภาวนา

การเจริญวิปัสสนา หมายถึง การฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้แจ้งความเป็นจริง เป็นการเจริญปัญญา^{๖๐}

(๑) วิธีการของวิปัสสนายานิกะ

วิปัสสนายานิกะ เรียกเต็ม ๆ ว่า สุทธิวิปัสสนายานิกะ คือ ผู้ที่เจริญวิปัสสนาอย่างเดียวโดยไม่อาศัยสมาธิทั้งสองนั้น ผู้ดำเนินไปสู่มรรค ผล และนิพพานด้วยวิปัสสนาล้วนๆ เป็นยาน บุคคลประเภทนี้มีขณิกสมาธิอย่างเดียว เป็นจิตตวิสุทธิ^{๖๑} หมายถึง ผู้ที่เริ่มปฏิบัติด้วยเจริญวิปัสสนาทีเดียวโดยไม่เคยฝึกหัดเจริญสมาธิใดๆมาก่อนเลย แต่เมื่อเจริญวิปัสสนา คือ ใช้ปัญญาพิจารณาความจริงเกี่ยวกับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกทางแล้ว จิตสงบขึ้น เกิดมีสมาธิตามมาเอง ในตอนแรกสมาธิที่เกิดขึ้นอาจเป็นเพียงขณิกสมาธิ คือ สมาธิชั่วขณะซึ่งเป็นสมาธิอย่างน้อยที่สุดเท่าที่จำเป็นเพื่อให้วิปัสสนาดำเนินต่อไปได้

(๒) อารมณ์ของวิปัสสนายานิกะ

อารมณ์ของวิปัสสนากรรมฐาน มีรูปนามเป็นอารมณ์และต้องเป็นอารมณ์ปรมาตม แม้ในปรมาตมก็ควรกำหนดรู้สภาวะที่เป็นโลกียธรรม คือ ธรรมฝ่ายโลก หมายถึง จิต เจตสิก และรูป ไม่ควรกำหนดรู้โลกุตตรธรรม เพราะปุถุชนไม่อาจเข้าใจสภาวะที่แท้จริงของโลกุตตรธรรมได้ การกำหนดรู้

^{๖๐} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, หน้า ๗๐.

^{๖๑} เรื่องเดียวกัน, ๖๑.

โลกียธรรมนั้นมีจุดมุ่งหมาย เพื่อเพิกถอนกิเลสที่ยึดมั่นว่าเป็นเพียงรูป เป็นสุข เป็นอัตตา แต่กิเลสยึดมั่นเช่นนั้น ไม่มีในโลกุตตรธรรม^{๖๒} ที่ต้องศึกษาเรื่องความจริงที่ซ่อนอยู่ในโลกเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ คือ

- (๑) ชั้นธ ๕ คือ กองทั้ง ๕
- (๒) อายุตนะ ๑๒ คือ สะพานเครื่องเชื่อมต่อให้เกิดความรู้มี ๑๒
- (๓) ธาตุ ๑๘ คือ สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งสภาพของตน มี ๑๘
- (๔) อินทรีย์ ๒๒ ความเป็นใหญ่มี ๒๒
- (๕) อริยสัจ ๔ ความจริงอันประเสริฐมี ๔
- (๖) ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ การประชุมพร้อมของเหตุผล

ความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากองค์ประกอบของการกำหนดในรูปนาม

การกำหนดต้องดำเนินไปตามอาการ ลักษณะ ปฏิภาณ อิทธิพลที่ตอบสนองทั้งส่วนที่เป็นรูปธรรมและนามธรรม ความตั้งมั่นในอารมณ์ ๔ ประการ^{๖๓}

๑. ความตั้งมั่นในการให้ทาน
๒. ความตั้งมั่นในอารมณ์ของสมถภาวนา
๓. ความตั้งมั่นในสภาวะดับไปในรูปนามทั้งหมด
๔. ความตั้งมั่นในความดับสนิทของรูปนามทั้งหมด

๓) อุปสรรคของการปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน

๑. การคำนึงถึงอดีต
๒. การคาดหวังอนาคต
๓. ความหดหู่
๔. ความพยายามยิ่ง
๕. ความปรารถนายิ่ง
๖. ความท้อถอย^{๖๔}

๔) คุณธรรมในการปฏิบัติธรรม

๑. มีความเพียรอย่างต่อเนื่อง
๒. มีสติระลึกอารมณ์ของอารมณ์ตามความเป็นจริง
๓. สัมผัสปัญญาตามรู้อาการเท่าทันปัจจุบันอารมณ์

^{๖๒} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓๐.

^{๖๓} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑๖.

^{๖๔} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๒.

๔. มีสัจจะในตนเอง
๕. มีความเคารพในครูอาจารย์
๖. วางใจเป็นกลางในการปฏิบัติ

๕) องค์กรธรรมในการปฏิบัติ ๓ ประการ

๑. อาตมาปี ความเพียรเผากิเลสให้ร้อนทั่ว ได้แก่ การตั้งใจจริง ๆ
๒. สัมปชานโน สัมปชัญญะ คือ รู้รูปร่างอยู่ทุกขณะ
๓. สติมา สติระลึกได้ก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด^{๖๕}

๔.๕.๓ ความแตกต่างระหว่างสมถยานิกะกับวิปัสสนายานิกะ

การปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสมถยานิกะและวิปัสสนายานิกะ มีความแตกต่างกันพอสรุปได้ดังนี้

๑) อารมณ

การปฏิบัติกรรมฐานตามแนวสมถยานิกะมีบัญญัติเป็นอารมณมี ๔๐ อย่างคือ กสิณ ๑๐ อสุภะ ๑๐ อนุสสติ ๑๐ พรหมวิหาร ๔ อรูป ๕ อาหาเรปฏิกูลสัญญา ๑ จตุตถาวตธาน ๑

การปฏิบัติกรรมฐานตามแนววิปัสสนายานิกะ มีรูปร่างเป็นอารมณ และต้องเป็น อารมณปรมาตถ์ที่เรียกว่า วิปัสสนาภูมิ คือ ชั้น ๕ อายุตนะ ๑๒ ธาตุ ๑๘ อินทรี ๒๒ อริยสัง ๔ ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ และการกำหนดต้องกำหนดไปตามอาการ เช่น อาการยืน อาการเดิน อาการนั่ง อาการนอน อาการพอง อาการยุบ อาการปวด การเห็น การได้ยิน การได้กลิ่น การลิ้มรส การถูกต้อง สัมผัส เป็นต้น

๒) จุดมุ่งหมาย

จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติตามแนวสมถยานิกะ คือการทำให้จิตสงบและตั้งมั่นสามารถ ทำให้บรรลुरुูปฌาน ๔ และอรูปรูฌาน ๔ และยังทำให้เกิดอภิญญา ๕ คือ แสดงฤทธิ์ได้ มีหุทธิพิภ มีตาพิภ หายใจคนอื่นได้ และระลึกชาติได้

จุดมุ่งหมายของการปฏิบัติตามแนววิปัสสนายานิกะ คือ การทำให้เกิดปัญญาที่จะ นำไปสู่ความเข้าใจในเรื่องพระไตรลักษณ์ และสุดท้ายปัญญาเช่นนี้จะนำไปสู่วิปัสสนาญาณ คือ การ บรรลุมรรคผล นิพพานได้

^{๖๕} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (นครปฐม: โรงพิมพ์ ห้างหุ้นส่วน จำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๓๐-๓๓.

๔.๕.๔ ประโยชน์ของการเจริญกรรมฐานตามแนวสมถยานิกะ มี ๕ ประการ

- (๑) ทำให้เข้าสมาบัติได้ เพื่อเป็นสุขในภพปัจจุบัน
- (๒) ทำให้เป็นบาทของวิปัสสนา
- (๓) ทำให้เกิดโลกียอภิญา ๕ ประการ
- (๔) ทำให้เกิดเป็นพรหม
- (๕) ทำให้เข้านิโรธสมาบัติได้

๔.๕.๕ ประโยชน์ของการเจริญกรรมฐานตามแนววิปัสสนายานิกะ

การเจริญกรรมฐานตามแนววิปัสสนายานิกะ เป็นการกำจัดกิเลสอย่างละเอียด คือ กิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในชั้นธันดาน เป็นกิเลสที่สั่งสมไว้ในภวังคจิตหรือจิตไร้สำนึกของคนเรา กิเลสอย่างละเอียดหรืออนุสัยกิเลส สามารถขจัดได้ด้วยการเจริญวิปัสสนากรรมฐานอย่างเดี่ยวเท่านั้น มีประโยชน์ดังนี้

- (๑) ทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจผ่องใส
- (๒) ทำให้ผู้ปฏิบัติมีจิตใจที่มั่นคง หนักแน่นมากขึ้นกว่าเดิม
- (๓) ทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดปัญญา เกิดความเฉลียวฉลาดมากขึ้น
- (๔) ทำให้ผู้ปฏิบัติหายจากโรคประจำตัวซึ่งไม่สามารถรักษาได้
- (๕) ทำให้ผู้ปฏิบัติสามารถบรรลุถึงความพ้นทุกข์ คือ มรรค ผล นิพพาน อันเป็นจุดประสงค์สูงสุดในพระพุทธศาสนาได้

๒) จุดมุ่งหมายของผู้ปฏิบัติตามแนววิปัสสนายานิกะ

(๑) เพื่อให้เกิดปัญญากำหนดรู้เห็นตามความเป็นจริงของลักษณะ คือ ความไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ทำให้รู้แจ้งเห็นจริงในสิ่งทั้งปวง มีผลถึงที่สุดเป็นปัญญาญาณหยั่งรู้ความจริงจนละกิเลสได้

(๒) เมื่อจิตเกิดความรู้ความเห็นที่ควรแก่การงานด้านวิปัสสนาแล้ว คือ การขบคิด เพื่อค้นหาความจริงในสังขารทั้งหลาย จนสามารถเข้าถึงพุทธธรรมได้ ท่านพุทธทาสกล่าวว่า จิตที่ได้รับการฝึกฝน จนเป็นสุขที่มั่นคงด้วยดีปานนี้แล้ว มันพร้อมหรือคล่องแคล่วต่ออาการที่จะทำให้ท่านเป็นสุขได้ทันตาเห็นและจะทำให้ท่านเป็นผู้ที่เหมาะสมที่จะลูถึงคุณธรรมในเบื้องสูงโดยประการทั้งปวง

(๓) วิปัสสนากรรมฐานมีจุดมุ่งหมายคือ การทำให้เกิดปัญญาที่จะนำไปสู่ความเข้าใจในพระไตรลักษณ์ สุตท้ายปัญญาเช่นนี้จะนำไปสู่วิปัสสนาญาณ คือ บรรลุมรรค ผล และนิพพาน

๓) ประโยชน์และอานิสงส์ที่เกิดจากการเจริญสติปัฏฐาน ๔

พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสไว้ในมหาสติปัฏฐานสูตรว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย หนทางนี้เป็นทางเดียวที่จะทำให้เหล่าสัตว์บริสุทธิ์ได้ เพื่อลวงพ้นความโศกและความรำพันรำครวญได้ เพื่อความดับทุกข์โทมนัสได้ เพื่อบรรลุลุทธิมรรคและทำให้แจ้งซึ่งพระนิพพานได้ หนทางนี้ คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ นี้ย่อมสามารถบรรลุลุทธิมรรคเป็นพระอรหันต์หรือพระอนาคามีได้ภายใน ๗ ปี จนถึง ๗ วัน^{๖๖}

สำหรับผู้ปฏิบัติ “การฝึกจิตนั้นมีคุณค่าต่อชีวิตมาก เพราะทำคนให้เป็นผู้ประเสริฐขึ้น” ท่านได้กล่าวถึงประโยชน์ของการฝึกจิตไว้ดังนี้

- (๑) สามารถกำจัดกิเลสต่าง ๆ อันเป็นต้นเหตุของความทุกข์ ความเดือดร้อนต่าง ๆ ได้
- (๒) ทำสิ่งต่าง ๆ ได้ดีไม่คอยพลาด เพราะมีสติสมบูรณ์ขึ้น
- (๓) สามารถทำงานได้มากและได้ผลดีขึ้น
- (๔) ทำให้โรคร้ายบางอย่างหายไป
- (๕) ทำให้เป็นคนมีอารมณ์เยือกเย็น มีความสุขใจได้มากและมีผิวพรรณผ่องใส
- (๖) มีความเห็นแก่ตัวน้อยลง แต่บำเพ็ญประโยชน์แก่ผู้อื่นมากขึ้น
- (๗) สามารถแก้ไขความยุ่งยากและความเดือดร้อนวุ่นวายในชีวิตได้ด้วยวิธีที่ถูกต้อง
- (๘) สามารถเข้านิโรธสมาบัติได้ อันเป็นสุขชั้นสูงในปัจจุบันภพได้
- (๙) สามารถบรรลุความเป็นพระอริยะบุคคล อันเป็นที่เชตบุญของโลก
- (๑๐) สามารถบรรลุนิพพานได้

๔) อานิสงส์แห่งการเข้าถึงความสุขและเข้าถึงธรรม

บุคคลผู้ปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ธรรมอย่างหนึ่งที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสังเวชนันใหญ่หลวง เพื่อประโยชน์อันใหญ่หลวง เพื่อความหลุดพ้นจากกิเลสอันใหญ่หลวง เพื่อสติสัมปชัญญะอันใหญ่หลวง เพื่อได้รับปัญญารู้เห็น เพื่ออยู่สำราญในอัทธพานี้ และเพื่อรู้แจ้งวิชา วิมุตติ และผล ธรรมอย่างหนึ่งคืออะไร คือ กายคตาสติ^{๖๗}

อาจกล่าวได้ว่า สมถภาวนาและวิปัสสนาภาวนา หลักปฏิบัติ ๒ ประการนี้ แม้จะมีวิธีปฏิบัติที่แตกต่างกัน แต่เกื้อกูลส่งเสริมกัน คือ สมถภาวนาเป็นปัจจัยเกื้อกูลให้เกิดวิปัสสนาภาวนาและวิปัสสนาภาวนาก็อบรมเป็นปัจจัยให้เกิดสมถภาวนาเช่นเดียวกัน สมถภาวนาเป็นพื้นฐานแห่งวิปัสสนาภาวนาภาวนาทั้ง ๒ นี้ สนับสนุนกัน ดังพุทธพจน์ว่า ฌานย่อมไม่เกิดแก่ผู้ไม่มีปัญญา ปัญญาย่อมไม่มี

^{๖๖} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), วิปัสสนานัย เล่ม ๑, (นนทบุรี: โรงพิมพ์ บริษัท ไทยร่วมเกล้า จำกัด, ๒๕๕๓), หน้า ๓๑๒.

^{๖๗} พระโสภณมหาเถระ (มหาสีสยาตอ), มหาสติปัฏฐานสูตร, หน้า ๑๔๔.

แก่ผู้ไม่มีฉันทน์ ฉันทน์และปัญญาอยู่ในบุคคลใด เขาย่อมอยู่ใกล้นิพพาน^{๖๘} พระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติสมาธิ เพื่อให้เกิดการรู้แจ้งดังพุทธพจน์ว่า เธอทั้งหลาย จงเจริญสมาธิ ผู้มีจิตเป็นสมาธิ ย่อมจะเข้าใจชัดตาม ความเป็นจริง^{๖๙} ในการปฏิบัติจริง ผู้ปฏิบัติสมาธิอาจทำแต่สมาธิอย่างเดียว หรือทำวิปัสสนาอย่าง เดียว หรือปฏิบัติควบคู่ทั้ง ๒ อย่าง พระธรรมปิฎกกล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า

ผู้ปฏิบัติสมาธิอาจทำแต่สมาธิอย่างเดียวโดยไม่ต้องเกี่ยวข้องกับวิปัสสนาเลยก็ได้ เรียกว่า หยุดอยู่เพียงขั้นสมาธิไม่ก้าวไปถึงขั้นวิปัสสนา แต่ผู้ปฏิบัติวิปัสสนาต้องอาศัยสมาธิไม่มากนัก น้อย คือ อาจเจริญสมาธิจนได้ฉันทน์สมาธิแล้วจึงเจริญวิปัสสนาตามหลังก็ได้ หรืออาจเจริญทั้งสมาธิ และวิปัสสนาควบคู่กันไป^{๗๐}

เหตุที่สมถภาวนากับวิปัสสนาภาวนาเพื่อเกื้อกูลส่งเสริมกัน เป็นหลักปฏิบัติที่ต้อง บำเพ็ญเพื่อความรู้แจ้งพระพุทธเจ้าจึงให้หมั่นเจริญภาวนาทั้ง ๒ นี้เนื่องๆ ดังพุทธพจน์ว่า เธอทั้งหลาย จงเจริญธรรมทั้ง ๒ คือ สมาธิและวิปัสสนาให้ยิ่งขึ้นไป ธรรมทั้ง ๒ คือ สมาธิและวิปัสสนานี้ เธอเจริญ ให้ยิ่งขึ้นไปแล้ว จักเป็นไปเพื่อรู้แจ้งธรรมธาตุเป็นเอก^{๗๑}

แม้ว่าองค์ธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุอรหัตตผลจะมีหลายอย่าง แต่ก็ไม่พ้นไปจาก หลักการควบคุมสติหรือมหาสติปัฏฐาน ดังที่พระอาจารย์ภททันตะ อาสภเถระ กล่าวไว้ว่า ขึ้นชื่อว่า วิปัสสนาแล้ว ย่อมไม่แคล้วไปจากมหาสติปัฏฐานไปได้เลยไม่มองคใดก็องค์หนึ่งของ ๔ ทางที่ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและพระอรหันต์ทั้งหลายได้อาศัยเป็นทางเสด็จไปสู่พระนิพพาน^{๗๒}

๔.๖ การบรรลุธรรม ๒ แบบ

ผู้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุผล เรียกว่า พระอรหันต์ ชื่อว่าเป็นผู้หลุดพ้นจากกิเลสทั้งหลาย ความหลุดพ้นได้แก่ วิมุตติ ซึ่งเป็นไวพจน์ (คือ คำที่มีความหมายอย่างเดียวกัน) ของนิพพาน วิมุตติ เป็นผลของอรหัตตผล มี ๒ แบบ ได้แก่

^{๖๘} จุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๒๗๒/๘๒, จุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๗๒/๑๔๙,

^{๖๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๑/๓๖๑, ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๑/๕๘๒.

^{๗๐} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), **พุทธธรรม**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๓๐๖.

^{๗๑} ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๙๗/๑๗๕, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๙๗/๒๓๕, อง.จตุกก. (บาลี) ๒๑/๑๗๐/๑๗๙, อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๑๗๐/๒๓๗-๒๓๘,

^{๗๒} พระอาจารย์ ภททันตะ อาสภเถระ, **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา**, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๔๑.

๑. เจโตวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นทางด้านจิตเป็นผลของสมณะ หมายถึง ความหลุดพ้นด้วยอำนาจกำลังจิตหรือกำลังสมาธิ ได้แก่ ภาวะที่จิตมีสมาธิซึ่งสามารถกำราบราคะ (ความกำหนัด) ลงได้

๒. ปัญญาวิมุตติ คือ ความหลุดพ้นด้านปัญญาเป็นผลของวิปัสสนา หมายถึง ความรู้ถูกต้องบริบูรณ์ไม่มีกิเลสติดค้าง

ผู้บรรลุอรหัตตผลจะต้องได้เจโตวิมุตติและปัญญาวิมุตติครบทั้งสองอย่าง ดังพุทธพจน์ว่า เพราะสำรอกราคะได้ จึงมีเจโตวิมุตติ เพราะสำรอกอวิชชาได้ จึงมีปัญญาวิมุตติ^{๗๓}

วิธีปฏิบัติธรรมดังกล่าว แสดงให้เห็นว่า การปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลผู้ปฏิบัติจะดำเนินตามวิธีใดก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับว่าจะปฏิบัติวิธีไหนสะดวกกว่ากัน จากการศึกษาพบว่า ไม่ว่าผู้ปฏิบัติจะเริ่มต้นด้วยวิธีใดก่อน ครั้นแล้ว สมณะและวิปัสสนาก็จะมาเกื้อกูลอุดหนุนกันสนับสนุนยิ่งขึ้นอยู่ตลอดเวลาจนถึงขั้นบรรลุอรหัตตผล

ในพระไตรปิฎกแสดงการศึกษาปฏิบัติไปตามลำดับจนได้บรรลุอรหัตตผล ดังพุทธพจน์ว่า “เราบัญญัติการศึกษาไปตามลำดับการกระทำไปตามลำดับการปฏิบัติไปตามลำดับในธรรมวินัยนี้ เปรียบเสมือนคนฝึกม้าผู้ฉลาดได้ม้าอาชาไนยตัวงามมาแล้ว เริ่มต้นทีเดียว ฝึกให้คุ้นกับการใส่บังเหียนต่อไปจึงจะฝึกให้ยิ่งขึ้นไปมาเถิด เธอจงมีศีลสำรวมในปาติโมกข์ ถึงพร้อมด้วยอาจารย์และโคจรอยู่เถิด เป็นผู้มองเห็นโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาในสิกขาบททั้งหลาย ละนิรณันบรรลุสมาบัติ”^{๗๔}

จากการศึกษาพบว่า นอกจากหลักการและวิธีการดังกล่าว การปฏิบัติเพื่อให้เกิดการบรรลุธรรมยังมีองค์ประกอบอย่างอื่นที่เอื้ออำนวยช่วยสนับสนุนการปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตตผลได้แก่

๑. ตัตปลิโพธ ได้แก่ ตัดเสียงรบกวนที่ก่อให้เกิดความกังวลใจต่าง ๆ นานาซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการบรรลุธรรมในวิสุทธิมรรค กล่าวถึงสิ่งที่ก่อความกังวลใจต่อผู้ปฏิบัติธรรม เรียกว่า ปลิโพธ มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) ที่อยู่อาศัย (๒) ตระกูลอุปฐาก (๓) ลากสักการะ (๔) หมู่คณะ (๕) หน้าที่การงาน (๖) การเดินทางไกล (๗) ญาติพี่น้อง (๘) ความเจ็บไข้ (๙) การศึกษาเล่าเรียน (๑๐) การแสดงฤทธิ์^{๗๕}

๒. แสวงหากัลยาณมิตร ได้แก่ แสวงหาครูอาจารย์ผู้สอนกรรมฐาน เรียกว่า กัลยาณมิตร ในวิสุทธิมรรคกล่าวลักษณะกัลยาณมิตรไว้ ๗ อย่าง คือ (๑) เป็นที่รักเป็นที่พอใจ

^{๗๓} อัง.ทุก. (บาลี) ๒๐/๓๒/๖๐, อัง.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๒/๗๖, ชุ.ธ.อ. (บาลี) ๑/๑๑๑, ชุ.ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๖๑, วิ.ม. (บาลี) ๔/๒๓/๑๙, วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๓/๓๐.

^{๗๔} ม.อ. (บาลี) ๑๔/๗๕/๕๔, ม.อ. (ไทย) ๑๔/๗๕/๗๘-๘๑.

^{๗๕} วิสุทธิติ. (บาลี) ๑/๑๑๒, วิสุทธิติ. (ไทย) ๑/๑๓๖.

(๒) เป็นที่เคารพ (๓) เป็นที่ยกย่อง (๔) เป็นนักพูด รู้จักพูดให้เหตุผล (๕) เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ (๖) เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ (๗) ไม่ชักนำในอูฐานะ^{๗๖}

๓. มอບตน ได้แก่ มอບตนเองเป็นศิษย์กัลยาณมิตร คือ ผู้สอนกรรมฐานโดยเปล่งวาจา มอบชีวิตและร่างกายให้เป็นสมบัติของกัลยาณมิตร ในวิสุทธิมรรคกล่าวถึงประโยชน์การกล่าวมอบตน ให้กัลยาณมิตรว่า เป็นการช่วยให้เกิดขวัญและกำลังใจ ในคราวได้ประสบการณ์ที่น่ากลัว ทำให้ไม่เป็น คนดื้อรั้น ไม่เที่ยวเตร่ไปตามอำเภอใจว่าง่ายสอนง่าย มีอาจารย์คอยควบคุมดูแลความประพฤติ เมื่อพระองค์ยังทรงมีพระชนม์อยู่ ก็มีภุมมฐานที่เรียนในสำนักของพระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นจึงเป็น อันถูกต้องดีแล้ว แต่เมื่อพระองค์ปรินิพพานแล้ว ตนประสงค์จะเรียนเอากัมมฐานใด ก็พึงเรียน (กัมมฐานนั้น) ในสำนักของพระชีนาสพผู้ทำจตุกกถาหรือปัญจกถาให้เกิด ด้วยอำนาจ กัมมฐานนั้นนั่นแหละ แล้วเจริญวิปัสสนามีฌานเป็นปทัฏฐานแล้วได้บรรลุอาสวักขยญาณเกิด^{๗๗}

๔. ได้กรรมฐานถูกอุปนิสัย หมายความว่า ได้วิธีปฏิบัติที่เหมาะสมแก่นิสัยของตน พระพุทธโฆษาจารย์กล่าวไว้ในวิสุทธิมรรคว่า กัมมฐาน ๑๑ อย่าง คือ อสุภะ ๑๐^{๗๘} ภายคตาสติ เหมาะแก่คนราคะจริต กัมมฐาน ๘ อย่าง คือ พรหมวิหาร ๔^{๗๙} วรรณกสิณ ๔^{๘๐} เหมาะแก่คน โทสจริต อานาปานสติกัมมฐาน เหมาะแก่คนโมหะจริตและคนวิตกจริต อนุสสติ ๖ ข้อข้างต้น^{๘๑} เหมาะแก่คนสัทธาจริต กัมมฐาน ๔ มรณสติ อุปमानุสสติ จตุธาตวัญฐาน อาหาเรปฏิกูลสังขยา เหมาะแก่คนพุทธิจริต และ อรูป ๔^{๘๒} กสิณที่เหลือ^{๘๓} เหมาะแก่คนทุกจริต

๕. ได้สิ่งที่เป็นสัพปาเย หมายความว่า ได้สิ่งที่เหมาะสมแก่กุลต่อการปฏิบัติเพื่อการ บรรลุอรหัตผล ดังพุทธพจน์ว่า

เรากล่าวจีวร บิณฑบาต เสนาสนะ คามนิคม ชนบท และประเทศโดยส่วน ๒ คือ ที่ควร เข้าไปก็มี ไม่ควรเข้าไปก็มี เราย่อมกล่าวจีวรโดยส่วนสอง คือ ที่ควรใช้สอยก็มี ไม่ควรใช้สอยก็มี อาศัย อะไรจึงกล่าวเช่นนั้น ในจีวร ๒ ชนิด จีวรชนิดใด ภิกษุรู้อยู่ว่า เมื่อเราใช้จีวรนี้ อกุศลธรรมย่อมเจริญ กุศลธรรมย่อมเสื่อม จีวรเห็นปานนี้ไม่ควรใช้สอย จีวรชนิดใดภิกษุรู้อยู่ว่า เมื่อเราใช้จีวรนี้ อกุศลธรรม

^{๗๖} อง.สตตก. (ไทย) ๒๓/๓๗/๕๗, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๔๗.

^{๗๗} วิสุทธิ (ไทย) ๑/๑๔๗.

^{๗๘} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๑๙, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๐๒-๑๒๒/๒๕๗-๒๘๐.

^{๗๙} วิสุทธิ. (บาลี) /๑/๑๑๙, ๑๒๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๔๐-๒๗๔/๔๒๐-๔๕๒.

^{๘๐} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๑๙, ๑๒๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๑./๙๔-๙๗/๒๕๐-๒๕๒.

^{๘๑} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๑๙, ๑๒๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๑๒๓-๑๖๖/๒๘๑-๓๒๘.

^{๘๒} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๑๙, ๑๒๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๒๗๕-๒๙๓/๔๘๓-๕๐๖.

^{๘๓} วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๑๙, ๑๒๓, วิสุทธิ. (ไทย) ๑/๙๘-๑๐๑/๒๕๒-๒๕๖.

ยอมเสื่อม กุศลธรรมยอมเจริญยิ่ง จีวรเห็นปานนี้ควรใช้สอย บิณฑบาต เสนาสนะ คามนิคม ชนบท และประเทศ บุคคล คือ ที่ควรคบก็มี ไม่ควรคบก็มี^{๘๔}

ในด้านที่อยู่อาศัย คือ เสนาสนะของผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานแสดงผลตรงแสดงไว้ ๕ อย่าง คือ

๑. อยู่ไม่ไกลนักไม่ใกล้นัก มีหนทางไปมาสะดวก กลางวันไม่อีกทีก กลางคืนเงียบสงัด มีเหลือบ ยุง ลม แดด และสัมผัสแห่งสัตว์เลื้อยคลานน้อย

๒. จีวร บิณฑบาต เสนาสนะ และเภสัชบริวาร ของผู้เจ็บไข้เกิดได้ง่ายไม่ลำบาก

๓. มีภิกษุเป็นเถระ เป็นพหูสูต ชำนาญคัมภีร์ทรงธรรม ทรงวินัย และทรงมาติกาในที่นั้น

๔. ผู้ปฏิบัติธรรมเข้าไปหาพระเถระเหล่านั้นตามกาลอันควร สอบถามข้อข้องใจกับพระเถระเหล่านั้นได้

๕. พระเถระเหล่านั้นยอมเปิดเผยข้อที่ยังไม่เปิดเผย บอกข้อที่ยากให้ง่าย บรรเทาความสงสัยในธรรมได้ ภิกษุผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ ใช้สอยปัจจัยที่ประกอบด้วยองค์ ๕ พึงทำให้แจ้ง เจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ เพราะอาสวะทั้งหลายสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองไม่ นานนัก^{๘๕}

ในวิสุทธิมรรคกล่าวถึงวิหารที่ผู้ปฏิบัติธรรมพึงหลีกเลี่ยง ๑๘ ชนิด ได้แก่ (๑) วิหารใหญ่ (๒) วิหารใหม่ (๓) วิหารเก่า (๔) วิหารอยู่ติดทางเดิน (๕) วิหารมีตระพังน้ำ (๖) วิหารมีใบไม้ใช้เป็นอาหารได้ (๗) วิหารมีดอกไม้ (๘) วิหารมีผลไม้ (๙) วิหารที่คนมากมุงมัน (๑๐) วิหารอยู่ติดเมือง (๑๑) วิหารตั้งอยู่ในป่า (๑๒) วิหารอยู่ติดนา (๑๓) วิหารที่มีคนวิสภาพกัน (ไม่ถูกกัน) (๑๔) วิหารอยู่ที่ติดท่าน้ำ (๑๕) วิหารอยู่ติดปลายแดน (๑๖) วิหารอยู่ระหว่างพรหมแดน (๑๗) วิหารที่ไม่เป็นสัปปายะ (๑๘) วิหารที่หากัลยาณมิตรไม่ได้^{๘๖}

๔.๗ ลักษณะของบุคคลผู้บรรลุระดับผล ๒ ด้าน

ในพระพุทธศาสนา ปุถุชนชนเปรียบเหมือนผู้ที่ว่ายน้ำฝ่ากระแสคลื่นลมอยู่ในทะเลใหญ่ ผู้ไม่ประมาทอยู่ในพระธรรมวินัยนี้ จะละการเวียนว่ายตายเกิดแล้วทำที่สุดทุกขได้^{๘๗} พระอริยบุคคลขั้นต้นคือพระโสดาบันก็เป็นผู้ว่ายทวนกระแสคลื่นลม คือ การเวียนว่ายตายเกิดและผู้ว่ายน้ำข้ามถึงฝั่งอย่างปลอดภัยแน่แล้ว ก็คือ ผู้ที่บรรลุพระอรหัตผลซึ่งได้ข้ามถึงฝั่งอันเป็นแดนเกษม คือ พระนิพพานและผู้ที่ได้บรรลุพระอรหัตผลนั้นย่อมมีความแตกต่างจากปุถุชนโดยทั่ว ๆ ไป ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง

^{๘๔} อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๕๔/๗๘, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๕๔/๑๑๖-๑๑๙.

^{๘๕} อภ.ทสก. (บาลี) ๒๔/๑๑/๑๒, อภ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๑/๑๗.

^{๘๖} วิสุทฺธิ. (บาลี) ๑/๑๕๐.

^{๘๗} ชุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๕๗/๓๘๐.

สติ ปัญญา ศรัทธา ความเพียร และการดำเนินชีวิต เพราะท่านเหล่านั้น ย่อมมองเห็นสภาวะของโลกของชีวิตและสรรพสิ่งตามความเป็นจริงว่า สรรพสิ่งทั้งที่มีวิญญาณครองและไม่มีวิญญาณครอง ล้วนตั้งอยู่ในภายใต้แห่งกฎพระไตรลักษณ์ทั้งสิ้น ถึงจะมีชีวิตความเป็นอยู่อย่างปุถุชนโดยทั่ว ๆ ไป แต่จิตใจของท่านไม่ได้ยึดติดกับสิ่งใด ๆ โลกจึงไม่อาจท่วมทับท่านได้อีกต่อไปเพราะท่านเหล่านั้นพ้นจากโลกจากการเวียนว่ายตายเกิดได้อย่างยอดเยี่ยมแล้ว

พระอรหันต์แม้ว่าจะทำกรรมอยู่แต่ก็ไม่ได้สิ่งสมกรรมเพราะท่านพ้นจากการเข้าใจผิดในตัวตนพ้นจากปัญหาที่จะทำให้เกิดการต่อเนื่องและความเป็นไปพ้นจากกิเลสอาสวะทั้งหลายทั้งปวงไม่มีการเกิดใหม่สำหรับพระอรหันต์^{๘๘} บุคลิกภาพของพระอรหันต์จึงเรียกว่าลอยอยู่พ้นโลกธรรม ท่านเหล่านั้นไม่ติดอยู่ในโลกธรรม^{๘๙} ตามคุณลักษณะพระอรหันต์มี ๒ ลักษณะ คือ

๔.๗.๑ ลักษณะด้านใน

ด้านปัญญา พระอรหันต์มองสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง เห็นความเห็นตามความเป็นจริง ซึ่งการเห็นการรับรู้ของพระอรหันต์แตกต่างจากความรู้และความเห็นของปุถุชนที่ เมื่อรับรู้อารมณ์ใดมักจะสะดุดอยู่ที่ความชอบใจหรือไม่ชอบใจ ผู้บรรลุนิพพาน คือ พระอรหันต์มีคุณลักษณะคือ ไม่ต้องเชื่อใครอีก เมื่อได้บรรลุนิพพานแล้วรู้เห็นแล้วด้วยตนเองแล้ว ย่อมมีความเชื่อตนเองดังที่พระสารีบุตรกราบทูลพระพุทธเจ้าว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญในเรื่องนี้ข้าพระองค์ไม่เชื่อพระผู้มีพระภาค...ชนเหล่าใด รู้แล้ว เห็นแล้ว ทราบแล้ว กระทำให้แจ้งแล้ว พิจารณาเห็นด้วยปัญญา ชนเหล่านั้นหมดความเคลือบแคลงสงสัยในอมตะนั้น

ด้านจิต พระอรหันต์รู้เห็นตามความเป็นจริง จิตของพระอรหันต์จึงพ้นไปจากอำนาจครอบงำของกิเลส พระอรหันต์จึงมีความสุขสงบชนิดนิรามิสสุข คือ สุขที่ไม่ต้องอาศัยเหยื่อ ไม่มีเรื่องต้องกังวล พระอรหันต์จึงเป็นผู้ที่มีสุขภาพจิตดี ไม่มีโรคทางจิต ดังพระพุทธพจน์ว่า มีโรค ๒ ชนิด คือ โรคทางกายและโรคทางจิต ...สัตว์เหล่าใดปฏิบัติญาณความไม่มีโรคทางใจแม้ครู่หนึ่ง สัตว์เหล่านั้นหาได้ยากในโลกเว้นแต่พระอรหันต์เท่านั้น

๔.๗.๒ ลักษณะด้านนอก

ด้านการดำเนินชีวิต พระอรหันต์เชื่อว่าเป็นผู้ไม่มีกรรม กิริยาของท่านที่เป็นไปไม่ถูกอวิชา ตัณหา อุปาทาน ครอบงำ กิริยาของท่านเป็นไปด้วยอำนาจจิตที่บริสุทธิ์ รู้เห็นชัดแจ้งตามความเป็นจริง พระอรหันต์รับรู้ภาษาของชาวโลก โวหารของชาวโลกแต่ไม่ได้ยึดถือ ดังพระพุทธพจน์ว่า

^{๘๘} ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะแปล, พระพุทธเจ้าสอนอะไร, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒), หน้า ๘๓.

^{๘๙} ชู.เถร. (ไทย) ๒๖/๖๖๕/๔๕๓.

เหล่านี้แล เป็นชื่อตามโลกภาษาโลก โวหารโลก บัญญัติโลก ตถาคตกล่าวแต่ไม่ได้ยึดถือ ภิกษุผู้มีจิตหลุดพ้นแล้ว ย่อมไม่ถกเถียงวิวาทกับใคร ๆ โวหารที่ชาวโลกนิยมพูดกัน แต่ก็พูดไปตามนั้น แต่ไม่ยึดถือมันด้วยทิวฐิติ ภาวะของพระอรหันต์เป็นภาวะเหนือสามัญสำนึกของปุถุชนไม่อาจหยั่งรู้หรือ คาคคเนไปถึง ปุถุชนที่ยังมีวิชา ตัณหา อุปาทาน ครอบงำอยู่ จึงไม่สามารถคิดคำนึงหรือนึกไปถึง ก็ไม่สามารถเข้าใจภาวะของท่าน อย่างไรก็ตาม พระอรหันต์เป็นผู้มีความหวังดีต่อสรรพสัตว์ พระพุทธพจน์ที่แสดงว่า พระอรหันต์เป็นผู้ที่มีความสุข คือ พระอรหันต์ทั้งหลายมีความสุข เพราะท่านไม่มีตัณหา ตัดอัสมิมานะได้เด็ดขาด ทำลายขาย คือ โมหะได้แล้ว

ถึงอย่างไรก็ตามผู้บรรลุพระอรหันต์ผลแต่ละระดับก็มีคุณลักษณะเฉพาะที่เหมือนกัน คือ รู้เห็นได้ด้วยตนเอง และสามารถพยากรณ์ตนเองได้ ดังพระพุทธพจน์ว่า ผู้นี้เรากล่าวว่าเป็น อรหันต์ขึ้นมาสพ อยู่จบพรหมจรรย์ ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระลงแล้ว บรรลุประโยชน์ตนโดย ลำดับหมดสิ้น กิเลสเครื่องประกอบสัตว์ในภพหลุดพ้นแล้วเพราะเหตุโดยชอบ

ในวิสุทธิมรรคกล่าวถึงบุคคลผู้บรรลุโลกุตตรธรรม ๙ อย่าง ที่เขาก็จะเห็นได้เองด้วย ปัจจเวกขณญาณ โดยไม่ต้องเชื่อผู้อื่นบอก

๔.๘ สามเณรที่บรรลุธรรมในพระไตรปิฎกและอรรถกถา

การบรรลุธรรมของสามเณรมีความแตกต่างกันออกไป ในขณะที่ทำการปลงผมอยู่นั้น สามเณรบางรูป ได้พิจารณาตจปัญจกัมมัญฐาน คือ ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ตามลำดับ เมื่อโกนผม ปอยแรกก็สำเร็จพระโสดาบัน โกนผมปอยที่สอง ตั้งอยู่ในพระสกทาคามี โกนผมปอยที่สาม ตั้งอยู่ใน พระอนาคามี เมื่อโกนผมเสร็จก็บรรลุพระอรหันต์ผล บางรูปบรรลุธรรมหลังจากที่บวชเป็นสามเณรแล้ว ไม่นาน บางรูปบรรลุธรรมหลังจากที่ได้รับการอุปสมบทเป็นพระภิกษุแล้ว การบรรลุธรรมนั้น บางรูป บรรลุธรรมตามลำดับขั้น คือ ตั้งแต่โสดาปัตตผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหันต์ผล ตามลำดับ ซึ่งการบรรลุธรรมนั้นมีทั้งบรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิกาก็มี บรรลุพระอรหันต์อย่างเดียวก็มี ซึ่งการ บรรลุธรรมนั้นอาจช้าบ้างเร็วบ้าง ขึ้นอยู่กับภูมิหลังของแต่ละรูปที่ได้สั่งสมบุญบารมีมา และภูมิปัญญา ของสามเณรแต่ละรูปเป็นสิ่งสำคัญ

เวลาที่สามเณรทั้งหลายบรรลุธรรมนั้น ปรากฏในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎก และอรรถกถา กาลเวลาต่างกัน สามารถแบ่งได้เป็น ๒ ช่วง คือ บรรลุอรหันต์ผลก่อนบรรพชาเป็นสามเณร และบรรลุ อรหันต์ผลหลังบรรพชาเป็นสามเณร มีสามเณรบางรูปปรากฏข้อความเพียงว่า ท่านมีอายุ ๗ ขวบได้ บรรลุอรหันต์ผล พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงได้ให้ท่านอุปสมบท ผู้วิจัยสันนิษฐานว่า บรรลุอรหันต์ผล ก่อนบวชเป็นสามเณร เหตุผลอีกประการหนึ่งที่พระพุทธเจ้าทรงประทานการอุปสมบทให้ เพราะผู้ บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ต้องได้รับฐานะที่เป็นอุคตมเพศ

๔.๘.๑ สามเณรผู้บรรลุนิยามก่อนบวช

ผู้วิจัยกำหนดเอาบรรลุนิยามก่อนบวช และบรรลุนิยามในขณะที่ปลงผม เพราะในขณะที่ปลงผมยังไม่ได้รับไตรสรณคมน์ ที่ปรากฏประวัติมีจำนวน ๑๑ รูป คือ

๑. ติสรณคมนิยามสามเณร ได้ฟังธรรมและรับสมณะจากพระสาวกของพระพุทธเจ้าในอดีต ในชาติสุดท้าย ได้ฟังธรรมและได้รับสมณะจากพระสาวกของพระพุทธเจ้าโคดม ทำให้ท่านระลึกถึงบุญกรรมพิจารณาตามแล้วได้บรรลุนิยาม

๒. ปัญจสีลสมาทานิยามสามเณร ได้ศึกษาศีล ๕ กับพระนินสยะ พระสาวกของพระพุทธเจ้าอนัมตัสสีในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ได้สมาทานศีล ๕ กับมารดาบิดา แล้วนึกถึงบุญกรรมของตนพิจารณาจนได้บรรลุนิยามแล้วบวชเป็นสามเณร

๓. อสนโพนิยามสามเณร ท่านยกบุญกรรมในอดีตชาติมาพิจารณาจนบรรลุนิยาม

๔. โรหัสญญิกสามเณร ได้ศึกษาจบศิลปวิทยาตามลัทธิพราหมณ์มองไม่เห็นสาระในความรู้ของตน จึงออกบวชเป็นฤๅษีบำเพ็ญสมณธรรม เป็นอาจารย์สอนศิษย์จำนวนหลายร้อย ภายหลังทราบด้วยญาณของตนว่า เมื่อไม่มีพระพุทธเจ้าก็จะมีพระบรมลุนิยาม ได้มนสิการถึงพระพุทธเจ้าในช่วงเวลาที่ว่างจากพระพุทธเจ้าในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ท่านได้พิจารณาบุญกรรมของตนแล้วบรรลุนิยามในขณะที่ทรงปลงผมเสร็จ

๕. อัมมัสสวนิยามสามเณร ได้ฟังธรรมเรื่องอนิจจตาของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ท่านได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ระลึกถึงบุญกรรม พิจารณาจนได้บรรลุนิยาม

๖. เอกอัมมัสสวนิยามสามเณร ได้ฟังธรรมเรื่องอนิจจตาของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ท่านได้ฟังธรรมนั้นแล้ว ระลึกถึงบุญกรรม พิจารณาจนได้บรรลุนิยาม

๗. บุพินฎปิยสามเณร ได้ระลึกถึงพระสกุญฺของพระพุทธเจ้าที่ตนสร้างบูชาในอดีตชาติ พิจารณาเป็นอารมณ์แล้วได้บรรลุนิยาม

๘. สีวลีสสามเณร ได้ศึกษาธรรมในสำนักพระพุทธเจ้าปทุมุตตระ เคยเกิดในสมัยพระพุทธเจ้าวิปัสสีในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ท่านเมื่อบวชแล้วได้พิจารณาถึงความทุกข์ที่เสวยตอนอยู่ในครรภ์ ท่านได้พิจารณาบุญกรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ เมื่อโกนผมปอยแรก ก็สำเร็จพระโสดาบัน โกงผมปอยที่สอง ตั้งอยู่ในพระสกทาคามี โกงผมปอยที่สามตั้งอยู่ในพระอนาคามี เมื่อโกนผมเสร็จก็บรรลุพระอรหันตผล

๙. สังกิจจะสามเณร บวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระ จากนั้นพระเถระก็ได้บอกตจปัญจกัมมัฏฐานแล้วก็ได้ทำพิธีปลงผม ท่านได้พิจารณาถึงบุญกรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ เมื่อปลงผมเสร็จ ก็ได้บรรลุพระอรหันตพร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

๑๐. อธิมุตตกสามเณร ท่านได้พิจารณาบุญกรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ และบรรลุพระอรหันตผลในชาติสุดท้าย

๑๑. สุมณสามเณร ได้ออกบวชเพื่อทำการอุปฐากพระอนุรุทธเถระ ท่านได้พิจารณาบุพกรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ แล้วได้บรรลुพระอรหัตในเวลาปลงผมเสร็จ

๔.๘.๒ สามเณรผู้บรรลุธรรมหลังบวช

สามเณรที่มีประวัติในการบรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร แบ่งเป็นบรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณรกับบรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นพระภิกษุมีดังต่อไปนี้

๑. จูฬป็นถกสามเณร ผู้บรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้รับการศึกษาโดยฟังข้อธรรมจากพระมหาปณิกแต่จำไม่ได้ แล้วมาได้ฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าโดยพระองค์ให้ไปปฏิบัติตามท่านพิจารณาผ้าที่พระพุทธองค์ทรงประทานให้จนได้บรรลุอรหัตตผล^{๙๐}

๒. โสปากสามเณร ผู้บรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร เคยได้ฟังธรรมเรื่องอนิจจตาในสมัยของพระพุทธเจ้าสิทธัตถะในอดีตชาติ^{๙๑} ในชาติสุดท้าย ท่านอายุ ๗ ขวบ ได้ฟังธรรมของพระพุทธเจ้าโคดมแล้วบวชเป็นสามเณร พระพุทธองค์ทรงสอนให้เจริญเมตตาภาวนา ท่านเจริญให้เป็นอารมณ์อยู่ในป่าช้าจนได้บรรลุอรหัตตผล^{๙๒}

๓. วิฐุปนทายกสามเณร ผู้บรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ศึกษาโทษในการครองเรือนและอานิสงส์ในการบรรพชาในสำนักของพระพุทธเจ้าปทุมุตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้ายได้ระลึกถึงบุพกรรมของตน จึงออกบวชเป็นสามเณร เจริญวิปัสสนาจนบรรลุอรหัตตผล^{๙๓}

๔. สตรังสิยสามเณร ผู้บรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ศึกษาธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าปทุมุตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย เพราะญาณแก่กล้าจึงได้บรรลุอรหัตตผล^{๙๔}

๕. ปทุมสามเณร ผู้บรรลุอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ศึกษาธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าปทุมุตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ได้พิจารณาบุพกรรมของตนจนได้บรรลุอรหัตตผล^{๙๕}

^{๙๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๔๖-๔๗/๘๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๖-๔๗/๑๐๙.

^{๙๑} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๑๒-๑๑๕/๙๐-๙๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑๒-๑๑๕/๑๑๘-๑๑๙.

^{๙๒} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๑๒-๑๑๘/๓๒-๓๓, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑๑๑-๑๑๘/๓๖-๓๗.

^{๙๓} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑-๗/๑๔๘-๑๔๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑-๗/๑๘๘, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑/๙๓, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑/๑๑๐.

^{๙๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๑-๑๒/๑๕๐, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๑-๑๒/๑๘๙-๑๙๐, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๘-๑๒/๙๔, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๘-๑๒/๑๑๑-๑๑๒.

^{๙๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๖๗-๖๘/๑๕๗, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๗-๖๘/๑๙๘, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๖๗-๖๘/๑๐๑-๑๐๒, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๖๗-๖๘/๑๒๐-๑๒๑.

๖. มัคคัสัญญกสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ท่านยกบุพกรรมในอดีตชาติมาพิจารณาจนบรรลอรหัตตผล^{๙๖}

๗. ขาติปุชกสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ในอดีตเคยฟังการทำนายพระลักษณะของพระวิปัสสีโพธิสัตว์ว่า พระกุมารนี้จะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าจะช่วยให้สัตว์ทั้งหลายพ้นจากเวียนว่ายตายเกิด จึงได้ทำการบูชาพระชาติกำเนิดของพระวิปัสสีโพธิสัตว์^{๙๗} ถือว่าได้ศึกษาพระมหาบุริสลักษณะแล้ว ส่วนในชาติสุดท้าย ท่านได้เจริญวิปัสสนาจึงได้บรรลอรหัตตผล^{๙๘}

๘. ผลทายกสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ศึกษาจบไตรเพทเป็นอาจารย์สอนพราหมณ์ ๑,๐๐๐ คน มองไม่เห็นที่สุดและสาระในความรู้ของตน จึงออกบวชเป็นฤาษีแล้วได้พบพระพุทธเจ้าปทุมุตตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ท่านยกบุพกรรมในอดีตมาพิจารณาจนบรรลอบรรลอรหัตตผล^{๙๙}

๙. โสภิตสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร บวชเมื่ออายุ ๗ ปี ได้ศึกษาธรรมในสำนักของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย ท่านยกบุพกรรมในอดีตมาพิจารณาจนบรรลอบรรลอรหัตตผล มีอภิญญา ๖ และชำนาญในปุพเพนิวาสานุสติญาณ^{๑๐๐}

๑๐. นิคคณชิปปุผลิยสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ฟังธรรมพระสุมนสาวกของพระพุทธเจ้าปทุมุตตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้ายได้ฟังธรรมที่พระอานนท์แสดงแก่พระเจ้าปเสนทิโกศล แล้วระลึกถึงบุพกรรมพิจารณาจนได้บรรลอรหัตตผล^{๑๐๑}

๑๑. สปริวารฉัตตทายกสามเณร ในชาติสุดท้าย ได้ฟังคำอนุโมทนาที่พระสารีบุตร กล่าวต่อสุนันทพราหมณ์ ทำให้ท่านได้ระลึกถึงบุพกรรมแล้วพิจารณาจนบรรลอรหัตตผล^{๑๐๒}

^{๙๖} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๖๙/๒๐๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๖๙/๒๗๑, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๖๖/๑๖๒, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๖๖/๑๙๔-๑๙๕.

^{๙๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๘๓-๘๕/๒๑๐-๒๑๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๓-๘๕/๒๗๔.

^{๙๘} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๘๒-๘๔/๑๖๓-๑๖๔, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๘๒-๘๔/๑๙๖-๑๙๗.

^{๙๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๗๕/๒๑๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๕/๒๘๗, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๗๕/๑๗๑-๑๗๒, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๗๕/๒๐๕-๒๐๖.

^{๑๐๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๒-๓/๒๒๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๒-๓/๒๙๓, ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑/๑๗๖, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑/๒๑๐-๒๑๑.

^{๑๐๑} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๔๖-๔๘/๓๖๑, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๖-๔๘/๔๙๐.

^{๑๐๒} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๘๒-๘๓/๓๖๔, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๘๒-๘๓/๔๙๕-๔๙๖.

๑๒. เอกที่ปิยสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ท่านได้พิจารณา
บุพกรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ แล้วบรรลอรหัตตผลในชาติสุดท้าย^{๑๐๓}

๑๓. ญาณตถวิกสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ท่านได้พิจารณาบุพ
กรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ แล้วบรรลอรหัตตผลในชาติสุดท้าย^{๑๐๔}

๑๔. จันทนมาลีสสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ท่านได้พิจารณาบุพ
กรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ แล้วบรรลอรหัตตผลในชาติสุดท้าย^{๑๐๕}

๑๕. ธัมมรุจีสสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ฟังธรรมของ
พระศาสดาแล้วบวชเป็นสามเณร บำเพ็ญธรรมจนได้บรรลอรหัตตผล^{๑๐๖}

๑๖. ตินิภนิการบุพสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ท่านได้พิจารณา
บุพกรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ แล้วบรรลอรหัตตผลในชาติสุดท้าย^{๑๐๗}

๑๗. วัทกีสสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ฟังธรรมของพระศาสดา
แล้ว บำเพ็ญธรรมจนได้บรรลอรหัตตผล^{๑๐๘}

๑๘. ทัพพมัลลบุตรสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ได้ฟังธรรมของ
พระพุทธเจ้าปทุมุตตระในอดีตชาติ เคยออกบวชเป็นพระภิกษุในศาสนาของพระพุทธเจ้ากัสสปะ ใน
ชาติสุดท้าย บวชเป็นสามเณรเมื่ออายุได้ ๗ ขวบท่านได้เจริญกัมมัฏฐานในขณะที่โกนผมปอยแรกก็
สำเร็จพระโสดาบัน โคนผมปอยที่สองตั้งอยู่ในพระสกคามิ โคนผมปอยที่สามตั้งอยู่ในพระอนาคามี
เมื่อโกนผมเสร็จก็บรรลอรหัตตผล^{๑๐๙}

๑๙. อุตตรสามเณร ผู้บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ท่านได้พิจารณาบุพกรรมที่
สร้างมาในอดีตชาติ แล้วบรรลอรหัตตผลในชาติสุดท้าย^{๑๑๐}

^{๑๐๓} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๒๔-๑๓๔/๑๕-๑๖, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๒๔-๑๓๔/๑๙-๒๐.

^{๑๐๔} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๔๘-๖๗/๑๐๗-๑๐๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๔๘-๖๗/๑๔๑-๑๔๓.

^{๑๐๕} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๗๗-๙๙/๑๑๑-๑๑๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๗๗-๙๙/๑๔๕-๑๔๗.

^{๑๐๖} ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๗๑-๑๘๕/๒๖๐-๒๖๑, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑๗๑-๑๘๖/๓๑๙-๓๒๑.

^{๑๐๗} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๓-๗/๑๔๓, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓-๗/๑๘๔-๑๘๕.

^{๑๐๘} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๓๘/๑๘๗, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๓๘/๒๔๒.

^{๑๐๙} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๑๐๘-๑๑๔/๑๙๔-๑๙๕, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๑๐๘-๑๑๔/๒๕๒-๒๕๓,
ขุ.อป.อ. (บาลี) ๒/๑๐๘-๑๓๓/๒๘๒-๒๘๓, ขุ.อป.อ. (ไทย) ๒/๑๐๘-๑๑๓/๓๔๕-๓๔๙.

^{๑๑๐} ขุ.อป. (บาลี) ๓๒/๕๕-๖๒/๒๖๖-๒๖๗, ขุ.อป. (ไทย) ๓๒/๕๕-๖๒/๓๔๔-๓๔๕.

๒๐. สุขสามเณร ผู้บรรลุนิหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร ท่านได้พิจารณาบุพกรรมที่สร้างมาในอดีตชาติ แล้วบรรลุนิหัตตผลในชาติสุดท้าย^{๑๑๑}

๒๑. บัณฑิตสามเณร ผู้บรรลุนิหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร บวชเมื่ออายุได้ ๗ ขวบ พระสารีบุตรเถระได้บอกตจปัญจกัมมัฏฐาน ท่านบวช ๗ วัน วันที่ ๘ ได้ออกไปบิณฑบาตกับพระเถระ เห็นคนไข่น้ำ ช่างครดัดลูกศร ช่างถากทำการถากไม้อยู่ในระหว่างทาง อันเป็นเหตุให้ท่านขอกลับวัด และเริ่มเจริญสมณธรรมจึงได้บรรลุนิหัตตผล ๓ อย่างในขณะนั้น จากนั้นก็ได้ฟังปัญหา ๔ ข้อที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสถามพระสารีบุตรเถระ เมื่อจบปัญหาสามเณรบัณฑิตก็บรรลุนิหัตตผล พร้อมด้วยปฏิสัมภินา^{๑๑๒}

๒๓. สังกิจสามเณร ผู้บรรลุนิหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร บวชในสำนักของพระสารีบุตรเถระ จากนั้นพระเถระก็ได้บอกตจปัญจกัมมัฏฐานแล้ว ก็ได้ทำพิธีปลงผม เมื่อปลงผมเสร็จก็ได้บรรลุนิหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภินา ได้แสดงปาฏิหาริย์ใช้ฤทธิ์เอาชนะพวกโจร จนพวกโจร ๕๐๐ คน เลื่อมใสขอบวช สามเณรได้ให้พวกโจรบวชเป็นสามเณร แล้วพาไปอุปสมบท เสร็จแล้วพาภิกษุเหล่านั้นไปเข้าเฝ้าพระพุทธองค์ ซึ่งพระองค์ได้แสดงพระธรรมโปรดจนภิกษุ ๕๐๐ รูปบรรลุนิหัตตผล^{๑๑๓}

๒๔. สุนสามเณร เป็นสัทธีวิหาริกของพระอนรุทธเถระ สามเณรได้ออกบวชและอุปฐากพระอนรุทธเถระ และได้บรรลุนิหัตตผลในเวลาปลงผมเสร็จ ในคราวที่พระเถระเกิดโรคลมในท้อง ซึ่งต้องดื่มน้ำดื่มจากสระอโนดาตจึงจะหาย สามเณรรีบอาสาไปน่าน้ำมาถวาย แล้วได้เหาะไปใช้ฤทธิ์เอาชนะพญานาคที่เฝ้าสระอโนดาต น่าน้ำมาถวายพระอุปชฌาย์ดื่มจนหายจากอาพาธ^{๑๑๔}

๒๕. วณวาสิตีสสามเณร ผู้บรรลุนิหัตตผลหลังบวชเป็นสามเณร เป็นสัทธีวิหาริกของพระสารีบุตร ได้เรียนกัมมัฏฐานจากพระพุทธองค์ แล้วกราบลาพระพุทธเจ้าและอุปชฌาย์เดินทางไปแสวงหาสถานที่ปฏิบัติธรรมในวัดป่าที่สัปปายะแห่งหนึ่ง สามเณรพักอยู่เจริญกัมมัฏฐานในที่นั้นประมาณ ๓ เดือน จึงบรรลุนิหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภินา ภายหลังพระสารีบุตรผู้เป็นอุปชฌาย์ให้สามเณรแสดงธรรม สามเณรได้ขึ้นธรรมมาสน์ชักผลและเหตุมาจากนิกายทั้ง ๔ จำแนกชั้น ธาตุ

^{๑๑๑} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๑๔๕/๔๒, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๑๔๕/๗๖, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๕/๗๙-๙๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๒๖-๑๔๑.

^{๑๑๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๘๐/๓๑, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๘๐/๕๓, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๒๑-๓๙, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๓๔-๕๘.

^{๑๑๓} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๔/๑๑๗-๑๒๗, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๔/๑๙๕.

^{๑๑๔} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๘๒/๘๓, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๘๒/๑๕๒, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๘๕-๑๐๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๑๒๗-๑๔๘.

อายตนะ และโพธิปักขิยธรรม พระเถระบอกให้สามเณรกล่าวสรภัญญะ สามเณรก็กล่าวสรภัญญะ จนพวกอุปัฏฐากเลื่อมใสศรัทธา^{๑๑๕}

๒๖. ราหุลสามเณร บรรลุนิพพานหลังบวชเป็นพระภิกษุ ได้ศึกษาธรรมจากพระพุทธเจ้าเป็นอันมาก ตอนที่ท่านบวชเป็นสามเณรใหม่พระชนม์มายุ ๗ ชั้นชา ได้ฟังเรื่องสามเณรปัญหา^{๑๑๖} ฟังเรื่องสมณะพุดเท็จ ทั้งที่รู้มีคุณสมบัติเท่ากับน้ำติดกันภาชนะ^{๑๑๗} ฟังเรื่องการเมืองไม่ให้ยึดถือชั้น ๕ เรื่อง การพิจารณาธาตุ เรื่องการเจริญภาวนา และหลักการเจริญอานาปานสติ^{๑๑๘} ได้ฟังเรื่องอายตนะภายในภายนอก ความรู้แจ้งทางทวารทั้ง ๖ ความรู้สึกที่จากอายตนะกระทบกัน เป็นสิ่งไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ไม่ควรยึดถือ แปรผัน ไม่ใช่ของเรา เรามิได้เป็นสิ่งนั้น ไม่ใช่อัตตาตัวตน ท่านพิจารณาจนได้บรรลุนิพพาน^{๑๑๙}

๒๗. เรวัตสามเณร บรรลุนิพพานหลังบวชเป็นพระภิกษุ เมื่อบวชแล้วได้เรียนกัมมัฏฐาน จากนั้นจึงไปจำพรรษาอยู่ที่ป่าไม้สะแก ซึ่งไกลถึง ๓๐ โยชน์ ท่านได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้ท่านพิจารณาเป็นอารมณ์ ท่านพิจารณาจนได้บรรลุนิพพาน^{๑๒๐}

๒๘. โสณกุฎิกัณณสามเณร บรรลุนิพพานหลังบวชเป็นพระภิกษุ ได้ฟังธรรมจากพระมหากัจจายนะตั้งแต่อ่อนบวช ได้บวชเป็นสามเณรศึกษาธรรมในสำนักพระมหากัจจายนะอีก ๓ ปี อุปสมบทแล้วก็ศึกษาธรรมและเจริญสมณธรรมจนได้บรรลุนิพพาน^{๑๒๑}

๒๙. สานุสามเณร บรรลุนิพพานหลังบวชเป็นพระภิกษุ เมื่อบวชวันหนึ่ง เห็นมารดา ร้องไห้เสียใจดังพลัดพรากจากคนอันเป็นที่รักอย่างนั้น เมื่อได้ฟังคำตอบจากมารดาแล้ว เกิดความสงสัย เวทได้ฟังธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงเพื่อให้ท่านพิจารณาเป็นอารมณ์ ท่านได้เริ่มบำเพ็ญวิปัสสนาจนได้บรรลุนิพพาน^{๑๒๒}

^{๑๑๕} พุ.ธ.อ. (บาลี) ๓/๑๗๔-๑๙๐, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๖๕-๒๘๖.

^{๑๑๖} ดุราลัยเถียรใน พุ.พ. (บาลี) ๒๕/๔/๓, พุ.พ. (ไทย) ๒๕/๔/๕.

^{๑๑๗} ดุราลัยเถียรใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๑๓-๑๒๑/๙๑-๙๖, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๑๓-๑๒๑/๑๒๕-๑๓๓.

^{๑๑๘} ดุราลัยเถียรใน ม.ม. (บาลี) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๘๔-๙๑, ม.ม. (ไทย) ๑๓/๑๐๗-๑๑๒/๑๑๗-๑๒๔.

^{๑๑๙} ดุราลัยเถียรใน ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๒๑/๙๙-๑๐๑, ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๑/๑๔๓-๑๔๗.

^{๑๒๐} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๔๐๖/๘๗, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๔๐๖/๑๖๑, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๘/๑๓๖-๑๓๙, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๘/๒๑๐-๒๑๕.

^{๑๒๑} พุ.เถร.อ. (บาลี) ๒/๗๘, พุ.เถร.อ. (ไทย) ๒/๓๖๔-๓๖๙/๑๐๒-๑๐๘.

^{๑๒๒} พุ.ธ. (บาลี) ๒๕/๓๒๖/๗๓, พุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๒๖/๑๓๕, พุ.ธ.อ. (บาลี) ๗/๑๔๘-๑๕๔, พุ.ธ.อ. (ไทย) ๗/๒๓๑-๒๓๘.

๓๐. กุมารกัสสปสามเณร บรรลอรหัตตผลหลังบวชเป็นพระภิกษุ ได้ศึกษาจบไตรเพท และได้ศึกษาอริยสัจ ๔ ในสำนักพระพุทธเจ้าปทุมุตตระในอดีตชาติ ในชาติสุดท้าย บรรพชาในสำนักของพระพุทธเจ้า ต่อมาได้รับการอุปสมบทและได้เรียนกัมมัฏฐานในสำนักพระพุทธเจ้า และได้ทูลถามปัญหา ๑๕ ข้อ ท่านได้ศึกษาเรื่องกายเปรียบด้วยจอมปลวก^{๑๒๓} จึงบรรลอรหัตตผล^{๑๒๔}

ส่วนสามเณรที่ได้บรรลุธรรมและไม่ปรากฏในการสังสมบุญจากอดีต ที่ได้กล่าวไว้แล้วในประวัติของสามเณรที่ปรากฏในคัมภีร์พระไตรปิฎกได้แก่จันทสามเณร นาคเสนสามเณร นิโครธสามเณร โมคคัลลิตบุตรติสสสามเณร วาเสฏฐและภารทวาชสามเณร สุมนสามเณร ปีโลติกสามเณร และมหาปันถก

๔.๙ เหตุที่สามเณรบรรลุธรรมช้าหรือเร็ว

สามเณรทั้งหลายที่บรรลุธรรมช้าเร็วกว่ากันนั้น ขึ้นอยู่กับบารมีที่ตนสั่งสมมาและปณิธานที่ตนได้ตั้งมาในอดีตชาติ สามเณรที่บรรลุธรรมเร็ว ส่วนมากเป็นสามเณรที่ปรากฏบทบาทในคัมภีร์ชั้นพระไตรปิฎกและอรรถกถา บรรลอรหัตตผลภายหลังบวชเป็นสามเณร บางท่านบรรลอรหัตตผลเมื่ออุปสมบทเป็นภิกษุแล้ว เช่น สามเณรราหุล สามเณรกุมารกัสสปะ สามเณรโสนกุกกัณณะ และส่วนมากได้รับยกย่องในเอตทัคคะ สามเณรที่ปรากฏชีวประวัติซึ่งท่านเล่าไว้ในคัมภีร์อปทาน ส่วนมากบรรลอรหัตตผลเร็ว บรรลุก่อนบวชบ้าง บรรลุหลังบวชบ้าง และจากการสำรวจพบว่า สามเณรเหล่านั้นได้รับการยกย่องในเอตทัคคะ ที่มีประวัติปรากฏเนื่องจากท่านได้ประกาศชีวประวัติในอดีตชาติ และในชาติปัจจุบันของตน ในพุทธสำนักและพระสาวกทั้งได้ฟังและได้ทรงจำไว้จนเมื่อมีการสังคายนา เรื่องราวของท่านจึงได้รับการยกขึ้นสู่การสังคายนาทรงจำสืบต่อมา

ผู้วิจัยมีความเห็นตามที่ได้ศึกษามา คือ ผู้ที่ได้บรรลุธรรมได้เร็วเป็นบุคคลประเภทมีศรัทธา พอได้ฟังธรรมหรือได้พิจารณาธรรม ก็บรรลอรหัตตผล ส่วนท่านที่บรรลุช้าเป็นบุคคลประเภทมีปัญหา เป็นบุคคลที่ไม่เชื่อใครง่าย เมื่อได้ฟังแล้วต้องพิจารณาไตร่ตรองด้วยปัญญาของตน จนแจ้งประจักษ์ด้วยตนเอง เป็นเหตุให้บรรลุช้า ดังเช่น บริวารของอุปติสสะกับโกลิตะ พอฟังธรรมเทศนาของพระพุทธเจ้าจบลงก็บรรลอรหัตตผล ส่วนอุปติสสะและโกลิตะผู้สั่งสมบารมีมาเพื่อเป็น พระอัครสาวก เพื่อตำแหน่งเอตทัคคะ กว่าจะได้บรรลอรหัตตผล ก็ใช้เวลานาน และดังเช่นคนธรรมดาสามัญ จะเดินทางไม่ต้องตระเตรียมอะไร ต้องการไปก็ไป ส่วนพระราชามหากษัตริย์ เมื่อจะเสด็จ ต้องมีการตระเตรียมพระองค์ และข้าราชการบริพารต้องตระเตรียมจัดแต่งหนทางที่จะเสด็จ กว่าเสด็จได้ต้องใช้เวลานาน

^{๑๒๓} ม.ม. (บาลี) ๑๒/๒๔๙-๒๕๑/๒๑๑-๒๑๔, ม.ม. (ไทย) ๑๒/๒๔๙-๒๕๑/๒๖๗-๒๗๓.

^{๑๒๔} ชุ.อป. (บาลี) ๓๓/๑๕๑-๑๕๒/๑๙๙,๑๗๓-๑๗๔/๒๐๒, ชุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๑-๑๕๒/๒๕๘,๑๗๓-๑๗๔/๒๖๑.

๔.๑๐ กรณีการบรรลุลิขณของสามเณร

การบรรลุลิขณของสามเณรผู้สำเร็จนั้น มีกรณีตัวอย่างสามเณรผู้บรรลุลิขณหัตถผลจำนวน ๔ รูป คือ สามเณรที่บรรลุลิขณหลังจากอุปสมบทเป็นพระภิกษุเป็นสามเณร ได้แก่ พระวัคกลีสามเณรที่บรรลุลิขณก่อนบวช คือสิวีสามเณร สามเณรที่บรรลุลิขณหลังจากบวชเป็นสามเณร คือสามเณรจุฬป็นถก และสามเณรที่พระพุทธร่องค์ทรงคอยอารักขาให้ปฏิบัติธรรมจนสำเร็จหัตถผลคือสามเณรบัณฑิต

สามเณรจุฬป็นถกเป็นบุตรของธิดาเศรษฐีชาวกรุงราชคฤห์กับทาสของนาง เป็นน้องชายของมหาป็นถก ตอนที่ท่านยังไม่เกิด มารดาของท่านได้หนีตามไปกับบุรุษรับใช้ในบ้าน ภายหลังมารดากับบิดาของท่านได้ส่งท่านกับพี่ชายปล่อยให้ตาเลี้ยงดู โดยรับทรัพย์เป็นสิ่งแลกเปลี่ยน จุฬป็นถกกุมารได้บวชเป็นสามเณรโดยพระมหาป็นถกผู้เป็นพี่ชายซึ่งบวชอยู่ก่อนชักนำไปบวช ท่านบวชแล้วเรียนคาศาที่พระเถระพี่ชายสอน ท่องบ่นสาธยายอย่างไร้จำไม่ได้ ถูกพระเถระพี่ชายขับไล่ จึงไปยื่นร้องให้อยู่ ณ ท้ายวัด พระพุทธร่องค์ทรงทราบเหตุได้เสด็จไปโปรด โดยทรงมอบผ้ารับสั่งให้ท่านภาวนาว่า รโฆหณัม รโฆหณัม : ผ้าเช็ดฝุ่น ผ้าเช็ดฝุ่น ท่านนั่งเอามือคลำผ้าผืนเล็กที่พระศาสดาประทานนั้น ภาวนาว่า รโฆหณัม รโฆหณัม ผ้าเช็ดฝุ่น ผ้าเช็ดฝุ่น และเอามือลูบคลำจนสกปรก ท่านพิจารณาแล้ว เจริญสมาธิ จนได้รูปาวจรฌาน ๔ บรรลุพระอรหัตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภิตา ท่านสามารถนิรมิตพระภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป ได้ด้วยอาวัชชนะเดียวเพราะท่านได้รูปาวจรฌาน ๔ (ออกจากองค์ฌานแล้ว บรรลุพระอรหัตผล) สามเณรจุฬป็นถกอายุยังน้อย แต่สามารถพิจารณาผืนผ้า ซึ่งเป็นการเจริญปฏิสัมภิตาได้นั้น เพราะท่านมีอธิมุตติ มีความเป็นภัพบุคคลในตนเอง คือท่านมีสติระลึกตามธรรมที่พระพุทธร่องค์ทรงแสดง ท่านวิจัยข้อธรรม คือ ใช้ปัญญาเพินทำความเข้าใจ ในขณะที่วิจัยธรรมนั้นก็มิวิริยะเพียรพยายามอยู่ในตัว เมื่อเข้าใจธรรมก็เกิดปีติ ความอิมใจในธรรมก็ทำให้ระงับความกะสับกะส่ายทางกายและทางจิต เมื่อระงับแล้วจิตก็เป็นสมาธิตั้งมั่นจนใจมีอุเบกขา คือ ความวางตนเป็นกลาง ท่านใช้สติปฏิฐานทั้ง ๔ ประการ คือ ท่านระลึกตามดูกาย เวทนา จิต และธรรม อริยอัฏฐังคิกมรรคก็ดำเนินไปตามลำดับ คือ ท่านมีความเห็นชอบ ดำริชอบ วาจาชอบ กระทำชอบ มีอาชีวะชอบ พยายามชอบ(สัมมปปธาน) ระลึกชอบ (สติปฏิฐาน ๔) ตั้งจิตมั่นชอบอยู่ในตัว ท่านมีอธิมุตติ มีความเป็นภัพบุคคลที่สร้างมาแต่อดีตชาติอยู่แล้ว ท่านมีการศึกษาเพื่อบรรลุลิขณ คือ ท่านมีสิกขาทั้ง ๓ ได้แก่ อธิศีลสิกขา อธิจิตตสิกขา อธิปัญญาสิกขา บริบูรณ์ ท่านมีความสำรวมในพระปาติโมกข์มีความสำรวมอินทรีย์ คือ ตาหู จมูก ลิ้น กาย ใจ ในชีวิตบรรพชิตของท่านนั้น ท่านมีอาชีวะบริสุทธิ์อยู่แล้ว ได้ปัจจัยมาท่านก็พิจารณาตลอด ท่านมีการปฏิบัติเพื่อบรรลุลิขณ คือ ท่านหมั่นเจริญสมาธิ มีจิตเป็นสมาธิ และหมั่นเข้าสมาธิในขณะที่จิตเป็นสมาธิ ท่านก็ได้เจริญวิปัสสนาพิจารณาธรรม จนเกิดความหลุดพ้น

เมื่อท่านบรรลุอรหัตตผล ก็เป็นอันว่าท่านได้ละสังโยชน์ทั้ง ๑๐ ประการ คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (ความเห็นว่าเป็นตัวของตน) (๒) วิจิกิจฉา (ความลังเลสงสัย) (๓) สีลัพพตปรามาส (ความถือมั่นศีลพรต) (๔) กามาราคะ (ความพอใจในกาม) (๕) ปฏิฆะ (ความกระทบกระทั่ง) (๖) รูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งรูปฌาน) (๗) อรูปราคะ (ความติดใจในอารมณ์แห่งอรูปฌาน) (๘) มานะ (ความถือตัว) (๙) อุทธัจจะ (ความฟุ้งซ่าน) (๑๐) อวิชชา (ความไม่รู้แจ้ง)

สามเณรบัณฑิตบวชได้ ๘ วัน ได้ติดตามพระสารีบุตรไปบิณฑบาตในหมู่บ้านระหว่างเห็นแม่น้ำ เห็นพวกช่างสอนดัดลูกศร เห็นคนตากไม้ทำกำกงและดุม สอบถามพระอุปัชฌาย์แล้ว ท่านกล่าวแนะนำให้เข้าใจ สามเณรได้ขบคิดในการปฏิบัติธรรม จึงลาพระอุปัชฌาย์กลับไปปฏิบัติธรรมที่วัด พระพุทธองค์ทรงทราบเหตุ ได้เสด็จไปอนุเคราะห์ให้สามเณรปฏิบัติธรรมได้สะดวก ได้ตรัสถามปัญหา ๔ ข้อ กับพระสารีบุตรผู้มาแล้วว่า “สารีบุตร เธอได้อะไรมา” พระเถระตอบว่า “อาหารพระเจ้าข้า” พระศาสดา “ชื่อว่าอาหาร ย่อมนำอะไรมา? สารีบุตร” พระเถระ “เวทนา พระเจ้าข้า” “เวทนา ย่อมนำอะไรมา? สารีบุตร” “รูป พระเจ้าข้า” “ก็รูป ย่อมนำอะไรมา? สารีบุตร” “ผัสสะ พระเจ้าข้า” ในปัญหานี้ มีอธิบายดังนี้ จริงอยู่ อาหารอันคนบริโภคแล้ว กำจัดความหิวของเขาแล้ว นำสุขเวทนามาให้ เมื่อสุขเวทนาเกิดขึ้นแก่ผู้มีความสุข เพราะการบริโภคอาหาร วรรณสมบัติย่อมมีในสรีระ เวทนาชื่อว่า ย่อมนำรูปมาด้วยอาการอย่างนี้ ก็ผู้มีความสุขเกิดสุขโสมนัส ด้วยอำนาจรูปที่เกิดจากอาหาร นอนอยู่ก็ตาม นั่งอยู่ก็ตาม ด้วยคิดว่า “บัดนี้ อัสสาทะเกิดแก่เราแล้ว” ย่อมได้สุขสัมผัสระหว่างที่พระพุทธเจ้าตรัสถามปัญหา กับพระสารีบุตรนั้น สามเณรได้บำเพ็ญเพียรสมณธรรมและได้นั่งพิจารณาตาม ก็ได้บรรลุอรหัตตผลพร้อมด้วยปฏิสัมภีทา ส่วนการบรรลุธรรมของท่าน ที่สัมพันธ์กับธรรมที่สนับสนุนให้บรรลุ และความที่ท่านเป็นภพบุคคล ก็มีนัยเช่นเดียวกับสามเณรอุปัชฌาย์

วัคคีสามเณร เป็นบุตรของครอบครัวผู้มีชาติตระกูลในกรุงสาวัตถี มารดาของท่านได้นำท่านซึ่งมีร่างกายนุ่มนวลเหมือนนอยขัน เหมือนใบไม้อ่อนไปถวายพระพุทธเจ้า พระองค์ทรงรับด้วยพระหัตถ์แล้วทรงคืนแก่มารดา พอท่านอยู่ห่างจากพระพุทธองค์ก็รู้สึกกระวนกระวาย เห็นพระตถาคตเสด็จเข้าไปเพื่อบิณฑบาต แลดูพระสรีระสมบัติของพระศาสดาแล้ว ไม่อิมด้วยการเห็นพระสรีระสมบัติ เมื่ออายุได้ ๗ ปีจึงบรรพชาในสำนักพระศาสดา ด้วยเข้าใจว่า “เราจักได้เห็นพระตถาคตเจ้าเป็นนิตยกาล ด้วยอุบายนี้” ดังนี้แล้ว ก็ยืนอยู่ในที่อันตนยืนอยู่แล้วสามารถเพื่อจะแลเห็นพระทศพลได้ ละกิจวัตรทั้งหลาย มีการสาธยายและมนสิการในพระกัมมัฏฐานเป็นต้น เทียมมองดูพระศาสดาอยู่

พระศาสดาทรงรอความแก่กล้าแห่งญาณของท่านอยู่ จึงไม่ตรัสอะไร (ต่อ) ทรงทราบว่าเป็น “บัดนี้ ญาณของเธอถึงความแก่กล้าแล้ว” จึงตรัสโอวาทว่า “วัคคิ ประโยชน์อะไรของเธอ ด้วยการเฝ้าดูกายเน่านี้ วัคคิผู้ใดแลเห็นธรรม ผู้นั้น (ชื่อว่า) เห็นเรา (ตถาคต) ผู้ใดเห็นเรา (ตถาคต) ผู้นั้น (ชื่อว่า) เห็นธรรม” พระวัคคินั้น แม้อันพระศาสดาสอนแล้วอย่างนั้น ก็ไม่อาจเพื่อละการดูพระศาสดา

ไปในที่อื่นได้เลย ครั้งนั้น พระศาสดาทรงดำริว่า “ภิกษุนี้ ไม่ได้ความสังเวชแล้วจักไม่ได้ตรัสรู้” (น พุชฌิสสตี แปลว่า จักไม่รู้สึกรู้สีกตัวก็ได้ อธิบายว่า มัวแต่พะวงอยู่ด้วยการดูพระรูปพระศาสดา ความรู้สึกตัว เพื่อจะทำความเพียร บรรลुरुธรรมพิเศษ ย่อมไม่มี) เมื่อวัสสุปนายิกสมัยใกล้เข้ามาแล้ว จึงเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ ในวันเช้าพรรษาทรงขับไล่ท่านด้วยพระดำรัสว่า “วิกกลิ เธอจงหลีกไป” ท่านคิดว่า “พระศาสดา ไม่รับสั่งกะเรา” ไม่อาจเพื่อดำรงอยู่ ณ ที่ตรงพระพักตร์ของพระศาสดาได้ตลอดไตรมาส จึงคิดว่า “ประโยชน์อะไรของเราด้วยชีวิต, เราจักให้ตนตกจากภูเขาเสีย” ดังนี้แล้ว จึงขึ้นภูเขาคิชฌกูฏ พระศาสดาทรงทราบความเมื่อยล้าของท่านแล้ว ทรงดำริว่า “ภิกษุนี้ เมื่อไม่ได้ความปลอบโยนจากสำนักของเรา พึงยังอุปนิสัยแห่งมรรคและผลทั้งหลายให้ฉิบหาย” จึงทรงเปล่งพระรัศมีไปแล้ว เพื่อจะทรงแสดงพระองค์ (ให้ปรากฏ) ลำดับนั้น จำเดิมแต่เวลาท่านเห็นพระศาสดาแล้ว ความเศร้าโศกแค้นมากถึงเพียงนั้น หายไปแล้ว พระศาสดาเป็นประดุจว่า ยังสระที่แห้งให้เต็มด้วยน้ำ เพื่อทรงยังปิติและปราโมทย์อันมีกำลังให้เกิดแก่พระเถระ จึงตรัสพระคาถานี้ว่า “ปาโมชพหุโล ภิกขุ บสนโน พุทธสาสเน อธิคจเฉ ปทํ สนตํ สงขารูปสมํ สุขํ” ภิกษุผู้มากด้วยปราโมทย์ เลื่อมใสแล้วในพระพุทธศาสนา พึงบรรลุด้านตบถ เป็นที่เข้าไปสงบสังขาร เป็นสุข ภายหลังได้ฟังพระธรรมเทศนาจากพระพุทธองค์ จนได้บรรลอรหัตตผล ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะเป็นผู้เลิศทางเป็นผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา ส่วนการบรรลुरुธรรมของท่าน ที่สัมพันธ์กับธรรมที่สนับสนุนให้บรรลุ และความที่ท่านเป็นภัพบุคคล ก็มีนัยเช่นเดียวกับสามเณรจุฬป็นถก

การบรรลुरुธรรมของสีวลีสามเณร สีวลีสามเณรเป็นพระโอรสของพระราชบิดาสุปปวาสา ฝ่ายโกถิยะ อยู่ในครรภ์ถึง ๗ ปี คลอดออกมาก็พูดได้ พระสารีบุตรชักชวนท่านให้บวช ท่านตัดสินใจบวชเป็นสามเณร พระสารีบุตรสอนตจปัญจกัมมัฏฐาน คือสอนให้พิจารณาผม ขน เล็บ ฟัน หนัง ตามระเบียบปฏิบัติ สีวลีกุมารพิจารณาตาม จนบรรลุโสดาปัตติผลในขณะที่ถูกโกนผมปอยแรก ขณะถูกโกนผมปอยที่สอง ได้บรรลุสกทาคามีผล ในขณะที่ถูกโกนผมปอยที่สาม ได้บรรลุนาคามีผล ได้บรรลอรหัตตผลไม่ก่อนไม่หลังกันกับการถูกโกนผมหมด จำเดิมแต่วันที่สีวลีสามเณรบรรลอรหัตตผล ปัจจัย ๔ ย่อมเกิดแก่ภิกษุสงฆ์เพียงพอแก่ความต้องการ ท่านได้รับยกย่องในเอตทัคคะเป็นผู้เลิศทางเป็นผู้มีลาภส่วนการบรรลुरुธรรมของท่าน ที่สัมพันธ์กับธรรมที่สนับสนุนให้บรรลุและความที่ท่านเป็นภัพบุคคล ก็มีนัยเช่นเดียวกับสามเณรจุฬป็นถก

ผู้วิจัยได้นำเสนอเรื่องธรรมที่สามเณรได้บรรลุ และขั้นตอนการบรรลुरुธรรมของสามเณร จนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ตั้งแต่อายุยังน้อย จะเห็นได้ว่าสภาวะจิตของพระอรหันต์นั้น มีความแตกต่างกันในเรื่องความบริสุทธิ์มากบ้างน้อยบ้างตามลำดับขั้นหรือภูมิ จนกระทั่งบริสุทธิ์หมดจดจนไม่มีกิเลสเครื่องเศร้าหมองเจือปนอยู่ในจิตได้เลย ก็คือ จิตของพระอรหันต์ ซึ่งในชีวิตประวัติของสามเณรทุกรูป ที่ผู้วิจัยได้ศึกษามานั้นก็ปรากฏว่า ทุกรูปได้ลิ้มรสแห่งความเป็นพระอรหันต์บรรลุถึงบรมสุข คือ พระนิพพาน พ้นจากการเวียนว่ายตายเกิดในสังสารวัฏฏอีกต่อไป

บทที่ ๕

สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยได้รวบรวมศึกษาชีวประวัติของสามเณรในพระไตรปิฎก อรรถกถา และรวมไปถึง ตำรา เอกสาร งานวิทยานิพนธ์ หรืองานวิจัยต่างๆ ของนักวิชาการทางพระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาความเป็นมาของสามเณรในคัมภีร์พระพุทธศาสนา เพื่อศึกษาการดำรงชีวิตของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา เพื่อศึกษาเรื่องการบรรลุนิพพานของสามเณรในคัมภีร์ธัมมปทัฏฐกถา โดยที่การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงเอกสาร (documentary research) ศึกษาค้นคว้าเอกสารจากคัมภีร์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ซึ่งทำให้ได้บทสรุปและข้อเสนอแนะ ดังนี้

วัตถุประสงค์หรือเป้าหมายในการบรรพชาเป็นสามเณรในพระพุทธศาสนา แม้จะมีลักษณะแตกต่างกันบ้าง แต่ส่วนใหญ่บวชด้วยศรัทธาเพื่อใคร่ศึกษาตามหลักคำสอนในพระพุทธศาสนา เริ่มต้นจากสามเณรราหุลอันเป็นพระราชโอรสของพระพุทธเจ้า เป็นรูปแรกบวชด้วยวิธีติสรณคมนูปสัมปทา อันเป็นรูปแบบในการบรรพชาของสามเณรในเวลาต่อมา โดยมีพระสารีบุตรได้เป็นพระอุปัชฌาย์รูปแรกในการบรรพชาสามเณร แต่สามเณรที่ได้กล่าวมาข้างต้นก็ล้วนแต่ได้บรรลุนิพพานตั้งแต่ยังเยาว์วัย ต่อมาก็ได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุช่วยเผยแผ่สืบทอดอายุพระพุทธศาสนาเป็นลำดับมา

ความพร้อมในชาติปัจจุบันมีความสัมพันธ์กันกับภูมิหลังในอดีตชาติอย่างแน่นอน สามเณรหลายรูปก่อนที่จะได้บรรลุนิพพานในชาตินี้ ก็ได้มีการบำเพ็ญบารมีมาแล้วไม่ต่ำกว่า ๑ แสนกัลป์ ส่วนมากเคยพบพระพุทธเจ้าที่ปรากฏพระนาม แต่บางรูปที่ไม่เคยปรากฏหลักฐานใดเลยว่าจะเคยพบพระพุทธเจ้าที่ปรากฏพระนามหรือไม่ พระพุทธเจ้าที่สามเณรส่วนมากได้พบ คือ พระพุทธเจ้าพระนามว่าปทุมุตตระผู้แสดงอุบัติในภัทรกัลป์นี้ นับจากพระพุทธเจ้าพระนามว่าโคตมะองค์ปัจจุบันไปเพียง ๑ พระองค์ ซึ่งมีระยะห่างกัน ๑ แสนกัลป์ ซึ่งเป็นระยะเวลาที่นานพอที่จะทำให้สามเณรได้มีการบำเพ็ญบารมีจนแก่กล้าสามารถบรรลุผลตามที่ตนปรารถนาได้ เมื่อพบพระพุทธเจ้าในอดีตแล้วสามเณรก็ได้ตั้งความปรารถนาและเปล่งวาจาต่อพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ได้ทำบุญครั้งสำคัญซึ่งส่วนใหญ่เป็นบุญที่เกิดจากการสละสิ่งของเป็นทานที่เรียกว่า ทานมัย คือบุญที่สำเร็จด้วยการให้ทาน

คติของสามเณรที่น่าสนใจคือ ท่านทำอะไรแล้วต้องทำจริง ทำความดีโดยไม่ย่อท้อ ในชาติปัจจุบันอันเป็นชาติสุดท้ายที่สามเณรบรรลुพระอรหัตผล สามเณรที่เกิดมามีภูมิหลังต่างกันก็มีตรงกันในบางส่วน เช่น มูลเหตุที่ออกบวช วิธีการศึกษา ตลอดถึงการปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตผล

นักบวช คือ ผู้ที่ไม่มีบ้านเรือน ไม่มีอาชีพใดๆ มีความเป็นอยู่อย่างลำบาก การบวชทำได้ยาก บวชแล้วก็ยืนดีได้ยาก ท่านบวชเป็นเรื่องทวนกระแสโลก แต่การบวชเป็นความดี เป็นหนทางที่จะทำให้พ้นทุกข์ได้ การบวชจึงเป็นทางโล่งปลอดโปร่ง เพราะไม่มีความห่วงใยหรือกังวลเรื่องใดและบุคคลใด สำหรับผู้ครองเรือนนั้นมีเครื่องกังวล จึงไม่ใช่เรื่องง่ายที่จะทำให้เป็นผู้บริสุทธิ์ ดังนั้น ชีวิตของนักพรตนักบวชจึงเป็นชีวิตที่เอื้อต่อการปฏิบัติธรรมเป็นอย่างยิ่ง

นักบวชในพระพุทธศาสนา และได้ดำเนินชีวิตเหมือนสันยาสี ซึ่งเป็นอาศรมลำดับที่ ๔ การบวชในพระพุทธศาสนามี ๘ วิธี แยกเป็นของภิกษุ ๔ วิธี เป็นวิธีบวชของภิกษุณี ๓ วิธี และสามเณร ๑ วิธี คำว่าบรรพชาหรือการบวชในสมัยนั้น หมายถึงการบวชภิกษุทั่วไป แต่ในปัจจุบันคำนี้หมายถึง การบวชสามเณร ถ้าบวชเป็นพระเรียกว่า อุปสมบท เพราะฉะนั้น ในปัจจุบันนี้จึงได้แยกวิธีในการบวชทั้งสองอย่างออกจากกันโดยสิ้นเชิง เพื่อให้เกิดความชัดเจนและไม่ให้เกิดความสับสนในการเรียกชื่อของการบวชในแต่ละอย่าง

๕.๑.๑ การบวชบรรพชา ๑ วิธี คือ ติสรณคณูปสัมปทา วิธีนี้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระสาวกจัดทำการบวชให้กับกุลบุตรผู้มีความเลื่อมใสที่ประสงค์จะเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา ในตอนต้นพุทธกาลนั้น คณะสงฆ์ยังไม่ใหญ่นัก พระสาวกต่างท่าน ต่างก็ทำหน้าที่เป็นพระอุปัชฌาย์ บวชให้กับกุลบุตรผู้ประสงค์จะบวช และในเวลาต่อมา จึงได้เปลี่ยนวิธีนี้ให้เป็นการบวชของสามเณรในพระพุทธศาสนา

๕.๑.๒ การบรรลุธรรมของสามเณร สามเณรทุกรูปประจักษ์แจ้งด้วยปัญญาญาณในพระธรรมคำสั่งสอนของพระผู้มีพระภาคเจ้า จนกระทั่งถึงบรรลुเป็นพระอริยบุคคล คือ บุคคลผู้ประเสริฐ หมายถึง ประเสริฐด้วยคุณงามความดี ประเสริฐด้วยธรรมในพระพุทธศาสนา การบรรลุธรรมนั้น หมายถึงการบรรลุเป็นพระโสดาบันเป็นเบื้องต้น และบรรลุอรหัตเป็นที่สุด พระอรหัตตผลคือ ผลที่ได้รับจากการละสังโยชน์ คือ กิเลสทั้งหมดที่สืบเนื่องมาจากอหัตตมรรค ทำให้ผู้บรรลุเป็นพระอรหันต์อันหมายถึง ผู้ได้สำเร็จธรรมสูงสุดในพระพุทธศาสนา เรียกว่า บรรลุพระนิพพาน ก่อนบรรลุพระนิพพาน ผู้นั้นสามารถละกิเลสได้ในระดับต่าง ๆ คือ

พระโสดาบันละสักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา และสีลัพพตปรามาส

พระสกทาคามีนอกจากละสังโยชน์ได้ ๓ อย่างนั้น ยังทำราคะโทสะและโมหะให้เบาบาง

พระอนาคามีนอกจากละสักกายทิฎฐิ วิจิกิจฉา สีลัพพตปรามาส และทำราคะโทสะโมหะให้เบาบาง ยังละสังโยชน์เพิ่มขึ้น คือ ละกามราคะและปฏิฆะได้ พระอรหันต์ละสังโยชน์ได้ทั้ง

๑๐ อย่าง คือ สักกายทิฏฐิ วิจิกิจฉา สีลพตปรามาส กามราคะ ปฏิฆะ รูปราคะ อรูปราคะ อุทัจจะมานะ อวิชชา

การบรรลุอรหัตผลเป็นเรื่องที่ผู้บรรลุจะประจักษ์ได้ด้วยตนเอง เป็นสิ่งที่ละเอียดอ่อน ท่านเปรียบรสแห่งธรรม คือ โลกุตระธรรม ๙ (มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑) เหมือนน้ำดื่ม น้ำชนิดนี้ไม่อาจใช้ภาชนะตักดื่มกินได้เหมือนการดื่มกินอาหารอย่างอื่น เช่น ข้าวต้ม แต่ภาวะนี้เป็นภาวะที่ผู้บรรลุนั่นเองจะสัมผัสได้ด้วยนามกาย ประจักษ์แจ้งได้ด้วยประสบการณ์ทางอารมณ์ ได้แก่ รุ้อริยสัง ๔ มีทุกข์ เป็นต้น เพราะกำหนดรู้เข้าใจชัด ฉะนั้น ผู้บรรลุเองจึงสามารถบอกได้ว่าเป็นอย่างไร ทั้งนี้ เพราะสิ่งที่ละเอียดอ่อนลึกซึ้งนั้น สามารถจะอธิบายด้วยเหตุผล และจะรู้ได้ก็ด้วยประจักษ์แจ้งด้วยใจเท่านั้น

ในการปฏิบัติเพื่อบรรลุอรหัตผล มีธรรมที่สนับสนุนให้เกิดการบรรลุธรรมเรียกว่า โภชิตกขิยธรรม (มรรคภาวนา) มี ๓๗ อย่าง ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ทรงวางหลักการศึกษาไว้ตามแนวไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ทรงวางหลักปฏิบัติ เรียกว่า สมณะภาวนา กับวิปัสสนาภาวนา ผู้บรรลุอรหัตผลทุกรูปมีความหลุดพ้น ๒ อย่าง ได้แก่ เจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติ ซึ่งสามเณรส่วนมากได้บรรลุผลด้วยวิธีการปฏิบัติแบบสมณะนำวิปัสสนา มากกว่าวิธีการปฏิบัติแบบวิปัสสนานำสมณะ

พระอรหันต์มีหลายประเภทตามคุณธรรมที่ท่านบรรลุ พระอรหันต์มีบุคลิกภาพแตกต่างจากปุถุชนทั้งหลายทางปัญญา ทางจิต และการดำเนินชีวิต พระอรหันต์มีวิถีชีวิตอย่างไร้ที่หนาท่าทีโลก ท่านอยู่ในโลกแต่ไม่ติดโลก เหมือนดอกบัวเกิดในน้ำ แต่ไม่แปดเปื้อนน้ำ การศึกษาปฏิบัติเพื่อบรรลุพระอรหัตผลของสามเณรต้องอาศัยปัจจัยอื่น ๆ ที่เป็นองค์ประกอบ คือ ตัดความกังวลได้ มีกัลยาณมิตร มอบตนต่ออาจารย์ ได้กรรมฐานถูกกับอุปนิสัย และได้สิ่งสัพบายะเพื่อความสะดวกในการปฏิบัติ ความพร้อมเหล่านี้เป็นปัจจัยที่ทำให้สามเณรได้บรรลุผลในเวลาที่แตกต่างกันตามภูมิหลังของแต่ละรูป การบรรลุอรหัตผลไม่ใช่ขึ้นอยู่กับชาติกำเนิด แต่อยู่ที่ความพร้อมของผู้ปฏิบัติ ความพร้อมในอดีตชาติ โดยเฉพาะการได้พบพระพุทธเจ้าในอดีต และพระพุทธเจ้าคือกัลยาณมิตร พระองค์ทรงเป็นพระศาสดา นักปฏิบัติ ผู้ทรงเปี่ยมล้นด้วยพระมหากรุณาธิคุณ และพระปัญญาคุณ การแสดงธรรมของพระองค์เป็นไปในลักษณะที่จะช่วยสามเณรให้ดำเนินไปสู่ทางแห่งการรู้แจ้งเห็นจริง ทรงคำนึงถึงพัฒนาการทางด้านอุปนิสัย หรือความสามารถที่สามเณรแต่ละรูปจะเข้าใจได้ ทรงสอนแต่เรื่องที่สามเณรนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริง ในการสอนด้วยความรู้อย่างยิ่งด้วยพระองค์เอง ทรงเป็นแบบอย่างที่ดีในการปฏิบัติ พระองค์ทรงสอนสิ่งที่เป็นสาระแท้จริงในชีวิต ทรงสอนให้รู้เท่าทันโลกอย่างมีสติ และสอนให้รู้แจ้งโลกตามความเป็นจริง ซึ่งทำให้สามเณรที่ได้รับการสอนหรือได้ฟังธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดง เมื่อได้ฟังแล้วหากน้อมนึกริกตรอง ก็สามารถที่จะทำให้เกิดจิตเจตเจตนั้นเกิดปัญญาจนกระทั่งสามารถทำลายกิเลสอาสวะให้หมดไป กลายเป็นจิตที่บริสุทธิ์ เพราะไร้มลทินคือกิเลสเครื่องเศร้าหมองใจ อันมีราคะ โทสะ และโมหะ เป็นเครื่อง เฝ้าจิตให้ร้อนรน

ในสมัยพุทธกาลสามเณรได้รับการยกย่องและห่วงใยจากพระพุทธเจ้าเป็นอย่างมากถึงการดำรงชีวิตและปฏิบัติธรรม เห็นได้จากพุทธบัญญัติต่างๆ ก็ทรงบัญญัติแก่สามเณรล้วนแต่มีความเหมาะสมกับวัยและวุฒิภาวะของสามเณร พร้อมกับทรงยกย่องเชิดชูเกียรติสามเณรที่บรรลุดุคคุณธรรมสูงสุด ให้ได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุตั้งแต่น้อย

การบรรลุดุคคุณธรรมของสามเณรนั้น มีการปฏิบัติต่างกัน สามเณรทุกรูปได้สั่งสมการปฏิบัติมาตั้งแต่อดีตชาติ และละเอียดเกี่ยวกับการปฏิบัติท่านมิได้ลำดับการบรรลุดุคคุณธรรม ซึ่งผู้วิจัยได้มุ่งไปที่หลักธรรมที่นำผู้ปฏิบัติให้บรรลุดุคคุณธรรม และมุ่งไปที่สามเณรทุกรูปเป็นภัพบุคคล คือผู้ที่สามารถบรรลุดุคคุณธรรมได้เป็นบุคคลที่มีอินทรีย์สมบูรณ์ มีอธิมุตติ ในส่วนที่ท่านเล่าประวัติของตนปรากฏว่า สามเณรทุกรูปได้เคยปฏิบัติธรรมมาแต่อดีตชาติ การปฏิบัตินั้นเป็นกำลังหนุนให้ได้บรรลุดุคคุณธรรมในชาติสุดท้าย แม้แต่สามเณรที่ไม่เคยเกิดพบพระพุทธเจ้า ก็ได้ปฏิบัติธรรมโดยมีพระพุทธเจ้าเป็นอารมณ์ เช่น สามเณรโรหิสัญญะได้มนสิการถึงพระพุทธเจ้า จนได้สมาธิในอดีตชาติที่เคยเกิดเป็นพราหมณ์ แล้วออกบวชเป็นฤาษี

การบรรพชาเป็นสามเณรตั้งแต่พุทธกาลเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน สามเณรก็มีความสำคัญต่อภิกษุไม่น้อย เพราะผู้ที่อุปสมบทได้นั้น ต้องผ่านขั้นตอนบรรพชาเป็นสามเณรก่อน มีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับภิกษุ ทั้งยังได้ร่วมกันสร้างบทบาทที่เป็นคุณประโยชน์ทั้งแก่ศาสนาและสังคมส่วนรวมอย่างมากมาย ถือเป็นบทบาทอันสำคัญยิ่งของสามเณรที่มีต่อพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นเท่ากับเป็นการสืบต่ออายุพระศาสนาเลยทีเดียว

จึงกล่าวได้ว่า ความรู้ในชั้นสูงสุดในพระพุทธศาสนามีได้จำกัดอยู่ที่เพศใดเพศหนึ่ง ดังพุทธดำรัสที่ตรัสถึงการบรรลุดุคคุณพระนิพพานว่า ทางนั้นเป็นทางตรง ทิศนั้นไม่มีภัย รถที่ไร้เสียงประกอบด้วยล้อคือธรรม ความละเอียดเป็นฝาปะทุน ความรู้ตัวทั่วพร้อมเป็นเกราะของรถ มีสัมมาทิฐิเป็นดังสารถี ยานนี้มีแก่ใครไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชาย เขาย่อมเข้าถึงนิพพานได้ด้วยยานนี้

๕.๒ ข้อเสนอแนะ

๕.๒.๑ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากสภาพปัจจุบันและปัญหาที่ยังมองเห็นความสำคัญของการศึกษาเล่าเรียนพระธรรมวินัย ตระหนักถึงสิ่งที่ต้องกระทำหลังจากพบว่า พระพุทธศาสนากำลังขาดบุคลากรด้านนี้มากขึ้นทุกวัน เพราะนั้นจะกระทบกับศีลธรรมและจริยธรรมของผู้คนในสังคมไทยในอนาคตอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ซึ่งควรจรรีเร่งแก้ไขก่อนที่จะสายเกินไป โดยเฉพาะสามเณรเพื่อการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา การวิจัยนี้ยังมุ่งถึงเรื่องของสามเณรในการบรรลุดุคคุณธรรม โดยครอบคลุมถึงประเด็นต่างๆ ดังที่กล่าวมาแล้ว เพื่อเป็นการเชื่อมโยงให้มีความระเอียดลึกซึ้งยิ่งขึ้นอีก ยังมีอีกหลายด้านที่ผู้วิจัยเห็นว่า ควรมีการศึกษาเพิ่มเติมอีกหลายประเด็น สามารถสรุปเพื่อเป็นแนวทางในการเสนอแนะได้ ดังนี้

๕.๒.๒ ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาเชิงวิเคราะห์บทบาทของสามเณรกับการพัฒนาส่งเสริมสถานภาพและคุณภาพในการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสมัยพุทธกาล และในสมัยปัจจุบัน
๒. ศึกษาเปรียบเทียบสามเณรในพระพุทธศาสนากับศาสนาอื่น ถึงบทบาทหน้าที่ในการสืบต่ออายุพระพุทธศาสนาว่า มีความเหมือนหรือแตกต่างกันอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ

(๑) คัมภีร์:

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกอรุณรัตนโกสินทร์ ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๒-๒๕๓๔.

(๒) หนังสือ:

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. บาลีไวยากรณ์ วจีวิภาค ภาคที่ ๒ สมาส

และศัพท์. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. วินัยมุข เล่ม ๑ (หลักสูตรนันทธรรมตรี).

พิมพ์ครั้งที่ ๓๗. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

กรมพระยาวชิรญาณวโรรส. สมเด็จพระมหาสมณเจ้า. วินัยมุข เล่ม ๓. พิมพ์ครั้งที่ ๒๕.

กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

กรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ. คู่มือการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๘.

กรมหลวงชินวราลงกรณ. สมเด็จพระสังฆราชเจ้า. สามเณรศึกษา. พิมพ์ครั้งที่ ๑๖. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

ชูศักดิ์ ทิพย์เกษร และคณะแปล. พระพุทธเจ้าสอนอะไร. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณ

ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๒.

บรรจบ บรรณรุจิ. อีสติมหาสาวก. กรุงเทพมหานคร: ธรรมสภา, ๒๕๓๖.

พระครูอรุณธรรมรังสี (เอี่ยม สิริวัฒนโณ). มนต์พิธี. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๓๔.

ธรรมสภา. อุปสมบทวิธีและการรักษาอุโบสถศีล. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒.

พระเทพเวที. ธรรมกับการศึกษาไทย. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช). **ราชบัณฑิตพจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์ ชุดคำวัด**,
กรุงเทพมหานคร: วัดราชโอรสาราม, ๒๕๔๘.

พระธรรมธีรราชฆานามุนี (โชดก ญาณสิทธิ์). **ความเป็นมาของวิปัสสนากรรมฐาน**. กรุงเทพมหานคร:
โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พุทธทาสภิกขุ. **คำสอนผู้บวช ภาค ๑**. กรุงเทพมหานคร: สมชายการพิมพ์, ๒๕๓๗.

_____. **คู่มือศึกษาและปฏิบัติธรรมแบบอานาปานสติ ฉบับสมบูรณ์**. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท เอลโล่การพิมพ์ จำกัด, ๒๕๔๓.

พระเทพเวที. **ธรรมกับการศึกษาไทย**. กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๑.

พระอาจารย์ ภัททันตะ อาสภเถระ. **แนวทางปฏิบัติวิปัสสนา**. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **การพัฒนาจริยธรรม**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท สหธรรมิก จำกัด,
๒๕๓๘.

_____. **พุทธธรรม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘

_____. **โรงเรียนวิถีพุทธ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๗.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลธรรม**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ผลิธีม, ๒๕๕๙.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร:
บริษัท เอส อาร์ ปริ้นติ้ง แมส โปรดักส์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธรรมจิตโต). **พุทธศาสนากับปรัชญา**. กรุงเทพมหานคร: อมรินทร์ พรินต์ติ้งกรุ๊ป, ๒๕๓๓.

พระมหาณรงค์ จิตตโสภโณ. “สามเณร : ศาสนทายาทรุ่นเยาว์”. **วารสารสมาธิ** ปีที่ ๗ ฉบับที่ ๔๐
กรกฎาคม ๒๕๔๐.

พระราชปริยัติโมลี (สมศักดิ์ อุปสโม) แปล. **พระคัมภีร์กัจจายนมุล**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

พระศรีวรญาณ วิ. “**หลักการปฏิบัติพระกัมมัฏฐานในพระไตรปิฎก**”. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. เก็บเพชรจากคัมภีร์พระไตรปิฎก. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

พระโสภณคณาภรณ์ (ระแบบ จตถาโณ). **พระพุทธศาสนาปริทรรศน์**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘.

พระโสภณมหาเถระ มหาสีสยาตอ. **มหาสติปัญญาสูตร**. นครปฐม: พิมพ์ครั้งที่ ๓. โรงพิมพ์
ห้างหุ้นส่วน จำกัด ซีเอไอ เซ็นเตอร์ จำกัด, ๒๕๕๑.

พระโสภณมหาเถระ มหาสีสยาตอ. **วิปัสสนานัย เล่ม ๑**. นนทบุรี: โรงพิมพ์ บริษัทไทยร่มเกล้า จำกัด,
๒๕๕๙.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. **ธัมมัญญฎกถาแปล ภาค ๘**. พิมพ์ครั้งที่ ๒๑. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์
มหามกุฏราชวิทยาลัย. ๒๕๓๗,

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท
นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๖.

เสถียรพงษ์ วรรณปก. **สามเณรเหล่ากอแห่งสมณะ**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๔๑.

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒโน). **รายงานผลการ
ดำเนินงาน กองทุนปลูกรากแก้วศาสนทายาท**. กรุงเทพมหานคร: รมธรรมการพิมพ์,
๒๕๔๗.

สวณา พรพัฒน์กุล. **การศึกษาการดำรงสมณเพศของสงฆ์ไทย**. กรุงเทพมหานคร: คณะมนุษยศาสตร์
มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๒.

สวามี สัตยานันทบุรี. **บ่อเกิดมติพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร: บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๖.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม
แห่งชาติฉบับที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๓๐-๒๕๓๔**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ยูไนเต็ดโปรดักชั่น,
๒๕๓๐.

(๓) วิทยานิพนธ์:

นราธิป แก้วประสิทธิ์, “ปัจจัยทางจิตวิทยาและสังคมที่มีต่ออิทธิพลต่อความตั้งใจอุปสมบทเป็นภิกษุ
ของสามเณรในเขตภาคกลาง”. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาตรมหาบัณฑิต**. กรุงเทพมหานคร:
บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๔.

พระมหาประจักษ์ อากาศโร (โณมเรือง). “การประยุกต์ใช้หลักพุทธศาสนสุภาษิตในการดำเนินชีวิต
ของสามเณร”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

- พระมหาแสนยากร สิริภทโท (เมธีไกรสรพงศ์). “การศึกษาสามเณรผู้เป็นเหล่ากอแห่งสมณะใน พระพุทธศาสนาเถรวาท”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๔.
- พระสรพงษ์ สอนทวี. “สภาพแวดล้อมทางบ้าน วัด โรงเรียน และลักษณะทางจิตที่เกี่ยวข้องกับการ ปรับตัวของสามเณรในกลุ่มโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา”. **วิทยานิพนธ์ วิทยาศาสตร์มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๕๔.
- พระสวัสดิ์ ฉืดฉิม. “ปัจจัยที่มีต่ออิทธิพลต่อการปรับตัวของสามเณร ในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กรุงเทพมหานคร”. **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิต วิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศิลปากร, ๒๕๔๘.
- ไพรัช ลาวัณยากุล. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์วิธีการศึกษาเพื่อบรรลุดุธรรมของพระราहुลเถระ”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๙.
- วิโรจน์ คุ้มครอง. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรกับการบรรลุดุธรรม”. **วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร มหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๘.
- สุนทร บุญสถิต. “สถานภาพ บทบาท และปัญหาของสามเณรในสังคมไทย”. **วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.
- สุภัทร บริบูรณ์. “การศึกษาเชิงวิเคราะห์เรื่องสามเณรในพระพุทธศาสนา”. **วิทยานิพนธ์ อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๒.

ประวัติผู้วิจัย

- ชื่อ : พระมหาทวีโชค พุฒโต (ธนภัทร์เกษมชัย)
- ว/ด/ป เกิด : วันที่ ๑๘ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๗
- สถานที่เกิด : จังหวัดกรุงเทพมหานคร
- การศึกษาทางโลก : ม.ศ.๕ โรงเรียนราษฎร์การศึกษาผู้ใหญ่เบญจวรรณ
 พ.ศ. ๒๕๕๙ : ปริญญาตรี พธ.บ. (พระพุทธศาสนา)
 หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- พ.ศ. ๒๕๖๑ : ปริญญาโท พธ.ม. (พระพุทธศาสนา)
 หลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาพระพุทธศาสนา
 มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม
- การศึกษาทางธรรม
- พ.ศ. ๒๕๓๓ : นักรธรรมชั้นเอก
 วัดทองใน สำนักเรียนคณะเขตพระโขนง กรุงเทพมหานคร
- พ.ศ. ๒๕๕๓ : เปรียญธรรม ๖ ประโยค
 วัดทองใน สำนักเรียนคณะเขตสวนหลวง กรุงเทพมหานคร
- ประสบการณ์การทำงาน
- พ.ศ. ๒๕๓๕ : ครูสอนพระปริยัติธรรม วัดทองใน เขตประเวศ (แผนกธรรม)
- บรรพชา/อุปสมบท : วันที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ.๒๕๓๐
- สังกัดวัด : วัดทองใน ต.สวนหลวง อ.สวนหลวง กรุงเทพมหานคร
- ตำแหน่งหน้าที่ : ครูสอนปริยัติธรรม
- ปีที่เข้าศึกษา : ๑ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๙
- ปีที่สำเร็จการศึกษา : ๒๕๖๑
- ที่อยู่ปัจจุบัน : วัดทองใน ต.สวนหลวง อ.สวนหลวง กรุงเทพมหานคร
- โทรศัพท์ : ๐๙๒-๘๔๗-๗๕๗๔
- E-mail : Guang.tongnai@gmail.com